

Ταξικές και διεθνείς σχέσεις στον ιμπεριαλιστικό καπιταλισμό του 21^{ου} αιώνα

Διονύσης Περδίκης

10 Μάρτη 2025

Σχέδιο παρουσίασης

- ✓ Ταξικές και «ιμπεριαλιστικές» κοινωνικές σχέσεις από τη σκοπιά της υλιστικής, διαλεκτικής αντίληψης για την ιστορία
- ✓ Η ιδιαιτερότητα του καπιταλισμού
- ✓ Η ανάδυση του αστικού έθνους – κράτους
- ✓ Οι ιστορικές νομοτέλειες του καπιταλισμού και η μετατροπή του σε ιμπεριαλιστικό καπιταλισμό.
- ✓ Οι ιμπεριαλιστικές διεθνείς σχέσεις στην ιστορία του καπιταλισμού.
- ✓ Ο σύγχρονος, καπιταλιστικός ιμπεριαλισμός. Ιμπεριαλιστική εκμετάλλευση και καταπίεση.
- ✓ Ιμπεριαλιστικές και εξαρτημένες χώρες.
- ✓ Η θέση της Ελλάδας στο διεθνές ιμπεριαλιστικό σύστημα ως εξαρτημένη χώρα, ενδιάμεσης ανάπτυξης, μέλος της ΕΕ και του ΝΑΤΟ.
- ✓ Σύγχρονη κυρίαρχη, κοινωνική αντίθεση και η στρατηγική της κομμουνιστικής και ριζοσπαστικής Αριστεράς.
- ✓ Η άρνηση του ιμπεριαλισμού και του αντιιμπεριαλιστικού αγώνα από τον «δογματικά ορθόδοξο» μαρξισμό.

Γράφει ο [Φρίντριχ Ένγκελς σε γράμμα του στον Γιόσεφ Μπλοχ \(Λονδίνο, 21-22 Σεπτέμβρη 1890\)](#):

«Σύμφωνα με την υλιστική αντίληψη της ιστορίας, ο καθοριστικός παράγοντας στην ιστορία σε τελευταία ανάλυση, είναι η παραγωγή και η αναπαραγωγή της πραγματικής ζωής. Ούτε ο Μαρξ, ούτε εγώ ισχυριστήκαμε ποτέ τίποτα παραπάνω. Αν κάποιος τώρα το διαστρεβλώνει αυτό έτσι που να βγαίνει πως ο οικονομικός παράγοντας είναι ο μοναδικά καθοριστικός, τότε μετατρέπει εκείνη τη θέση σε αφηρημένη, παράλογη φράση, που δε λέει τίποτα. – Η οικονομική κατάσταση είναι η βάση, αλλά τα διάφορα στοιχεία του εποικοδομήματος: οι πολιτικές μορφές της ταξικής πάλης και τ' αποτελέσματά της – οι θεσμοί που τους καθορίζει η νικήτρια τάξη ύστερα από τη μάχη που κέρδισε, κτλ. – οι νομικές μορφές κι ακόμα περισσότερο οι αντανάκλασεις όλων αυτών των πραγματικών αγώνων στον εγκέφαλο αυτών που συμμετέχουν στην πάλη, οι πολιτικές, νομικές, φιλοσοφικές θεωρίες, οι θρησκευτικές αντιλήψεις και η παραπέρα ανάπτυξή τους σε συστήματα δογμάτων, ασκούν κι αυτά την επίδρασή τους πάνω στην πορεία των ιστορικών αγώνων και σε πολλές περιπτώσεις αυτά κυρίως καθορίζουν τη μορφή τους.»

Σκόπιμα επιλέγουμε να παραθέσουμε αυτήν την εκδοχή του «διαλεκτικού ιστορικού υλισμού», αποφεύγοντας άλλες ερμηνείες που ρέπουν προς τον οικονομισμό, καθώς το θέμα του ιμπεριαλισμού φέρνει στο προσκήνιο μια ποιοτική αλλαγή στη σχέση οικονομίας και πολιτικής εντός του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, όπως θα ισχυριστούμε στο παρόν.

Ταξικές και «ιμπεριαλιστικές», ανταγωνιστικές, κοινωνικές, σχέσεις (καταπίεσης και εκμετάλλευσης): αποσαφήνιση εννοιών

Ταξικές, κοινωνικές σχέσεις:

- ✓ **ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ**, δηλ. εντός μιας οργανωμένης κοινωνίας (φυλής, αυτοκρατορίας, κράτους),
- ✓ με περιεχόμενο **άμεσα παραγωγικό**,
- ✓ στη βάση της ιδιοκτησίας, ελέγχου των **μέσων παραγωγής** (εμπράγματος όρος),
- ✓ και του **κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας**.

«Ιμπεριαλιστικές», κοινωνικές σχέσεις:

- ✓ **ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ**, δηλ. μεταξύ οργανωμένων κοινωνιών (φυλών, αυτοκρατοριών, κρατών),
- ✓ με περιεχόμενο περισσότερο **φυσικό και γεωγραφικό** (π.χ. ανταγωνισμός για φυσικούς πόρους),
- ✓ που επηρεάζει έμμεσα την παραγωγή, **διαφοροποιώντας τις συνθήκες αναπαραγωγής των ανθρώπων και της φύσης**.

Ταξικές και «ιμπεριαλιστικές», ανταγωνιστικές, κοινωνικές, σχέσεις (καταπίεσης και εκμετάλλευσης) στην ανθρώπινη ιστορία

Πρωτόγονος κομμουνισμός:
Αταξική κοινωνία, κυριαρχούν, οι φυσικοί όροι της παραγωγής

Ανταγωνισμός για φυσικούς πόρους (κυνηγότοπους, ψαρότοπους), ακόμη και ο άνθρωπος ως φυσικός πόρος (κανιβαλισμός των ηττημένων)

Δουλοκτητική κοινωνία:
Δουλοκτήτες – δούλοι, ιδιοκτησία γης, ζώων, βασικών εργαλείων και ...δούλων

Ανταγωνισμός για αγροτική γη και κτηνοτροφία. Οι ηττημένοι μετατρέπονται σε δούλους, δηλ. αντικειμενοποιημένα μέσα παραγωγής («ομιλούν εργαλείο»)

Φεουδαρχία:
Φεουδάρχες – δουλοπάροικοι (δεμένοι με τη γη), ιδιοκτησία γης, ζώων, βασικών εργαλείων.

Ανταγωνισμός για αγροτική γη και κτηνοτροφία. Οι ηττημένοι πληρώνουν φόρο υποτέλειας.

ΑΥΞΟΥΣΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

(τεχνολογικά μέσα, καταμερισμός και υποκείμενο της εργασίας, παραγωγική διασύνδεση)

Λένιν ΒΙ. (2009). *Ο ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού (εκλαϊκευτική μελέτη)*. Σύγχρονη Εποχή. Αθήνα. (Θα αναφερόμαστε στο εξής στο έργο αυτό για συντομία ως 'Ιμπεριαλισμός'). Αντιγράφουμε από τη σελ. 96:

«Η αποικιακή πολιτική και ο ιμπεριαλισμός υπήρχαν και πριν το νεότερο στάδιο του καπιταλισμού και μάλιστα πριν από τον καπιταλισμό. Η Ρώμη που στηριζόταν στη δουλεία, ακολουθούσε αποικιακή πολιτική και εφάρμοζε τον ιμπεριαλισμό. Οι 'γενικοί' όμως συλλογισμοί για τον ιμπεριαλισμό, που ξεχνούν ή βάζουν σε δεύτερη μοίρα τη ριζική διαφορά των κοινωνικο-οικονομικών σχηματισμών, μετατρέπονται αναπότρεπτα στην πιο τιποτένια χυδαιότητα ή σε κομπασμό, όπως η σύγκριση της 'μεγάλης Ρώμης με τη μεγάλη Βρετανία'. Ακόμη και η καπιταλιστική αποικιακή πολιτική των προηγούμενων σταδίων του καπιταλισμού διαφέρει ουσιαστικά από την αποικιακή πολιτική του χρηματιστικού κεφαλαίου.»

Καπιταλισμός: ιδιωτική και ανεξάρτητη παραγωγή από τυπικά ελεύθερους και ισότιμους παραγωγούς, αγοραστές και πωλητές εμπορευμάτων

Οικονομική «βάση» (περιεχόμενο):

- ✓ Εργάτες «ελεύθεροι» από μέσα παραγωγής να πωλούν το μόνο εμπόρευμα που κατέχουν (εργασιακή δύναμη ως εμπράγματος όρος) και να αγοράζουν μέσα κατανάλωσης και αναπαραγωγής της εργασιακής τους δύναμης
- ✓ Καπιταλιστές «ελεύθεροι» να αγοράζουν μέσα παραγωγής και εργασιακή δύναμη, να διευθύνουν την παραγωγή, να πωλούν το προϊόν ως εμπόρευμα, και να καρπώνονται το πλεόνασμα (υπερεργασία ως υπεραξία)
- ✓ Άναρχη παραγωγή, ελεύθερος ανταγωνισμός, ελεύθερη κυκλοφορία όλων των εμπορευμάτων (εργασιακή δύναμη, κεφάλαιο, χρήμα) σε μια ενιαία αγορά => τάση εξίσωσης αξίας και βαθμού εκμετάλλευσης εργασιακής δύναμης (ποσοστό υπεραξίας), γενικού (μέσου) ποσοστού κέρδους, τιμών παραγωγής εμπορευμάτων (συμπεριλαμβανομένης της αξίας του χρήματος)

Αντικειμενικότητα

Συνειδητότητα

ΤΑΞΙΚΗ ΠΑΛΗ!

Αναπαραγωγή

Πολιτικό «εποικοδόμημα» (μορφή):

- ✓ τυπική ελευθερία και ισότητα απέναντι στον νόμο,
- ✓ «αναδιπλασιασμός» πολίτη, και ιδιώτη παραγωγού, πωλητή και αγοραστή εμπορευμάτων σε έναν ανταγωνισμό «όλων εναντίον όλων»,
- ✓ σε μια ενιαία κοινωνία, ενιαίο κράτος (εκφραστή σε τελική ανάλυση των συμφερόντων του εθνικού συνολικού κεφαλαίου),
- ✓ που ομογενοποιεί (σχετικά) τους όρους αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης, της φύσης, και, άρα, και του κεφαλαίου,
- ✓ διαλύοντας (βαθμιαία, μερικώς) προκαπιταλιστικά εμπόδια, παραδοσιακές, φυσικές κοινωνικές σχέσεις, διακρίσεις κ.α.

Στο παρόν θα βασιστούμε στην κριτική του Μαρξ στην αστική κοινωνία, οικονομία και πολιτική, χωρίς να την υποστηρίξουμε αναλυτικά. Αρκούμεστε μόνο στο να συμπληρώσουμε ότι η κατανόηση του έργου ζωής του Μαρξ απαιτεί να λαμβάνεται υπόψη στο σύνολό του, και εντός του ιστορικού πλαισίου της εποχής του, όπως και της πορείας της ζωής και της σκέψης του ίδιου του Μαρξ. Μια καλή πηγή είναι τα σχετικά [Μαθήματα ιστορίας του μαρξισμού \(2016-2017, 2017-2018 & 2019\) του Ομίλου Επαναστατικής Θεωρίας](#), το πρόσφατο βιβλίο [Τζαρέλλας Δ. \(2020\). Συμβολή σε μια κριτική θεωρία του κράτους. Οικονομία και πολιτική στην αστική κοινωνία. ΚΨΜ. Αθήνα](#), αλλά και η διδακτορική διατριβή [Παπαθανασίου Α. \(2015\). Βίος και πειθάρχηση της εργασίας στον καπιταλιστικό παραγωγικό κανόνα: η μαρξική κριτική των σχέσεων εξουσίας και το ζήτημα της χειραφέτησης. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας. Αθήνα](#).

Αντιγράφουμε, σχετικά, από τη μετάφραση του άρθρου [Δομή και ουσία στον πρώτο τόμο του Κεφαλαίου: Πρόσθετη υπεραξία και τα στάδια του καπιταλισμού, Άντι Χίγκινμποτομ, Journal of Australian Political Economy \(70\), σελ. 251-270, 2012, μετ. Δ. Μουστάκας, επιμ. Δ. Περδίκης](#) (‘Χίγκινμποτομ Α. 2012’ στο εξής: ο τονισμός δικός μας):

«Στην συζήτηση του Μαρξ για την εμπορευματική μορφή της αξίας, την ανταλλακτική αξία, σχολιάζει ότι ο Αριστοτέλης είχε καταλάβει ότι τα εμπορεύματα πρέπει να έχουν μια ποιότητα που να τα καθιστά ανταλλάξιμα, “μια εσωτερική ενότητα των δύο πραγμάτων αντι

της αφηρημένης ταυτότητας τους” όπως το θέτει ο Ιλιένκοφ [...]. Αλλά, χωρίς την έννοια της αξίας, ο Αριστοτέλης έφτασε σε τέλμα στην ανάλυσή του ποια θα ήταν αυτή η εσωτερική ενότητα. Ο Μαρξ εξηγεί γιατί ο Αριστοτέλης δεν μπορούσε παρά να σταματήσει στο συγκεκριμένο σημείο:

“επειδή η ελληνική κοινωνία στηρίζονταν στην εργασία των δούλων και επομένως είχε σαν φυσική της βάση την ανισότητα των ανθρώπων και των εργασιακών τους δυνάμεων. Το μυστικό της έκφρασης της αξίας, η ισότητα και το ισάξιο όλων των εργασιών - επειδή είναι και εφόσον είναι ανθρώπινη εργασία γενικά – μπορεί ν’ αποκρυπτογραφηθεί μόνο όταν η έννοια της ισότητας των ανθρώπων αποχτήσει πια τη σταθερότητα λαϊκής πρόληψης. Αυτό όμως είναι δυνατό μόνο σε μια κοινωνία, όπου η μορφή του εμπορεύματος είναι η γενική μορφή του προϊόντος εργασίας, επομένως και η σχέση των ανθρώπων μεταξύ τους σαν κατόχων εμπορευμάτων είναι η κυρίαρχη κοινωνική σχέση” [...]

Αντιγράφουμε από το ‘Grundrisse B’, σελ. 449:

«Στο κεφάλαιο, ο συνεταιρισμός των εργατών δεν εξαναγκάζεται με άμεση φυσική βία, αναγκαστική αγγαρεία, εργασία δούλων· εξαναγκάζεται με το ότι οι όροι της παραγωγής είναι ξένη ιδιοκτησία και υπάρχουν οι ίδιοι σαν αντικειμενικός συνεταιρισμός, ταυτόσημος με τη συσσώρευση και τη συγκέντρωση των όρων παραγωγής.»

Η θεωρητική παραδοχή του ισοδύναμου των ανταλλαγών διαπερνά όλο το έργο του Μαρξ στο Κεφάλαιο, και ειδικότερα μπορεί κανείς να το αντιληφθεί στο Μέρος Πρώτο.

Εμπόρευμα και Χρήμα, σελ. 49-158, στο ‘Κεφάλαιο Α’

Μαρξ Κ. (1990). Βασικές γραμμές της κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας [Grundrisse] τόμ. Β’, προλ.-μτφρ.-σημ. Διονύσης Διβάρης, Στοχαστής, Αθήνα, (στο εξής ‘Grundrisse B’) σελ. 497-499:

«Ο ανταγωνισμός, [...] εμφανίζεται ιστορικά σαν διάλυση του συντεχνιακού καταναγκασμού, της κυβερνητικής ρύθμισης, των εσωτερικών δασμών και παρόμοιων μέτρων στο εσωτερικό μιας χώρας, και στην παγκόσμια αγορά σαν άρση της απομόνωσης, απαγόρευσης ή προστατευτισμού – μ’ένα λόγο, [...] εμφανίζεται ιστορικά σαν άρνηση των ορίων και φραγμών που χαρακτήριζαν τις προηγούμενες από το κεφάλαιο παραγωγικές βαθμίδες [...] Τα όρια αυτά έγιναν φραγμοί μονάχα όταν οι παραγωγικές δυνάμεις και οι σχέσεις συναλλαγής είχαν αναπτυχθεί αρκετά ώστε το κεφάλαιο σαν τέτοιο να μπορεί να προβάλει σαν ρυθμιστική αρχή της παραγωγής. [...] Ο ελεύθερος ανταγωνισμός είναι η σχέση του κεφαλαίου προς τον εαυτό του σαν ένα άλλο κεφάλαιο, δηλαδή η πραγματική συμπεριφορά του κεφαλαίου σαν κεφαλαίου. Οι εσωτερικοί νόμοι του κεφαλαίου – που στα ιστορικά προστάδια της εξέλιξής του εμφανίζονται μόνο σαν τάσεις - τοποθετούνται τώρα σαν νόμοι• [...] Ο ελεύθερος ανταγωνισμός είναι η πραγματική ανάπτυξη του κεφαλαίου. Αυτός τοποθετεί σαν εξωτερική αναγκαιότητα για το ατομικό κεφάλαιο αυτό που ανταποκρίνεται στη φύση του κεφαλαίου, στο τρόπο παραγωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο, αυτό που ανταποκρίνεται στην έννοια του κεφαλαίου.»

Παραθέτουμε από το Μαρξ Κ. (2002). Το Κεφάλαιο. Κριτική της πολιτικής οικονομίας. Τόμος Ι. μετ. Π. Μαυρομάτης. Σύγχρονη Εποχή (στο εξής ‘Κεφάλαιο Α’), Κεφ. 4. Η μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο. Παρ. Αξία της εργατικής δύναμης. σελ. 183-184:

«Όπως η αξία κάθε άλλου εμπορεύματος, και η αξίας της εργατικής δύναμης καθορίζεται από το χρόνο εργασίας που είναι αναγκαίος για την παραγωγή, επομένως και για την αναπαραγωγή αυτού του ειδικού είδους. [...] Για τη συντήρησή του το ζωντανό άτομο χρειάζεται ορισμένο ποσό μέσων συντήρησης. Έτσι ο χρόνος εργασίας που είναι αναγκαίος για την παραγωγή της εργατικής δύναμης αναλύεται στο χρόνο εργασίας που είναι αναγκαίος για την παραγωγή αυτών των μέσων συντήρησης, ή η αξία της εργατικής δύναμης είναι η αξία των μέσων συντήρησης που είναι αναγκαία για τη συντήρηση του κατόχου της. [...] Το ποσό των μέσων συντήρησης πρέπει [...] να επαρκεί για να συντηρεί το εργαζόμενο άτομο στη φυσιολογική κατάσταση της ζωής του. [...] η ίδια η έκταση των λεγόμενων απαραίτητων αναγκών, όπως και ο τρόπος της ικανοποίησής τους, είναι ιστορικό προϊόν, και γι' αυτό εξαρτιέται κατά ένα μεγάλο μέρος από τη βαθμίδα του πολιτισμού μιας χώρας, και ανάμεσα στ' άλλα ουσιαστικά από το μέσα σε ποιες συνθήκες κι επομένως με τι συνήθειες και απαιτήσεις της ζωής σχηματίστηκε η τάξη των ελεύθερων εργατών. Έτσι, αντίθετα από τ' άλλα εμπορεύματα, ο καθορισμός της αξίας της εργατικής δύναμης περιέχει ένα ιστορικό και ηθικό στοιχείο. Ωστόσο, σε μια ορισμένη χώρα και για μια ορισμένη περίοδο, είναι δοσμένο το μέσο σύνολο των αναγκαιών μέσων συντήρησης.»

Μέσα σε λίγες γραμμές ο Μαρξ καθορίζει και το ενιαίο της αξίας της εργασιακής δύναμης σε μια δοσμένη κοινωνία και ιστορική συγκυρία, αλλά και την εξάρτηση της αξίας αυτής από το «ιστορικό και ηθικό στοιχείο», και τη σύνδεσή του με την πολιτική προϋπόθεση της «ελευθερίας» της εργατικής τάξης. Όλες αυτές οι προϋποθέσεις διαφέρουν στη διεθνή αγορά, και σε συνθήκες υπερεκμετάλλευσης και καταπίεσης ενός μεγάλου μέρους της διεθνούς εργατικής τάξης στο σύγχρονο ιμπεριαλιστικό στάδιο του καπιταλισμού, όπως ισχυριζόμαστε στο παρόν.

‘Κεφάλαιο Α’’, Κεφ. 5. Η παραγωγή της απόλυτης υπεραξίας. Παρ. 2. Το προτσές αξιοποίησης. σελ. 210:

«Η εργασία που σε σύγκριση με την κοινωνική μέση εργασία ισχύει σαν ανώτερη συνθετότερη εργασία, είναι η εκδήλωση μιας εργατικής δύναμης στην οποία μπαίνουν μεγαλύτερα έξοδα κατάρτισης, που η παραγωγή της κοστίζει περισσότερο χρόνο εργασίας και που γι' αυτό έχει μεγαλύτερη αξία από την απλή εργατική δύναμη.»

‘Κεφάλαιο Α’’, σημ. 11, Κεφ. 1. Το εμπόρευμα. Παρ. 2. Ο διπλός χαρακτήρας της εργασίας που περιέχεται στα εμπορεύματα. σελ. 58-59:

«[...] Είναι αλήθεια ότι η απλή μέση εργασία αλλάζει το χαρακτήρα της σε διάφορες χώρες και εποχές, είναι όμως καθορισμένη σε μια δοσμένη κοινωνία. Η συνθετότερη εργασία σημαίνει μόνο εργασία απλή, ανυψωμένη σε δύναμη, ή καλύτερα, πολλαπλασιασμένη απλή εργασία έτσι, που μια μικρότερη ποσότητα σύνθετης εργασίας να είναι ίση με μια μεγαλύτερη ποσότητα απλής εργασίας. Η πείρα δείχνει ότι η αναγωγή αυτή γίνεται διαρκώς. Ένα εμπόρευμα μπορεί να είναι το προϊόν το προϊόν της πιο σύνθετης εργασίας, η αξία του όμως το εξισώνει με το προϊόν της απλής εργασίας και γι' αυτό εκφράζει μόνο ορισμένη ποσότητα απλής εργασίας. Οι διάφορες αναλογίες στις οποίες τα διάφορα είδη εργασίας ανάγονται σε απλή εργασία σαν μετρική τους μονάδα, καθορίζονται από ένα κοινωνικό προτσές πίσω από την πλάτη των παραγωγών, και γι' αυτό τους φαίνονται ότι έχουν καθιερωθεί από τη συνήθεια. Για λόγους απλοποίησης κάθε είδος εργατικής δύναμης θα το θεωρούμε από δω και μπρος σαν άμεσα απλή εργατική δύναμη κι έτσι θα απαλλαχτούμε

από τον κόπο να κάνουμε τη σχετική αναγωγή σε κάθε ξεχωριστή περίπτωση.»

Παρατηρούμε στα δύο αυτά αποσπάσματα ότι ο Μαρξ συνδέει τη συνθετότητα και αξία της εργασιακής δύναμης με τη συνθετότητα και αξία της εργασίας που αυτή επιτελεί, και την αξία της εργασιακής δύναμης με την αξία που αυτή παράγει. Ωστόσο, η αναλογία αυτή, και επομένως και η αναγωγή των σύνθετων μεγεθών σε απλά, εξαρτάται από αντικειμενικές κοινωνικές διαδικασίες, οι οποίες επιβάλλουν έναν ενιαίο κανόνα για το μέτρο της παραγωγικότητας για το κάθε είδος εργασίας, αλλά και τη λειτουργία της ελεύθερης αγοράς, και του ανταγωνισμού για τη συγκρισιμότητα των διαφορετικών εργασιών, και την αξιακή τους αποτίμηση με ένα επίσης ενιαίο μέτρο. Βλ. σχετικά στο [Lee, C. O. \(1993\). Marx's labour theory of value revisited \(Επανεξέταση της εργασιακής θεωρίας της αξίας του Μαρξ\). Cambridge Journal of Economics, 17\(4\), 463-478, μετ. Δ. Περδίκης](#). Για την ιδιαιτερότητα της δημιουργικής, επιστημονικής ή καλλιτεχνικής εργασίας ως προς την αναγωγή αυτή, βλ. στο [Για τους όρους της αφηρημένης εργασίας στην εμπορευματική παραγωγή](#), μετ. Δ. Περδίκης από τις σελ. 95-100 της διδακτορικής διατριβής του ίδιου συγγραφέα με τίτλο *Περί των τριών προβλημάτων της αφαίρεσης, της αναγωγής, και του μετασχηματισμού, στην εργασιακή θεωρία της αξίας του Μαρξ («On the three problems of abstraction, reduction and transformation in Marx's labour theory of value.»)*, Birkbeck (University of London), 1990. Τόσο οι κοινωνικές αυτές διαδικασίες, όσο και η ίδια η αξία «βάσης» της απλής μέσης εργασίας έχουν ιστορικό χαρακτήρα και διαφέρουν σε διαφορετικές χώρες και εποχές, όπως μας λέει στο παραπάνω παράθεμα ο Μαρξ. Οι συνέπειες για τη διεθνή αγορά είναι, επομένως, εμφανείς, ή με άλλα λόγια, η γενική θεωρία του κεφαλαίου περιλαμβάνει θεμελιώδεις παραδοχές που χρειάζεται να επανεξεταστούν στη διεθνή αγορά, την κατακερματισμένη από διαφορετικά κράτη σε εθνικούς κοινωνικο-οικονομικούς σχηματισμούς.

Μαρξ Κ. (1978). *Το Κεφάλαιο. Κριτική της πολιτικής οικονομίας*. Τόμος III. μετ. Π. Μαυρομάτης. Σύγχρονη Εποχή ('Κεφάλαιο Γ' στο εξής), Κεφ. 8. *Διαφορετική σύνθεση των κεφαλαίων σε διάφορους κλάδους της παραγωγής και διαφορά των ποσοστών κέρδους που προκύπτει από το γεγονός αυτό*, σελ. 179-180:

«Σε τούτο τώρα το κεφάλαιο υποθέτουμε, ότι ο βαθμός εκμετάλλευσης της εργασίας, επομένως, και το ποσοστό της υπεραξίας και η διάρκεια της εργάσιμης ημέρας, έχουν το ίδιο μέγεθος, βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο σε όλες τις σφαίρες παραγωγής, στις οποίες καταμερίζεται η κοινωνική εργασία σε μια δοσμένη χώρα. Για πολλές διαφορές στην εκμετάλλευση της εργασίας σε διάφορες σφαίρες της παραγωγής, έχει ήδη αποδείξει ο Α. Σμιθ διεξοδικά, ότι εξισώνονται με κάθε λογής πραγματικούς ή από προκατάληψη παραδεχτούς λόγους αντιστάθμισης και γι' αυτό, οι διαφορές αυτές δεν υπολογίζονται στη διερεύνηση των γενικών σχέσεων, γιατί αποτελούν μόνο φαινομενικές και φθίνουσες διαφορές. Άλλες διαφορές, λ.χ. στο ύψος του μισθού εργασίας, στηρίζονται κατά ένα μεγάλο μέρος τη διαφορά ανάμεσα στην απλή και στη σύνθετη εργασία, που την αναφέραμε ήδη στην αρχή του Βιβλίου I, [...] και, παρά το ότι κάνουν πολύ ανόμοια τη μοίρα των εργατών στις διάφορες σφαίρες παραγωγής, δεν θίγουν καθόλου τον βαθμό εκμετάλλευσης της εργασίας σ' αυτές τις διάφορες σφαίρες. Αν, λ.χ. πληρώνεται πιο ακριβά η δουλειά ενός χρυσοχόου από τη δουλειά ενός μεροκαματιάρη εργάτη, η υπερεργασία του χρυσοχόου παράγει, ωστόσο, ανάλογα μεγαλύτερη υπεραξία από την υπερεργασία του μεροκαματιάρη. Και αν ακόμα η εξίσωση των μισθών εργασίας και της διάρκειας της

εργάσιμης ημέρας, επομένως και του ποσοστού υπεραξίας, ανάμεσα στις διάφορες σφαίρες παραγωγής, μάλιστα ακόμα και ανάμεσα σε διάφορες επενδύσεις κεφαλαίου στην ίδια σφαίρα παραγωγής, παρεμποδίζεται από πολλά τοπικά εμπόδια, ωστόσο, με την πρόοδο της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής και με την υπαγωγή όλων των οικονομικών σχέσεων σ' αυτόν τον τρόπο παραγωγής, συντελείται όλο και περισσότερο η εξίσωση αυτή. Όσο σπουδαία κι αν είναι η μελέτη τέτοιων προστριβών για κάθε ειδική εργασία σχετικά με τον μισθό της εργασίας, ωστόσο δεν πρέπει να παίρνονται υπόψη ότι σε μια γενική διερεύνηση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, γιατί είναι τυχαίες και μη ουσιαστικές. Σε μια τέτοια γενική διερεύνηση προϋποτίθεται γενικά πάντα, ότι οι πραγματικές σχέσεις ανταποκρίνονται στην έννοια τους, ή, πράγμα που είναι το ίδιο, οι πραγματικές σχέσεις θα εκτίθεται μόνο, εφόσον εκφράζουν το δικό τους γενικό τύπο.»

‘Κεφάλαιο Γ’, σημ. 15, Κεφ. 10. Εξίσωση του γενικού ποσοστού κέρδους με τον συναγωνισμό. Αγοραίες τιμές και αγοραίες αξίες. Πρόσθετο κέρδος.

σελ. 220-221:

«Το γεγονός ότι κεφάλαια, που θέτουν σε κίνηση άνισες ποσότητες ζωντανής εργασίας, παράγουν άνισα ποσά υπεραξίας, προϋποθέτει, τουλάχιστον ως ένα σημείο, ότι ο βαθμός εκμετάλλευσης της εργασίας, ή το ποσοστό της υπεραξίας μένουν τα ίδια, ή ότι οι διαφορές που υπάρχουν εδώ εξισώνονται χάρη σε πραγματικούς ή φανταστικούς (συμβατικούς) λόγους ισοστάθμισης. Αυτό προϋποθέτει συναγωνισμό ανάμεσα στους εργάτες και εξίσωση των διαφορών με τα ακατάπαυστα περάσματα των εργατών από τη μια σφαίρα παραγωγής στην άλλη. Ένα τέτοιο γενικό ποσοστό της υπεραξίας - σαν τάση, όπως γίνεται με όλους τους οικονομικούς νόμους - το προϋποθέσαμε για λόγους θεωρητικής απλούστευσης. Ωστόσο, είναι αλήθεια ότι αποτελεί πραγματική προϋπόθεση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, μ' όλο που η διαμόρφωσή του σκοντάφτει λίγο-πολύ σε πρακτικά εμπόδια, που προκαλούν λίγο-πολύ σημαντικές τοπικές διαφορές, όπως λ.χ. η τοπική νομοθεσία για τους μεροκαματιάρηδες εργάτες γης στην Αγγλία. Στη θεωρία όμως προϋποτίθεται, ότι οι νόμοι του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής αναπτύσσονται καθαροί. Στην πραγματικότητα υπάρχει πάντα μόνο προσέγγιση, αλλά η προσέγγιση αυτή είναι τόσο μεγαλύτερη, όσο πιο αναπτυγμένος είναι ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής και όσο περισσότερο έχει ξεκαθαριστεί από τις αναμείξεις με υπολείμματα παλιότερων οικονομικών σχηματισμών.»

σελ. 248-249:

«Η διαρκής εξίσωση των διαρκώς αναφυόμενων ανισοτήτων συντελείται τόσο πιο γρήγορα: 1) όσο πιο κινητό είναι το κεφάλαιο, δηλαδή, όσο πιο εύκολα μπορεί να μεταφέρεται από τη μια σφαίρα στην άλλη και από το ένα μέρος στο άλλο, 2) όσο πιο γρήγορα μπορεί η εργατική δύναμη να ρίχνεται από τη μια σφαίρα στην άλλη και από το ένα τοπικό κέντρο παραγωγής στο άλλο.

Το πρώτο σημείο προϋποθέτει πλήρη ελευθερία του εμπορίου στο εσωτερικό της κοινωνίας και παραμέριση όλων των μονοπωλίων, εκτός από τα φυσικά μονοπώλια, δηλαδή των μονοπωλίων που προκύπτουν από τον ίδιο τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, Προϋποθέτει ακόμα την ανάπτυξη του πιστωτικού συστήματος, που συγκεντρώνει την σκόρπια μάζα του διαθέσιμου κοινωνικού κεφαλαίου και το αντιπαραθέτει στους ξεχωριστούς κεφαλαιοκράτες - προϋποθέτει, τέλος, την υποταγή των διαφόρων σφαιρών παραγωγής σε κεφαλαιοκράτες. Αυτό το τελευταίο συμπεριλαμβανόταν ήδη στην προϋπόθεσή μας, όταν παραδεχτήκαμε ότι πρόκειται για μετατροπή των αξιών σε τιμές παραγωγής σε όλες τις σφαίρες, στις οποίες η παραγωγή ασκείται με κεφαλαιοκρατικό

τρόπο. Αυτή η ίδια η εξίσωση, όμως, σκοντάφτει σε μεγαλύτερα εμπόδια, όταν πολυάριθμες και μαζικές σφαίρες παραγωγής, που ασκούνται με μη κεφαλαιοκρατικό τρόπο (π.χ. η γεωργία που ασκείται από μικροαγρότες), παρεισδύουν ανάμεσα στις κεφαλαιοκρατικές επιχειρήσεις και μπλέκονται μ' αυτές. Τέλος, το πρώτο σημείο προϋποθέτει μεγάλη πυκνότητα του πληθυσμού.

Το δεύτερο προϋποθέτει την κατάργηση όλων των νόμων, που εμποδίζουν τους εργάτες να μετακινούνται από τη μια σφαίρα παραγωγής στην άλλη ή από ένα τοπικό κέντρο παραγωγής σε ένα οποιοδήποτε άλλο. Την αδιαφορία του εργάτη ως προς το περιεχόμενο της δουλειάς του. Την όσο το δυνατό αναγωγή της εργασίας σε όλες τις σφαίρες παραγωγής σε απλή εργασία. Την απαλλαγή των εργατών από κάθε επαγγελματική προκατάληψη. Τέλος και ιδίως προϋποθέτει την υποταγή του εργάτη στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής. Η παραπέρα ανάπτυξη του θέματος ανήκει στην ειδική μελέτη του συναγωνισμού.»

Εφιστούμε την προσοχή στον αναγνώστη στη σημασία του ελεύθερου ανταγωνισμού και της κινητικότητας των εργατών από κλάδο σε κλάδο και από επιχείρηση σε επιχείρηση για την τάση εξίσωσης προς ένα γενικό ποσοστό υπεραξίας (όπως και της κινητικότητας των κεφαλαίων, δηλ. της απουσίας μονοπωλίων, για την αντίστοιχη τάση προς ένα γενικό ποσοστό κέρδους). Πιο αναλυτικά για την τάση αυτή, όπως και για τη σύνδεσή της με την τυπική πολιτική ελευθερία των εργατών, βλ. στο [Cogliano, J. F. \(2011\). *Smith's 'perfect liberty' and Marx's equalized rate of surplus-value*. Department of Economics, The New School for Social Research, WP, \(08\).](#)

Βλ. και

[Starosta G. & Fitzsimons A. \(2018\), *Rethinking the Determination of the Value of Labor Power*. *Review of Radical Political Economics*, Vol. 50\(1\) 99–115.](#)

[Starosta G. \(2011\), *Machinery, Productive Subjectivity and the Limits to Capitalism in Capital and the Grundrisse*, *Science & Society*, Vol. 75, No. 1, 42–58.](#)

‘Κεφάλαιο Γ’’, Κεφ. 9. Σχηματισμός ενός γενικού ποσοστού κέρδους (μέσο ποσοστό κέρδους) και μετατροπή των αξιών των εμπορευμάτων σε τιμές παραγωγής, σελ. 195-217.

Για μια ευσύνοπτη περιγραφή της κίνησης αυτής της προσφοράς και της ζήτησης προς το «κέντρο βάρους» της τιμής παραγωγής, βλ. [Lee, C. O. \(1998\). *The distinction between social value, individual value, market value and market price in Volume III of Capital* \(Η Διάκριση ανάμεσα στην Κοινωνική Αξία, στην Ατομική Αξία, στην Αξία Αγοράς και στην Τιμή Αγοράς στον Τόμο III του Κεφαλαίου\)](#). In *Marxian Economics: A Reappraisal* (pp. 86-100). Palgrave Macmillan, London., μετ. Δ. Περδίκης.

Αστικό έθνος-κράτος: ενιαιοποιεί την κοινωνία μετασχηματίζοντας επαναστατικά προκαπιταλιστικές σχέσεις εθνοτήτων, φυλών κ.ο.κ.

Οικονομική «βάση» (περιεχόμενο):

- ✓ Ενιαία αγορά, ανεξάρτητων, ιδιωτών, εμπορευματοπαραγωγών

Αντικειμενική αναγκαιότητα

Αστικές επαναστάσεις,
εθνικοαπελευθερωτικά
κινήματα απέναντι στις
φεουδαρχικές απολυταρχίες,
καπιταλιστικές αποικιοκρατίες

Συνειδητότητα

Αναπαραγωγή

Πολιτικό «εποικοδόμημα» (μορφή):

- ✓ Ενιαίο κράτος, κοινωνία, «ελεύθερων» και τυπικά ισότιμων πολιτών, με τάσεις ομογενοποίησης των όρων αναπαραγωγής

Στάλιν:

«Έθνος είναι η ιστορικά διαμορφωμένη σταθερή κοινότητα ανθρώπων, που εμφανίστηκε πάνω στη βάση της κοινότητας της γλώσσας, του εδάφους, της οικονομικής ζωής και της ψυχοσύνθεσης που εκδηλώνεται στην κοινότητα του πολιτισμού. »

Παραθέτουμε από την παράγραφο *Τυπική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο*, του Κεφαλαίου 6 *Η άμεση παραγωγική διαδικασία του Παραρτήματος 2 Καπιταλιστική παραγωγή ως η παραγωγή υπεραξίας*, των *Οικονομικών χειρογράφων* του Καρλ Μαρξ 1861-1864, (στο εξής 'Οικονομικά χειρόγραφα'), μετ. Δ. Περδίκης από τα αγγλικά στην ιστοσελίδα marxists.org:

«Εάν [...] η βάση είναι ένας υφιστάμενος τρόπος εργασίας, κι επομένως ένα δεδομένο επίπεδο ανάπτυξης της παραγωγικής δύναμης της εργασίας και ένας τρόπος εργασίας που αντιστοιχεί σε αυτήν την παραγωγική δύναμη, η υπεραξία μπορεί να παραχθεί μόνο με την επιμήκυνση του χρόνου εργασίας, ως εκ τούτου διά της απόλυτης υπεραξίας. Επομένως, όπου είναι αυτή η μόνη μορφή παραγωγής υπεραξίας, έχουμε την τυπική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο.»

Παραθέτουμε από την παράγραφο *Η πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο ή ο ειδικά καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής*, από τα 'Οικονομικά χειρόγραφα', σημ. 17:

«Οι κοινωνικές παραγωγικές δυνάμεις της εργασίας, ή οι παραγωγικές δυνάμεις της άμεσης κοινωνικής, κοινωνικοποιημένης (κοινής) εργασίας, αναπτύσσονται μέσω της συνεργασίας, μέσω του καταμερισμού της εργασίας στο εργαστήριο, της χρήσης μηχανημάτων, και γενικά μέσω του μετασχηματισμού της παραγωγικής διαδικασίας σε μια συνειδητή εφαρμογή των φυσικών επιστημών, της μηχανικής, της χημείας, κ.λπ., για συγκεκριμένους σκοπούς, την τεχνολογία κ.λπ., καθώς και με την εργασία σε μεγάλη κλίμακα, η οποία αντιστοιχεί σε όλες

αυτές τις προόδους κ.λπ. [...] Ακριβώς όπως η παραγωγή της απόλυτης υπεραξίας μπορεί να θεωρηθεί ως η υλική έκφραση της τυπικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο, έτσι και η παραγωγή σχετικής υπεραξίας μπορεί να θεωρηθεί ως αυτή της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο. [...] Η πρώτη μορφή παραγωγής αποτελεί πάντα την προκάτοχο της δεύτερης, παρόλο που η δεύτερη, η οποία είναι η πιο αναπτυγμένη μορφή, μπορεί με τη σειρά της να αποτελέσει τη βάση για την εισαγωγή της πρώτης σε νέους κλάδους παραγωγής.»

Για την υπαγωγή της ζωντανής εργασίας στο κεφάλαιο, ως νεκρή εργασία, και για την αντικειμενοποίηση της επιστήμης στο πάγιο κεφάλαιο, αντιγράφουμε από το εξής 'Grundrisse B', Παρ. [Η εργασιακή διαδικασία – Πάγιο κεφάλαιο. Μέσο εργασίας. Μηχανή.], σελ. 531-532:

«[...] Η μηχανή από καμία άποψη δεν εμφανίζεται σαν μέσο εργασίας του ξεχωριστού εργάτη. Η δική της *differentia specifica* [ειδοποιός διαφορά] δεν είναι με κανένα τρόπο – όπως στο μέσο εργασίας – να διαμεσολαβεί τη δραστηριότητα του εργάτη πάνω στο αντικείμενο· αντίθετα, η δραστηριότητα αυτή έχει τοποθετηθεί με τρόπο που πια απλά διαμεσολαβεί τη δουλειά της μηχανής, τη δράση της πάνω στην πρώτη ύλη – την επιβλέπει και την προφυλάσσει από διαταραχές. Όχι όπως στο εργαλείο, που ο εργάτης το εμψυχώνει σαν όργανο με τη δική του επιδεξιότητα και δραστηριότητα, και που άρα ο χειρισμός του εξαρτιέται από τη δεξιότητά του εργάτη. Αντίθετα, η μηχανή, που αντί για τον εργάτη κατέχει αυτή επιδεξιότητα και δύναμη, είναι αυτή η ίδια ο δεξιότηχης, που έχει δική του ψυχή, τους μηχανικούς νόμους που επιδρούν μέσα στη μηχανή· και για την αδιάκοπη αυτόκίνησή της, όπως ο εργάτης καταναλώνει μέσα διατροφής, αυτή καταναλώνει κάρβουνο, πετρέλαιο κλπ. (βοηθητικές ύλες). Η δραστηριότητα του εργάτη, περιορισμένη σε απλά αφηρημένη δραστηριότητα, καθορίζεται και ρυθμίζεται ολόπλευρα από την κίνηση των μηχανημάτων – όχι το αντίστροφο. Η επιστήμη, που αναγκάζει τα άψυχα μέλη των μηχανημάτων με την κατασκευή τους να λειτουργούν σκόπιμα σαν αυτόματος μηχανισμός, δεν υπάρχει στη συνείδηση του εργάτη· αντίθετα, επιδρά διαμέσου της μηχανής σαν ξένη δύναμη πάνω στον εργάτη, σαν δύναμη της ίδιας της μηχανής. Η ιδιοποίηση της ζωντανής εργασίας από την αντικειμενοποιημένη εργασία, της αξιοποιητικής δύναμης ή δραστηριότητας από την αξία που υπάρχει για-τον-εαυτό-της, - ιδιοποίηση, που ενυπάρχει στην έννοια του κεφαλαίου – τοποθετείται στη βασισμένη στα μηχανήματα παραγωγή σαν χαρακτήρας της ίδιας της παραγωγικής διαδικασίας, ακόμη και ως προς τα υλικά της στοιχεία και την υλική της κίνηση. Η παραγωγική διαδικασία έπαψε να είναι εργασιακή διαδικασία με την έννοια πως η εργασία επικρατεί πάνω της σαν κυριαρχική της ενότητα. Αντίθετα, εμφανίζεται μόνο σαν συνειδητό όργανο, σαν ξεχωριστοί ζωντανοί εργάτες διασκορπισμένοι σε διάφορα σημεία του μηχανικού συστήματος· υποταγμένοι στη συνολική διαδικασία των ίδιων των μηχανημάτων· και οι ίδιοι ένα απλό μέλος του συστήματος, που η ενότητά του δεν βρίσκεται στους ζωντανούς εργάτες αλλά στα ζωντανά (ενεργά) μηχανήματα, που απέναντι στη μεμονωμένη, ασήμαντη δράση του εργάτη εμφανίζονται απέναντί του σαν επιβλητικός οργανισμός. Στα μηχανήματα, η αντικειμενοποιημένη εργασία προβάλλει, μέσα στην ίδια την εργασιακή διαδικασία, απέναντι στην ζωντανή εργασία σαν η κυρίαρχη πάνω της δύναμη, που είναι το κεφάλαιο ως προς τη μορφή του, σαν ιδιοποίηση της ζωντανής εργασίας. [...]»

Βλ. χαρακτηριστικά στο [Για τους όρους της αφηρημένης εργασίας στην εμπορευματική παραγωγή](#), μετ. Δ. Περδίκης, από τις σελ. 95-100:

«Ένα σχέδιο, μια εφεύρεση, ένα πρωτότυπο έργο, μια ιδέα, κ.ο.κ., μπορεί να ειπωθεί ότι είναι μια δημιουργική δραστηριότητα η οποία απαιτεί εξαιρετική πρωτοτυπία. Επειδή δεν έχει μια αντικειμενικά απαλλοτριώσιμη μορφή (δεν είναι κατάλληλο για να προσφερθεί προς πώληση από μόνο του), αυτό το είδος έργου γίνεται εμπόρευμα μόνο με δύο τρόπους: είτε σε μια μορφή διπλώματος ευρεσιτεχνίας (πατέντας), ή σε συνδυασμό με άλλες φυσικές εργασίες. Στην πρώτη περίπτωση, όταν παρέχεται ένα δίπλωμα ευρεσιτεχνίας ή μια νομική προστασία, το δημιουργικό έργο δεν είναι πια ένα κοινό εμπόρευμα, αλλά ένα είδος κεφαλαίου, ένα είδος πλασματικού κεφαλαίου, όπως η γη, το οποίο βασίζεται σε νομική προστασία. Έργα τέχνης και εξαιρετικά πρωτότυπες ιδέες είναι τέτοιες περιπτώσεις.»

Το γιατί τα αποτελέσματα της επιστήμης, ή και άλλων, δημιουργικών εργασιών, δεν μπορούν να αποτιμηθούν στη βάση της εργασιακής θεωρίας της αξίας αν δεν ενσωματωθούν σε εμπορεύματα, είτε μέσα παραγωγής, είτε κατανάλωσης, και γιατί επομένως λειτουργούν ως πλασματικό κεφάλαιο αν κυκλοφορήσουν ως νομικοί τίτλοι δικαιωμάτων αποκλειστικής χρήσης, διπλώματα ευρεσιτεχνίας ή εμπορικά σήματα, το εξηγεί ο Μαρξ, με βάση τον ρόλο που έπαιζε η επιστήμη στην καπιταλιστική παραγωγή της εποχής του.

Αντιγράφουμε από το Μαρξ Κ. (1984). *Θεωρίες για την υπεραξία, Μέρος Πρώτο*, Σύγχρονη Εποχή, μετ. Π. Μαυρομάτη, απόσπασμα *Ο Χομπς για τον οικονομικό ρόλο της επιστήμης, για την εργασία και την αξία*, στα Παραρτήματα, σελ. 391:

«Το προϊόν της πνευματικής εργασίας – η επιστήμη – εκτιμάται πάντα πολύ κάτω από την αξία της. Γιατί ο χρόνος εργασίας που είναι αναγκαίος για την αναπαραγωγή της δε βρίσκεται σε καμία αντιστοιχία με τον χρόνο εργασίας, που απαιτείται για την πρωταρχική παραγωγής της. Λογουχάρη, τη θεωρία του διώνυμου μπορεί οποιοσδήποτε μαθητής να τη μάθει σε μια ώρα»

Παρομοίως στο «Κεφάλαιο Α'», Κεφ. 13 *Μηχανήματα και μεγάλη βιομηχανία*, σελ. 401:

«Και ό, τι γίνεται με τις φυσικές δυνάμεις, το ίδιο γίνεται και με την επιστήμη. Όταν έχει πια ανακαλυφθεί, δε στοιχίζει ούτε πεντάρα ο νόμος για την παρέκκλιση της μαγνητικής βελόνας στο πεδίο δράσης ενός ηλεκτρικού ρεύματος ή για την παραγωγή μαγνητισμού στο σίδηρο που γύρω του κυκλοφορεί ηλεκτρικό ρεύμα.»

Επίσης, για μια παρόμοια άποψη σχετικά με το αξιακό περιεχόμενο των λεγόμενων «γνωστικών» ή «πληροφοριακών» εμπορευμάτων, βλ. [Rigi J. \(2014\). Θεμελίωση μιας Μαρξιστικής Θεωρίας για την Πολιτική Οικονομία της Πληροφορίας: Εμπορικά Μυστικά και Πνευματική Ιδιοκτησία, η Παραγωγή της Σχετικής Υπεραξίας και η Εξαγωγή Φορο-Προσόδου. tripleC 12\(2\): 909-936, μετ. Δ. Περδίκης](#), όπως και στα παρακάτω άρθρα:

[Rotta, TN & Teixeira, RA \(2018\). The commodification of knowledge and information. The Oxford Handbook of Karl Marx. Eds. Vidal, M.; Smith, T.; Rotta, T.](#)

[Zeller, C. \(2007\). From the gene to the globe: Extracting rents based on intellectual property monopolies. Review of International Political Economy, 15\(1\), 86-115.](#)

[Jeon, H. \(2018\). Knowledge and contemporary capitalism in light of Marx's value theory \(Doctoral dissertation, SOAS University of London\).](#)

Αντίθετα, για μια άποψη κριτική στις θέσεις των συγγραφέων αυτών, βλ. [Starosta, G. \(2012\). Cognitive commodities and the value-form. Science & Society, 76\(3\), 365-392.](#)

Το κέντρο της αντιπαράθεσης περιστρέφεται γύρω από τον μαρξικό ορισμό της αξίας ενός

εμπορεύματος ως το κόστος αναπαραγωγής του, δηλ. την ποσότητα της κοινωνικά αναγκαίας εργασίας για την αναπαραγωγή του σε κάθε δεδομένη στιγμή. Εφόσον η παραγωγή των πρωτότυπων προϊόντων της δημιουργικής εργασίας δεν μπορεί να επαναληφθεί, αν και εφόσον πάρουν την εμπορευματική μορφή από μόνα τους, η αξία τους δεν μπορεί να καθοριστεί αντικειμενικά. Απουσία της νομικής κατοχύρωσης της πνευματικής ιδιοκτησίας, τα προϊόντα αυτά μπορούν να αντιγραφούν με ασήμαντο κόστος σε σχέση με την αρχική παραγωγή τους. Είναι αυτό το κόστος αντιγραφής που καθορίζει την πραγματική αξία των εμπορευμάτων αυτών, και όχι η πλασματική αξία που τους αποδίδεται λόγω της νομικά κατοχυρωμένης μονοπώλησής τους.

‘Κεφάλαιο Α’’, Κεφ. 13 *Μηχανήματα και μεγάλη βιομηχανία*, σημείωση 108, σελ. 401:

«Η επιστήμη δεν κοστίζει απολύτως «τίποτε» στον κεφαλαιοκράτη, πράγμα που δεν τον εμποδίζει διόλου να την εκμεταλλεύεται. Την «ξένη» επιστήμη την προσαρτούν στο κεφάλαιο όπως την ξένη εργασία.»

Κεφάλαιο 6 *Το ειδικό στην τρίτη τεχνολογική επανάσταση*, σελ. 191, 194, 196, στο ‘Υστερος Καπιταλισμός’:

«Η εικόνα αλλάζει ποιοτικά, όταν σημειώνεται μαζική εφαρμογή μεθόδων ολικής αυτομάτισης σ’ ορισμένους παραγωγικούς τομείς [...] παύει ν’ αυξάνει η παραγωγή απόλυτης ή σχετικής υπεραξίας, κι η όλη βασική τάση του καπιταλισμού αντιστρέφεται: Στους τομείς αυτούς δεν παράγεται σχεδόν καμία υπεραξία πλέον. Το σύνολο του κέρδους, που ιδιοποιούνται όσες εταιρείες δρουν σ’ αυτούς τους τομείς, βγαίνει από τους μισοαυτοματισμένους ή μη αυτοματισμένους κλάδους. [...] Εφόσον ο αριθμός των ολικά αυτοματισμένων επιχειρήσεων και τομέων και των μισοαυτοματισμένων επιχειρήσεων διευρυνθεί σε βαθμό αποφασιστικό για τη συνολική δομή της βιομηχανίας [...] οι αντινομίες του ύστερου καπιταλισμού θα γίνουν αναγκαστικά εκρηκτικές: Γιατί τότε θα επικρατήσει η τάση να μειωθεί η συνολική μάζα της υπεραξίας [...] οδηγούμαστε στο συμπέρασμα πως είναι στη φύση του καπιταλισμού να προκύψει από ένα σημείο και πέρα αναγκαστικά αντίσταση στην παραπέρα αυτομάτιση [...] Η αυτόματη παραγωγή αυτόματων μηχανών θ’ αποτελούσε επομένως μια νέα ποιοτική καμπή [...] Φτάνουμε έτσι στο απόλυτο εσωτερικό όριο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής [...] όπου ο ίδιος ο όγκος της υπεραξίας αναγκαστικά μειώνεται σαν αποτέλεσμα του γεγονότος πως στην τελευταία φάση της εκμηχάνισης, την αυτομάτιση, η ζωντανή εργατική δύναμη αποδιώχνεται από τη διαδικασία της παραγωγής.»

Για τη σύνδεση του ορίου παραγωγής σχετικής υπεραξίας με το τεχνολογικό μονοπώλιο παραθέτουμε από το ίδιο κεφάλαιο, σελ. 186:

«Έτσι, στην εποχή του ύστερου καπιταλισμού [...] δυναμώνει η τάση για την εξίσωση της μέσης παραγωγικότητας της εργασίας [...] Προβάλλουν δύο τελικά συμπεράσματα: 1. Κύρια πηγή για την πραγματοποίηση υπερκέρδους δεν είναι πια οι κατά περιοχές και γενικότερα διεθνείς διαφορές στην παραγωγικότητα, αλλά οι διαφορές κατά τομείς ή κι επιχειρήσεις [...] 2. Διαμορφώνεται έτσι μια μόνιμη πίεση για την επιτάχυνση της τεχνολογικής ανανέωσης. Η εξαφάνιση άλλων πηγών για υπερκέρδη εντείνει το κυνηγητό για τεχνολογικές ράντες, που μονάχα με την αδιάκοπη τεχνολογική ανανέωση μπορούν να εξασφαλιστούν.»

Για τις σύγχρονες μορφές εκμετάλλευσης

[Buzgalin A.V. & Kolganov A.I. \(2013\). Η Ανατομία της Εκμετάλλευσης του Εικοστού Πρώτου Αιώνα: Από την Παραδοσιακή Εξαγωγή Υπεραξίας στην Εκμετάλλευση της Δημιουργικής Δραστηριότητας, μετ. Δ. Κούλος, επιμ. Δ. Περδίκης από το \(The Anatomy of Twenty-First Century Exploitation: From Traditional Extraction of Surplus Value to Exploitation of Creative Activity, Science & Society, Vol. 77, No. 4, October 2013, 486–511](#)

[Xie F. & Liang J. \(2017\). Υπάρχει τέτοιο πράγμα όπως μια μη αλλοτριωμένη “δημιουργόσφαιρα”; μετ. Δ. Κούλος, επιμ. Δ. Περδίκης από το Is there such a thing as a non-alienated “creatosphere”?», Science & Society, Vol. 81, No. 1, January 2017, 136–144.](#)

‘Ιμπεριαλισμός’, σελ. 23:

«Ο συναγωνισμός μετατρέπεται σε μονοπώλιο. Το αποτέλεσμα είναι μια τεράστια πρόοδος στην κοινωνικοποίηση της παραγωγής. Ιδιαίτερα κοινωνικοποιείται και η διαδικασία των τεχνικών εφευρέσεων και τελειοποιήσεων.

Αυτό ποια δεν είναι καθόλου ο παλιός ελεύθερος συναγωνισμός των σκόρπιων και άγνωστων μεταξύ τους εργοστασιαρχών, που παράγουν για την κατανάλωση σε μια άγνωστη αγορά. Η συγκέντρωση έφτασε στο σημείο που μπορεί να γίνει ένας κατά προσέγγιση υπολογισμός όλων των πηγών πρώτων υλών [...] σε μια δοσμένη χώρα και ακόμη, όπως θα δούμε, σε μια σειρά χώρες σ’ όλο τον κόσμο.

[...] Ο καπιταλισμός στο ιμπεριαλιστικό του στάδιο οδηγεί άμεσα στην πιο ολόπλευρη κοινωνικοποίηση της παραγωγής, τραβάει, μπορούμε να πούμε, τους καπιταλιστές παρά τη θέλησή τους και τη συνείδησή τους, σε κάποια νέα κοινωνική κατάσταση πραγμάτων, που είναι μεταβατική από την πλήρη ελευθερία του συναγωνισμού προς την πλήρη κοινωνικοποίηση.»

Κεφάλαιο 15. Ανάπτυξη των εσωτερικών αντιφάσεων του νόμου, σελ. 316, 327-328, στο ‘Κεφάλαιο Γ’:

«Η κεφαλαιοκρατική παραγωγή τείνει πάντα να ξεπεράσει αυτά τα εσωτερικά της όρια, τα ξεπερνάει, όμως, μόνο με μέσα, που της αντιτάσσουν εκ νέου και σε πιο τεράστια κλίμακα αυτά τα όρια. Το αληθινό όριο της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής είναι το ίδιο το κεφάλαιο, είναι το γεγονός ότι το κεφάλαιο και η αυτοαξιοποίησή του εμφανίζονται σαν αφετηρία και τέρμα, σαν κίνητρο και σκοπός της παραγωγής, ότι η παραγωγή είναι μόνο παραγωγή για το κεφάλαιο και όχι αντίστροφα. [...]

Το όριο του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής προβάλλει:

1) Με το ότι η ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας παράγει με την πτώση του ποσοστού του κέρδους ένα νόμο, που σ’ ένα ορισμένο σημείο ορθώνεται εχθρικότατα απέναντι στην ίδια την ανάπτυξή της και γι’ αυτό πρέπει να ξεπερνιέται διαρκώς με κρίσεις.

2) Με το ότι η ιδιοποίηση απλήρωτης εργασίας και η σχέση αυτής της απλήρωτης εργασίας προς την υλοποιημένη εργασία γενικά [...] δηλαδή ένα ορισμένο ύψος του ποσοστού κέρδους είναι που αποφασίζει σχετικά με την επέκταση ή τον περιορισμό της παραγωγής, αντί να αποφασίζει η σχέση της παραγωγής προς τις κοινωνικές ανάγκες, προς τις ανάγκες κοινωνικά ανεπτυγμένων ανθρώπων.»

Για τη σημασία του νόμου αυτού για την ιστορική εξέλιξη του ΚΤΠ, μεταφράζουμε από το [Z\]](#) [*General Law of the Fall in the Rate of Profit with the Progress of Capitalist Production, Capital and Profit, Marx's Economic Manuscripts of 1861-63:*](#)

«Αυτός ο νόμος, και είναι ο πιο σημαντικός νόμος της πολιτικής οικονομίας, είναι ότι το ποσοστό κέρδους έχει μια τάση να μειώνεται με την πρόοδο της καπιταλιστικής παραγωγής.»

Προτείνουμε τις εκλαϊκευτικές, αλλά εξαιρετικά αποδεικτικές σχετικές αναρτήσεις στο ιστολόγιο του Michael Roberts, στις οποίες γίνεται η σύνδεση της πτώσης του ποσοστού κέρδους (κρίση της σχετικής υπεραξίας για εμάς), με τη μείωση των παραγωγικών κεφαλαιακών επενδύσεων, και τελικά, τη σχετική στασιμότητα στην παραγωγικότητα:

[Roberts M. \(2018\). *Productivity, investment and profitability*](#)

[Roberts M. \(2021\). *The productivity crisis*](#)

Περιοδολόγηση καπιταλισμού

Ιστορικές προϋποθέσεις	Πρωταρχική εμφάνιση	Διαμόρφωση	Ωριμότητα	Υπερωρίμανση
Πρωταρχική συσσώρευση	Τυπική υπαγωγή		Πραγματική υπαγωγή	Τυπική υπαγωγή κοινωνικής αναπαραγωγής
Επέκταση εμπορευματο-χρηματικών σχέσεων	Απόλυτη υπεραξία	→	Σχετική υπεραξία	Υπερεκμετάλλευση
Άμεση ιδιοποίηση Άνιση ανταλλαγή		→	Ανταλλαγή ισοδυνάμων	Άνιση ανταλλαγή Άμεση ιδιοποίηση
Εμπορικό κεφάλαιο			Βιομηχανικό κεφάλαιο	Χρηματοπιστωτικό (πλασματικό) κεφάλαιο
Ανελεύθερος ανταγωνισμός, συντεχνίες, φόροι υποτέλειας		→	Ελεύθερος ανταγωνισμός	Μονοπωλιακός ανταγωνισμός
Φεουδαρχική απολυταρχία	Φιλελευθεροποίηση προς τυπική ισότητα και ελευθερία		→	Πολιτική αντίδραση Ανισότητα Ιμπεριαλιστική καταπίεση
Ιστορική πρόοδος				Ιστορική αντίδραση

‘Ιμπεριαλισμός’, στη σελ. 147:

«Απ’ όσα είπαμε πιο πάνω για την οικονομική ουσία του ιμπεριαλισμού βγαίνει ότι πρέπει να τον χαρακτηρίσουμε μεταβατικό ή, πιο σωστά, σαν καπιταλισμό που πεθαίνει.»

Μάλιστα στο Λένιν ΒΙ. (2006). *Τα αποτελέσματα της συζήτησης για την αυτοδιάθεση. Σύγχρονη Εποχή*. Αθήνα. 7. *Μαρξισμός ή προουντονισμός;*, σελ. 144, γίνεται φανερό ότι ο ιμπεριαλισμός αποτελεί την ιστορική απάντηση του κεφαλαίου στην υπερωρίμανσή του, τη στρατηγική με την οποία επιβιώνει και παρατείνει ιστορικά την κυριαρχία του:

«Ο Μαρξ και ο Ένγκελς δεν έζησαν να δουν τον ιμπεριαλισμό. Τώρα έχει διαμορφωθεί ένα σύστημα μιας χούφτας (5 - 6 τον αριθμό) ‘μεγάλων’ ιμπεριαλιστικών δυνάμεων, που η καθεμιά τους καταπιέζει ξένα έθνη και η καταπίεση αυτή είναι μια από τις πηγές για ν’ αναβάλλεται τεχνητά η πτώση του καπιταλισμού, να υποστηρίζεται τεχνητά ο ομπορτουνισμός και ο σοσιαλσθβινισμός των ιμπεριαλιστικών Δυνάμεων που κυριαρχούν στον κόσμο.»

Αυτή η στρατηγική επιβίωσης έρχεται μέσα από μια αλλαγή της ίδιας της ουσίας του, όπως διακρίνουμε πίσω από τις γραμμές στο [Λένιν ΒΙ. \(2013\). Για τον πόλεμο και τη σοσιαλιστική επανάσταση. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.](#) (‘Πόλεμος & Επανάσταση’ στο εξής), Κεφάλαιο Ι. *Οι αρχές του σοσιαλισμού και ο πόλεμος του 1914-1915. Ο σημερινός πόλεμος είναι πόλεμος ιμπεριαλιστικός.* σελ. 106-107:

«Ο ιμπεριαλισμός είναι η ανώτατη βαθμίδα ανάπτυξης του καπιταλισμού, στην οποία έφτασε μόλις τον 20ό αιώνα. Ο καπιταλισμός δεν χωράει πια στα στενά πλαίσια των

εθνικών κρατών, που χωρίς το σχηματισμό τους δεν μπορούσε να ανατρέψει τη φεουδαρχία. Ο καπιταλισμός έχει αναπτύξει σε τέτοιο βαθμό τη συγκέντρωση ώστε τα συνδικάτα, τα τραστ, οι ενώσεις των καπιταλιστών-δισεκατομμυριούχων έχουν βάλει στο χέρι ολόκληρους κλάδους της βιομηχανίας και σχεδόν όλη η υδρόγειος έχει μοιραστεί ανάμεσα στους 'μεγιστάνες του κεφαλαίου' είτε με τη μορφή των αποικιών είτε με το τύλιγμα των ξένων χωρών σε χιλιάδες νήματα της οικονομικής εκμετάλλευσης. Το ελεύθερο εμπόριο και ο συναγωνισμός έχουν αντικατασταθεί από την τάση προς το μονοπώλιο, προς την κατάκτηση εδαφών για επένδυση κεφαλαίων, για εξαγωγή πρώτων υλών κτλ. Από απελευθερωτής των εθνών, όπως ήταν ο καπιταλισμός στην πάλη ενάντια στη φεουδαρχία, ο ιμπεριαλιστικός καπιταλισμός έγινε ο μεγαλύτερος καταπιεστής των εθνών. Ο καπιταλισμός από προοδευτικός που ήταν έγινε τώρα αντιδραστικός, ανέπτυξε σε τέτοιο βαθμό τις παραγωγικές δυνάμεις που η ανθρωπότητα πρέπει είτε να περάσει στο σοσιαλισμό είτε επί χρόνια ή και επί δεκαετίες να υφίσταται την πάλη των 'μεγάλων' Δυνάμεων για την τεχνητή διατήρηση του καπιταλισμού μέσω των αποικιών, των μονοπωλίων, των προνομίων και της κάθε λογής καταπίεσης.»

Ίμπεριαλισμός', σελ. 144:

«Τα μονοπώλια, η ολιγαρχία, η τάση προς την κυριαρχία στη θέση των τάσεων προς την ελευθερία, η εκμετάλλευση ολοένα και μεγαλύτερου αριθμού μικρών η αδύνατων εθνών από μια μικρή χούφτα πλουσιότατα ή ισχυρότατα έθνη – όλα αυτά γέννησαν τα διακριτικά γνωρίσματα του ιμπεριαλισμού, που μας αναγκάζουν να τον χαρακτηρίσουμε σαν παρασιτικό καπιταλισμό ή καπιταλισμό που σαπίζει.»

Ίμπεριαλισμός', σελ. 141:

«Ο ιμπεριαλισμός είναι η εποχή του χρηματιστικού κεφαλαίου και των μονοπωλίων, που παντού έχουν την τάση προς την κυριαρχία και όχι προς την ελευθερία. Αντίδραση σ' όλη τη γραμμή, κάτω από οποιοδήποτε πολιτικό καθεστώς, όξυνση στο έπακρο των αντιθέσεων [...] – να το αποτέλεσμα αυτών των τάσεων.»

Βλ. επίσης και στη συλλογή έργων του [Λένιν Για τον ιμπεριαλισμό και τους ιμπεριαλιστές, Εκδόσεις Προγκρές – Σύγχρονη Εποχή, 1987](#), και συγκεκριμένα από το έργο *Σχετικά με τη γελοιογραφία του μαρξισμού και τον «ιμπεριαλιστικό οικονομισμό (Ίμπεριαλιστικός οικονομισμός' στο εξής για συντομία)*, σελ. 90-91:

«Πολιτικό εποικοδόμημα της νέας οικονομίας, του μονοπωλιακού καπιταλισμού (ο ιμπεριαλισμός είναι μονοπωλιακός καπιταλισμός) είναι η στροφή από τη δημοκρατία στην πολιτική αντίδραση. [...] Μ' αυτήν την έννοια είναι αδιαφιλονίκητο ότι ο ιμπεριαλισμός αποτελεί 'άρνηση' της δημοκρατίας γενικά, όλης της δημοκρατίας [...]

Ίμπεριαλισμός', σελ. 141:

«Ιδιαίτερα οξύνεται επίσης η εθνική καταπίεση και η τάση προς τις προσαρτήσεις, δηλαδή προς την παραβίαση της εθνικής ανεξαρτησίας (γιατί η προσάρτηση δεν είναι τίποτε άλλο παρά παραβίαση της αυτοδιάθεσης των εθνών).»

Βλ. σχετικά με τη συνεχή παρουσία πρακτικών πρωταρχικής συσσώρευσης στην ιστορία του καπιταλισμού

[Pradella L. \(2013\) Imperialism and Capitalist Development in Marx's Capital, Historical Materialism, 21 \(2\), 117–147.](#)

αλλά και στο Κεφάλαιο 2 Η δομή της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας σελ. 40-42 στο 'Υστερος Καπιταλισμός', σημ. 25:

«Στο Μαρξ οφείλεται επίσης η απλή θεωρητική φόρμουλα πως δεν μπορούμε να ταυτίσουμε τη γένεση του κεφαλαίου με την αυτοανάπτυξή του. [...] Η διεθνής ανάπτυξη κι επέκταση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγή στους δύο τελευταίους αιώνες αποτελούν μια διαλεχτική ενότητα τριών παραγόντων: (α) Της τρέχουσας συσσώρευσης κεφαλαίου μέσα στα πλαίσια της καπιταλιστικής, κιάλας, διαδικασίας παραγωγής, (β) της τρέχουσας πρωτογενούς συσσώρευσης κεφαλαίου έξω από τα πλαίσια της καπιταλιστικής κιάλας διαδικασίας παραγωγής, και (γ) του καθορισμού και περιορισμού του πρώτου παράγοντα από το δεύτερο, του ανταγωνισμού δηλαδή και του συναγωνισμού ανάμεσα στον πρώτο και το δεύτερο.»

Για το πλασματικό κεφάλαιο:

'Κεφάλαιο Γ', Κεφ. 29. Συστατικά μέρη του τραπεζικού κεφαλαίου, σελ. 586:

«Το πράγμα είναι απλό: Ας υποθέσουμε ότι το μέσο επιτόκιο είναι 5% το χρόνο. Επομένως, ένα ποσό 500 λιρ. στ., αν μετατρέπεται σε τοκοφόρο κεφάλαιο, θα απέδιδε το χρόνο 25 λιρ. στ. Γι' αυτό, κάθε σταθερό χρονιάτικο εισόδημα 25 λιρ. στ. θεωρείται σαν τόκος ενός κεφαλαίου 500 λιρ. στ. Ωστόσο, αυτό είναι και παραμένει μια καθαρά απατηλή αντίληψη, εκτός από την περίπτωση που η πηγή των 25 λιρ. στ. – είτε πρόκειται για απλό τίτλο ιδιοκτησίας ή για χρεωστική απαίτηση, είτε για πραγματικό στοιχείο παραγωγής, όπως λ.χ. για ένα κομμάτι γης – είναι άμεσα μεταβιβάσιμη ή παίρνει μια μορφή, με την οποία γίνεται μεταβιβάσιμη.»

Παρακάτω στη σελ. 589:

«Το σχηματισμό του πλασματικού κεφαλαίου τον ονομάζουν κεφαλαιοποίηση.»

Συνεχίζοντας στη σελ. 590:

«Η αυτοτελής κίνηση της αξίας αυτών των τίτλων ιδιοκτησίας, όχι μόνο των κρατικών χρεωγράφων, αλλά και των μετοχών, ενισχύει την επίφαση ότι αποτελούν πραγματικό κεφάλαιο, δίπλα σε εκείνο το κεφάλαιο και σε εκείνη την απαίτηση, τίτλοι των οποίων μπορεί να είναι. Γίνονται δηλαδή εμπορεύματα που η τιμή τους έχει δική της ιδιόμορφη κίνηση και δικό της ιδιόμορφο τρόπο καθορισμού της. Η αγοραία αξία τους καθορίζεται διαφορετικά από την ονομαστική τους αξία, χωρίς να συνδέεται με τις αλλαγές της αξίας του πραγματικού κεφαλαίου (αν και συνδέεται με την αξιοποίηση αυτής της αξίας).»

Τέλος, στη σελ. 592:

«Πράγματι, όλα αυτά τα χαρτιά δεν είναι παρά συσσωρευμένες απαιτήσεις, νομικοί τίτλοι σε μελλοντική παραγωγή, που η χρηματική ή κεφαλαιακή αξία τους είτε δεν αντιπροσωπεύει απολύτως κανένα κεφάλαιο, όπως στην περίπτωση των κρατικών χρεών, είτε ρυθμίζεται ανεξάρτητα από την αξία του πραγματικού κεφαλαίου που αντιπροσωπεύουν.»

Σε όλες τις χώρες με κεφαλαιοκρατική παραγωγή υπάρχει με τη μορφή αυτή μια τεράστια μάζα του λεγόμενου τοκοφόρου κεφαλαίου ή *moneyed capital*. Και με αυτήν την έννοια συσσώρευση του χρηματικού κεφαλαίου εννοείται στο μεγαλύτερό της μέρος μόνο συσσώρευση αυτών των απαιτήσεων στην παραγωγή, συσσώρευση αγοραίας τιμής, της απατηλής κεφαλαιακής αξίας αυτών των απαιτήσεων.»

Πέραν του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, υπάρχουν και άλλα εμπορεύματα που έχουν μια τιμή η οποία συστηματικά διαφέρει από την αξία τους και είναι σχετικά ανεξάρτητη από

αυτήν, μιας και αυτή μπορεί να είναι ακόμη και μηδενική. Καταρχήν, όλα τα δημιουργήματα της φύσης έχουν αυτήν την ιδιότητα, όπως η γη. Το ίδιο ισχύει

Για μια συνοπτική περιγραφή του πως οι διαφορετικές μορφές του πλασματικού κεφαλαίου συνδυάζονται με επίκεντρο το κράτος (στρατός, πανεπιστήμια, κ.ο.κ.) και τα μονοπώλια των ΗΠΑ για να επιτύχουν την παγκόσμια ηγεμονία, βλ. [Smith, T. \(2014\). *The end of one American century... and the beginning of another?*. In *The Future of Capitalism After the Financial Crisis* \(pp. 103-119\). Routledge.](#)

Ιμπεριαλισμός', σελ. 115:

«Το μονοπώλιο αυτό είναι καπιταλιστικό, δηλ. αναπτύχθηκε μέσα από τον καπιταλισμό και βρίσκεται μέσα στις γενικές συνθήκες του καπιταλισμού, της εμπορευματικής παραγωγής, του συναγωνισμού, σε μόνιμη και αδιάξεοδη αντίθεση μ' αυτές τις γενικές συνθήκες. Παρ' όλα όμως αυτά, και το καπιταλιστικό μονοπώλιο, όπως και κάθε μονοπώλιο, γεννάει αναπόφευκτα την τάση προς τη στασιμότητα και το σάπισμα. Στο βαθμό που καθορίζονται, έστω και προσωρινά, μονοπωλιακές τιμές, στον ίδιο βαθμό εξαφανίζονται ως ένα ορισμένο σημείο τα κίνητρα για την τεχνική και συνεπώς και για κάθε άλλη πρόοδο και κίνηση προς τα μπρος· στον ίδιο βαθμό παρουσιάζεται σε συνέχεια και η οικονομική δυνατότητα να συγκρατηθεί τεχνητά η τεχνική πρόοδος.»

Σχετικά με τη μεθοδολογία της περιοδολόγησης,

βλ. στο [Πατέλης Δ. \(2020\) Για τη θεωρία και μεθοδολογία της διαλεκτικής υλιστικής αντίληψης της ιστορίας. Μια εισαγωγή στον ιστορικό υλισμό:](#)

«Ο λογικός τρόπος προσέγγισης (όπως αναπτύσσεται με κλασικό τρόπο στο θεωρητικό μέρος του "Κεφαλαίου" του Μαρξ), ως θεωρητική αντανάκλαση του αντικειμένου μέσω της ανάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο, είναι εφικτός και αναγκαίος στον βαθμό που έχει ωριμάσει η διαδικασία της ανάπτυξης του εν λόγω αντικειμένου. Συνεπώς, βάσει της μεθοδολογίας του "Κεφαλαίου" του Μαρξ, το όλο πρόβλημα της ανάπτυξης του πραγματικού οργανικού όλου συνδέεται με την εξέταση των σταδίων ανάπτυξής του και των (κατ' αναγκαιότητα καθοριζόμενων από αυτά) σταδίων ανάπτυξης της γνωστικής διαδικασίας.

- Κατ' αρχήν, ανακύπτουν οι αναγκαίες προϋποθέσεις εμφάνισης του εν λόγω αντικειμένου εντός της προγενέστερης διαδικασίας, η «αφετηρία» της οργανικής ολότητας, χωρίς ακόμα να έχει εμφανισθεί το ίδιο το αντικείμενο (π.χ. αν παρακολουθήσουμε την οικονομική έρευνα του Μαρξ, το σύστημα που ερευνούμε είναι οι κεφαλαιοκρατικές σχέσεις παραγωγής, ενώ αναγκαία προϋπόθεσή του είναι οι προκεφαλαιοκρατικές εμπορευματικές και χρηματικές σχέσεις).
- Κατά το δεύτερο στάδιο (βαθμίδα) σχηματίζεται για πρώτη φορά το ίδιο το αντικείμενο, είναι η «πρωταρχική εμφάνιση του εν λόγω οργανικού όλου» (π.χ. η πρωταρχική εμφάνιση του εμπορεύματος «εργασιακή δύναμη» και η πρωταρχική συσσώρευση του κεφαλαίου).
- Στη συνέχεια, αρχίζει ο μετασχηματισμός από αυτό το νέο οργανικό όλο του κληροδοτημένου συστήματος από το οποίο και βάσει του οποίου αυτό ανέκυψε. Πρόκειται για τη «διαδικασία διαμόρφωσης» του νέου

- οργανικού όλου (π.χ. η διαδικασία μετάβασης από την απλή συνεργασία στη μανιφατούρα και από αυτήν στην παραγωγή με μηχανές στην κεφαλαιοκρατία).
- Η ολοκλήρωση του μετασχηματισμού της κληροδοτημένης βάσης από το σχηματιζόμενο νέο οργανικό όλο συνιστά την «ωριμότητα» του ως βαθμίδα κατά την οποία αυτό αναπτύσσεται σε βάση αντίστοιχη του εαυτού του και αποκαλύπτονται σαφώς οι αντιφάσεις του, που οδηγούν στον μετασχηματισμό του σ' ένα νέο αντικείμενο (π.χ. ώριμη κεφαλαιοκρατία, αναπτυσσόμενη σε αντίστοιχη εαυτής βάση, στη βάση της παραγωγής μηχανών με τη βοήθεια μηχανών).

Στο καθένα από τα προαναφερθέντα στάδια το νέο οργανικό όλο έχει διαφορετικό βαθμό και τρόπο συγκρότησης, συσχέτισης τυχαίου και αναγκαιότητας, εσωτερικής και εξωτερικής αναγκαιότητας, αυτοπροσδιορισμού και ετεροπροσδιορισμού, διαφορετικό επίπεδο ανάπτυξης της ουσίας του, της εσωτερικής αντιφατικότητάς του σε συνδυασμό με την εξωτερική αντιφατικότητά του, και συνεπώς συνιστά διαφορετικό βαθμό και τρόπο άρνησης (ως προς το ποιόν και την ουσία) του παλαιού, διαφορετικό βαθμό αρνητικού και θετικού προσδιορισμού κ.λπ. Τα στάδια ανάπτυξης του οργανικού όλου, από τις προϋποθέσεις και την πρωταρχική του εμφάνιση μέχρι προ της ωριμότητάς του, αποτελούν το «γίνεσθαι» του.»

και

[Πατέλης Δ. \(2009\). Για τη σημασία της πολιτικής οικονομίας της ιμπεριαλιστικής παγκοσμιοποίησης. Μεθοδολογικές και θεωρητικές επισημάνσεις. ΔΙΑΠΛΟΥΣ τ.30, Φεβρ.-Μάρτ., σελ.32-37.](#)

«Ιστορικά, η κλασική αστική πολιτική οικονομία (αλλά και η μαρξική σκέψη, προ της ανακάλυψης της θεωρίας της υπεραξίας), κινούμενη από το αισθητηριακό συγκεκριμένο στο αφηρημένο, στα πλαίσια του νοείν κατά διάνοια, συνιστά την πρώτη άρνηση της αισθητηριακής αμεσότητας, της ζωντανής εποπτείας (τύπου μερκαντισμού και μονεταρισμού). Η ώριμη συγκρότηση της επιστήμης στο θεωρητικό μέρος του κεφαλαίου, συνιστά την “άρνηση της άρνησης”.

Η μεθοδολογική διερεύνηση του γίνεσθαι της πολιτικής οικονομίας επιτρέπει την βαθύτερη κατανόηση της ώριμης επιστήμης και του χαρακτήρα της λογικής της. Έτσι καθίσταται σαφές “άρνηση της άρνησης” τίνος, αποτέλεσμα ποιας ακριβώς διαδικασίας είναι η ώριμη θεωρία περί του ανεπτυγμένου αντικειμένου και προσδιορίζεται συγκεκριμένα ιστορικά ο βαθμός και ο χαρακτήρας της ωριμότητας της μαρξικής πολιτικής οικονομίας. Από αυτή την άποψη, αίρεται η φαινομενικότητα της *arriori* κατασκευής και της πλήρους αρτιότητας των έτοιμων αποτελεσμάτων της έρευνας, όπως αυτά εκτίθενται δια της μεθόδου της ανάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο, διότι καθίσταται σαφής εκείνη η αναπτυξιακή διαδικασία, ως αποτέλεσμα της οποίας προέκυψαν τα εν λόγω αποτελέσματα. Έτσι, τα κεκτημένα της ανεπτυγμένης, της ώριμης επιστήμης μετατρέπονται σε όρους για την περαιτέρω ανάπτυξη της έρευνας.

Κατ' αυτό τον τρόπο, μπορούμε προπαντός, να αποκαλύψουμε σαφέστερα το βαθμό πληρότητας, το βαθμό ολοκλήρωσης αυτής της άρνησης της άρνησης, γεγονός που οδηγεί στη συνειδητοποίηση της αναγκαιότητας μεθοδολογικής και θεωρητικής ολοκλήρωσης των θεματικών του 2ου και του 3ου τόμων του Κεφαλαίου του Μαρξ, την ελλιπή επεξεργασία των οποίων έχει καταδείξει ο Β.Βαζιούλιν (στο έργο του “Η λογική του Κεφαλαίου του

Κ.Μαρξ"). Ως γνωστόν, ο Μαρξ δεν πρόλαβε να προετοιμάσει ο ίδιος τους δύο τελευταίους τόμους του βασικού έργου του προς δημοσίευση (εκδόθηκαν μετά θάνατον, με επιμέλεια του Φ. Ένγκελς). Επιπλέον, συντελεί στη συνειδητοποίηση της αναγκαιότητας θεωρητικής διερεύνησης εκείνων των πτυχών του γνωστικού αντικειμένου, οι οποίες (κατ' ανάγκη) είχαν τεθεί δια της αφαίρεσης εκτός του ερευνητικού πεδίου από την εν τω γεννάσθαι, αλλά και από τη σχετικά ώριμη επιστήμη των παγκόσμιων κεφαλαιοκρατικών σχέσεων παραγωγής, της παγκόσμιας κεφαλαιοκρατίας ως ολότητας, ο βαθμός ωρίμανσης της οποίας σήμερα (σε αντιδιαστολή με την εποχή του Μαρξ), καθιστά αυτή την αναγκαιότητα επιτακτική. Επομένως, η θεώρηση αυτή μας επιτρέπει να συνειδητοποιήσουμε την κατεύθυνση στην οποία είναι απαραίτητο να στραφεί η αιχμή του δόρατος των ερευνητικών προσπαθειών, από την άποψη του φάσματος δυνατοτήτων που διανοίγει ενώπιόν μας η συγκεκριμένη ιστορική γνωσιακή συγκυρία.

Αυτή η συγκεκριμένη ιστορική μεθοδολογική θεώρηση, δεδομένης της ανάγκης διερεύνησης της παγκόσμιας κεφαλαιοκρατίας, θέτει επιτακτικά το θέμα της επανεξέτασης των όρων και των ορίων ισχύος θεωρητικών παραδοχών της μαρξικής προσέγγισης. Ενδεικτικά αναφέρω, ότι κατά την εξέταση των μορφών της υπόστασης, της γενεσιουργού αιτίας του πρώτου παράγοντα της στοιχειώδους μορφής του κεφαλαίου, δηλαδή, με όρους πολιτικής οικονομίας, κατά την εξέταση της συσχέτισης απλής και σύνθετης συγκεκριμένης εργασίας στην παραγωγή του εμπορεύματος ως αξίας χρήσης, ο Μαρξ κλιμακώνει τη εξέταση των πόλων αυτού του δίπολου (με την ανάδειξη της ταυτότητας, της διάκρισης και της διαφοράς τους) στο επίπεδο της "αντίθεσης", όπου ο ένας πόλος υφίσταται δια του αποκλεισμού του άλλου, ενώ αμφότεροι συγκροτούν μίαν αρνητική ενότητα, αδιάφοροι προς αλλήλους: "Η συνθετότερη εργασία σημαίνει μόνο εργασία απλή, ανυψωμένη σε δύναμη ή, καλύτερα, πολλαπλασιασμένη απλή εργασία έτσι, που μια μικρότερη ποσότητα σύνθετης εργασίας να είναι ίση με μια μεγαλύτερη ποσότητα απλής εργασίας. Η πείρα δείχνει ότι η αναγωγή αυτή γίνεται διαρκώς" (Κεφάλαιο, τ.1, σελ.58). Ο Μαρξ εδώ δεν κλιμακώνει την εξέταση μέχρι την καθαυτό αντίφαση (όπου έχουμε αλληλοδιείσδυση των πόλων, μετατροπή του ενός στον άλλο). Εκείνο που τον ενδιαφέρει, είναι να καταδείξει το κατ' αρχήν αναγώγιμο της σύνθετης εργασίας σε απλή, ώστε να οριστεί η απλή μέση εργασία ως σταθερά, ως δεδομένη για ορισμένη κοινωνία. Και δεν θα μπορούσε να ενεργήσει διαφορετικά, μιας και η μετάβαση στο επίπεδο της καθαυτό αντίφασης, θα προϋπέθετε όχι απλώς την εξίσωση και την ανάδειξη του αναγώγιμου της σύνθετης στην απλή εργασία, αλλά τη μετατροπή της μιας στην άλλη, με τη διερεύνηση της απλής μέσης εργασίας σε διάφορες χώρες και σε διάφορες εποχές, πολιτισμικές βαθμίδες, κ.ο.κ.. Επιπλέον, το αναγώγιμο αυτό είναι εκ των ων ουκ άνευ όρος για την πρακτική λειτουργία και τη θεωρητική ανάδειξη του δεύτερου παράγοντα της στοιχειώδους μορφής του κεφαλαίου: της αφηρημένης εργασίας, στην ύπαρξη της οποίας εδράζεται η παραγωγή υπεραξίας, και όλο το πλέγμα των σχέσεων παραγωγής της κεφαλαιοκρατίας.

Στο υπόδειγμα της εθνικής οικονομίας (της Αγγλίας των μέσων του 19ου αι.) και δεδομένων των ερευνητικών στόχων του Μαρξ (κατ' αρχήν διάγνωση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής σε "καθαρή μορφή" ως ιστορικά παροδικού σχηματισμού), η παραπάνω πραγμάτευση του δίπολου σύνθετη-απλή εργασία, είναι σαφώς πειστική και αναγκαία. Ωστόσο, η ένταξη στο πεδίο της έρευνας ευρύτερου και βαθύτερου φάσματος φαινομένων, δεδομένης της ανισομέρειας, της δράσης κολοσσιαίων διεθνικών μονοπωλιακών ομίλων, αλλά και των ραγδαίων αλλαγών στο παγκόσμιο φάσμα των τεχνολογικών όρων και του

χαρακτήρα της εργασίας, της εισαγωγής της αυτοματοποίησης, κ.ο.κ., εγείρει πληθώρα μεθοδολογικών και θεωρητικών προβλημάτων. Πόσο χάσμα ανάμεσα σε σύνθετη και απλή εργασία επιτρέπει αυτό το αναγώγιμο, δεδομένων των αχανών διαφορών μεταξύ σύγχρονων μορφών ερευνητικής και τεχνολογικής καθολικής δραστηριότητας και χειρωναξίας με στοιχεία δουλοπαροικίας ή και δουλείας; Ισχύει άραγε αυτό το αναγώγιμο (και υπό ποιούς όρους) σε παγκόσμια κλίμακα παραγωγής, διανομής, ανταλλαγής και κατανάλωσης; Πως συνδυάζεται αυτό το αναγώγιμο (ή μη αναγώγιμο) με τα μονοπωλιακά υπερκέρδη, με τις πολλαπλές διαμεσολαβήσεις πραγματικής παραγωγής, χρηματιστηριακής οικονομίας και χρηματοπιστωτικής σφαίρας; Ποιές είναι οι επιπτώσεις αυτού του αναγώγιμου (ή μη αναγώγιμου) στη λειτουργία του νόμου της αξίας και του νόμου της υπεραξίας, πως συνδέεται με το μέσο ποσοστό κέρδους και τη δυνατότητα απόσπασης μονοπωλιακού υπερκέρδους σε ένα κόσμο στον οποίο οι μεν ροές κεφαλαίων είναι αχαλίνωτες, η δε εργασία καθηλωμένη; κ.ά.»

Βλ. αναλυτικότερα:

[Περδίκης Δ. \(2020\). Κείμενο εργασίας για την περιοδολόγηση του καπιταλισμού και το σύγχρονό του στάδιο. dionperd.blogspot.com](http://dionperd.blogspot.com), ('Κείμενο εργασίας για τον ιμπεριαλισμό' στο εξής).

(Κρατικο-)Μονοπωλιακό, ιμπεριαλιστικό στάδιο καπιταλισμού

Λένιν:

«**μονοπωλιακό στάδιο του καπιταλισμού:** [...]

- 1) συγκέντρωση της παραγωγής και του κεφαλαίου, που έχει φτάσει σε τέτοια υψηλή βαθμίδα ανάπτυξης, ώστε να δημιουργεί μονοπώλια που παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην οικονομική ζωή·
- 2) συγχώνευση του τραπεζικού κεφαλαίου με το βιομηχανικό και δημιουργία μιας χρηματιστικής ολιγαρχίας πάνω στη βάση αυτού του «χρηματιστικού κεφαλαίου»·
- 3) εξαιρετικά σπουδαία σημασία αποκτάει η εξαγωγή κεφαλαίου, σε διάκριση από την εξαγωγή εμπορευμάτων·
- 4) συγκροτούνται διεθνείς μονοπωλιακές ενώσεις των καπιταλιστών, οι οποίες μοιράζουν τον κόσμο·
- 5) έχει τελειώσει το εδαφικό μοίρασμα της γης ανάμεσα στις μεγάλες καπιταλιστικές Δυνάμεις.»

«Το ζήτημα του κράτους αποχτάει σήμερα ιδιαίτερη σπουδαιότητα και από θεωρητική και από πραχτική - πολιτική άποψη. Ο ιμπεριαλιστικός πόλεμος επιτάχυνε και όξυνε εξαιρετικά το προτσές της μετατροπής του μονοπωλιακού καπιταλισμού σε **κρατικομονοπωλιακό καπιταλισμό.**»

Ιμπεριαλισμός', σελ. 103:

«Αν θα χρειαζόταν να δοθεί ένας όσο το δυνατό πιο σύντομος ορισμός του ιμπεριαλισμού, θα έπρεπε να πούμε ότι ο ιμπεριαλισμός είναι το μονοπωλιακό στάδιο του καπιταλισμού.

[...] ορισμό του ιμπεριαλισμού που θα περιέκλειε τα παρακάτω πέντε βασικά του γνωρίσματα: 1) συγκέντρωση της παραγωγής και του κεφαλαίου, που έχει φτάσει σε τέτοια υψηλή βαθμίδα ανάπτυξης, ώστε να δημιουργεί μονοπώλια που παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην οικονομική ζωή· 2) συγχώνευση του τραπεζικού κεφαλαίου με το βιομηχανικό και δημιουργία μιας χρηματιστικής ολιγαρχίας πάνω στη βάση αυτού του «χρηματιστικού κεφαλαίου»· 3) εξαιρετικά σπουδαία σημασία αποκτάει η εξαγωγή κεφαλαίου, σε διάκριση από την εξαγωγή εμπορευμάτων· 4) συγκροτούνται διεθνείς μονοπωλιακές ενώσεις των καπιταλιστών, οι οποίες μοιράζουν τον κόσμο· και 5) έχει τελειώσει το εδαφικό μοίρασμα της γης ανάμεσα στις μεγάλες καπιταλιστικές Δυνάμεις.»

Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ο Λένιν παρατήρησε τη μετάβαση του ιμπεριαλισμού στην επιμέρους φάση του κρατικο-μονοπωλιακού καπιταλισμού. Παραθέτουμε από τον [Πρόλογο στη ρωσική έκδοση του 1917 του Κράτους και Επανάσταση](#):

«Το ζήτημα του κράτους αποχτάει σήμερα ιδιαίτερη σπουδαιότητα και από θεωρητική και από πραχτική - πολιτική άποψη. Ο ιμπεριαλιστικός πόλεμος επιτάχυνε και όξυνε εξαιρετικά το προτσές της μετατροπής του μονοπωλιακού καπιταλισμού σε κρατικο-μονοπωλιακό καπιταλισμό.»

Ίμπεριαλισμός', σελ. 63:

«Το χρηματιστικό κεφάλαιο, που είναι συγκεντρωμένο σε λίγα χέρια και ασκεί πραγματικό μονοπώλιο, βγάζει τεράστια και διαρκώς αυξανόμενα κέρδη από την ίδρυση εταιρειών, από την έκδοση χρεογράφων, από κρατικά δάνεια κλπ., σταθεροποιώντας την κυριαρχία της χρηματιστικής ολιγαρχίας, επιβάλλοντας σ' όλη την κοινωνία ένα φόρο υποτέλειας προς τους μονοπωλητές.»

Αργότερα, στη σελ. 70:

«Η υπεροχή του χρηματιστικού κεφαλαίου πάνω σ' όλες τις υπόλοιπες μορφές του κεφαλαίου σημαίνει κυρίαρχη θέση του εισοδηματία και της χρηματιστικής ολιγαρχίας, σημαίνει ξεχώρισμα μερικών κρατών, που κατέχουν τη χρηματιστική δύναμη από τα υπόλοιπα.»

Ίμπεριαλισμός', σημ. 2, σελ. 70:

«Χαρακτηριστικό του καπιταλισμού γενικά είναι ότι χωρίζει την ιδιοκτησία του κεφαλαίου από τη χρησιμοποίηση του κεφαλαίου στην παραγωγή, ότι χωρίζει το χρηματικό κεφάλαιο από το βιομηχανικό ή το παραγωγικό, ότι χωρίζει τον εισοδηματία που ζει μόνο από το εισόδημα του χρηματικού κεφαλαίου, από τον επιχειρηματία και απ' όλα τα πρόσωπα που συμμετέχουν άμεσα στη διαχείριση του κεφαλαίου. Ο ιμπεριαλισμός ή η κυριαρχία του χρηματιστικού κεφαλαίου είναι η ανώτατη εκείνη βαθμίδα του καπιταλισμού, όπου ο χωρισμός αυτός παίρνει πελώριες διαστάσεις.»

Ίμπεριαλισμός', σελ. 9:

«Το βιβλιαράκι αυτό το έγραψα, όπως τονίζεται στον πρόλογο της ρωσικής έκδοσης το 1916, έχοντας υπόψη την τσαρική λογοκρισία. [...] ο βασικός σκοπός του βιβλίου ήταν και παραμένει: να δείξει με βάση συνοψισμένα στοιχεία μιας αναντίρρητης αστικής στατιστικής και τις ομολογίες των αστών επιστημόνων όλων των χωρών, ποια ήταν στις αρχές του 20ού αιώνα, την παραμονή του Πρώτου Παγκόσμιου ιμπεριαλιστικού Πολέμου, η συνολική εικόνα της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας, στις διεθνείς αμοιβαίες σχέσεις της.»

Σύγχρονη φάση του ιμπεριαλιστικού σταδίου του καπιταλισμού, της ιμπεριαλιστικής διεθνοποίησης της παραγωγής

- **Υπερεκμετάλλευση της εργασίας** μέσω της εσωτερικής της διαφοροποίησης.
- Συστηματικά **άνισες εμπορευματικές ανταλλαγές** σε τιμές που αποκλίνουν από αυτές που προβλέπει η εργασιακή θεωρία της αξίας.
- **Μονοπωλιακό ανταγωνισμό** και εσωτερική διαφοροποίηση και του κεφαλαίου.
- Προσπάθεια του κεφαλαίου να **υπάγει τις κοινωνικές σχέσεις στο σύνολό τους**, πέραν της παραγωγής, είτε μέσω του **κράτους**, είτε μέσω της **εμπορευματοποίησης** δραστηριοτήτων της ευρύτερης κοινωνικής αναπαραγωγής.
- **Ιμπεριαλιστική διεθνοποίηση της παραγωγής**, η οποία διευκολύνει την ως άνω εσωτερική διαφοροποίηση τόσο της εργασίας όσο και του κεφαλαίου, προσδίδοντας της έναν εθνικό προσδιορισμό που αντιστοιχεί στη θέση της κάθε χώρας στον **διεθνή καταμερισμό εργασίας**.

Αντιγράφουμε από το 14^ο Κεφάλαιο *Αιτίες που αντιδρούν*, σελ. 297, στο 'Κεφάλαιο Γ', όπου καταγράφονται οι αντίρροπες τάσεις στην πτώση του μέσου ποσοστού κέρδους:

«II. Συμπίεση του μισθού της εργασίας κάτω από την αξία της εργατικής δύναμης.

Μόνο εμπειρικά αναφέρουμε εδώ το περιστατικό αυτό, γιατί πράγματι, όπως και πολλά άλλα που θα μπορούσαν να αναφερθούν εδώ, δεν έχει σχέση με τη γενική ανάλυση του κεφαλαίου, αλλά ανήκει στη μελέτη του συναγωνισμού, που δεν τον πραγματεύεται τούτο το έργο. Και όμως είναι ένα από τα σημαντικότερα αίτια, που συγκρατούν την τάση πτώσης του ποσοστού κέρδους.»

Παρατηρούμε ότι ο Μαρξ αν και παραδέχεται την εμπειρική σημασία της συμπίεσης της τιμής της εργατικής δύναμης κάτω από την αξία της, δηλ. της υπερεκμετάλλευσης, τη θεωρεί ως εξωτερική των ουσιαστικών νόμων του ΚΤΠ που πραγματεύεται στο «Κεφάλαιο». Αυτό δεν είναι παράλογο στο βαθμό που όντως ίσχυε την εποχή του Μαρξ, εφόσον τότε η παραγωγή δεν ήταν διεθνοποιημένη, όπως σήμερα, και οι σχέσεις μεταξύ των διαφορετικών εθνικών κρατών, δηλ. των εθνικών οικονομιών, μεταξύ των οποίων επικρατούν διαφορετικές συνθήκες αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης, με διαφορετικό «ηθικο-ιστορικό» στοιχείο, διαφορετικές συνθήκες ταξικής πάλης κ.ο.κ., ήταν εξωτερικές της καπιταλιστικής παραγωγής, και κυριαρχούνταν από το εμπόριο είτε πρώτων υλών, είτε έτοιμων βιομηχανικών προϊόντων (βλ. και το σχετικό με το εξωτερικό εμπόριο σημείο V στην ίδια παράγραφο από το Κεφάλαιο Γ'). Πολλές φορές, δε, οι μεγάλες διαφορές στην αξία της εργασιακής δύναμης παρατηρούνταν μεταξύ καπιταλιστικών κρατών και κρατών όπου

κυριαρχούσαν ακόμη προ-καπιταλιστικοί τρόποι παραγωγής. Γενικά, η «άνιση ανταλλαγή» μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, δηλ. η πληρωμή της εργατικής δύναμης κάτω από την αξία της, απορρίπτεται από τον Μαρξ ως δυνατότητα εντός της συστηματικής λογικής του κεφαλαίου. Όπως θα ισχυριστούμε στη συνέχεια, όμως, ενώ αυτό μπορεί όντως να ισχύει κατά την προοδευτική περίοδο της ιστορίας του ΚΤΠ, δεν ισχύει πλέον για το σύγχρονο, υπερώριμο, στάδιο του καπιταλιστικού που «σαπίζει» και καταφεύγει σε μέσα, αντίθετα με την ίδια του τη φύση, προκειμένου να επιβιώσει.

‘Ιμπεριαλισμός’, σελ. 14:

«Είναι αυτονόητο ότι με ένα τόσο γιγάντιο υπερκέρδος (γιατί είναι πάνω από το κέρδος που απομυζούν οι καπιταλιστές από τους εργάτες της χώρας «τους») μπορεί να εξαγοράζονται οι εργατικοί ηγέτες και το ανώτερο στρώμα της εργατικής αριστοκρατίας.»

Και αργότερα στη σελ. 125:

«Αιτίες: 1) η εκμετάλλευση όλου του κόσμου από τη δοσμένη χώρα, 2) η μονοπωλιακή της θέση στην παγκόσμια αγορά, 3) το αποικιακό της μονοπώλιο. Αποτελέσματα: 1) αστοποίηση ενός μέρους του αγγλικού προλεταριάτου, 2) ένα μέρος του επιτρέπει να το καθοδηγούν άνθρωποι εξαγορασμένοι από την αστική τάξη, ή το λιγότερο που πληρώνονται απ’ αυτήν.»

σελ. 127:

«Από τη μια μεριά, οι γιγάντιες διαστάσεις του χρηματιστικού κεφαλαίου, που είναι συγκεντρωμένο σε λίγα χέρια και δημιουργεί ένα αφάνταστα πλατύ και πυκνό δίκτυο σχέσεων και δεσμών, που υποτάσσει στο κεφάλαιο τη μάζα όχι μονάχα των μεσαίων και μικρών, αλλά και των πάρα πολύ μικρών καπιταλιστών και νοικοκυραίων, και από την άλλη, η οξυμένη πάλη με τις άλλες εθνοκρατικές ομάδες των χρηματιστών για το μοίρασμα του κόσμου και για την κυριαρχία πάνω στις άλλες χώρες – όλα αυτά προκαλούν το γενικό πέρασμα όλων των εύπορων τάξεων με το μέρος του ιμπεριαλισμού.»

Όπως και στη σελ. 146:

«Τα υψηλά μονοπωλιακά κέρδη που βγάζουν ο καπιταλιστές ενός από τους πολλούς κλάδους της βιομηχανίας, μιας από τις πολλές χώρες κλπ. τους δίνουν την οικονομική δυνατότητα να εξαγοράζουν ορισμένα στρώματα των εργατών, προσωρινά μάλιστα και μια αρκετά σημαντική μειοψηφία τους, τραβώντας τους με το μέρος της αστικής τάξης του δοσμένου κλάδου ή του δοσμένου έθνους ενάντια σ’ όλους τους υπόλοιπους. Και ο οξυμένος ανταγωνισμός των ιμπεριαλιστικών εθνών για το μοίρασμα του κόσμου δυναμώνει αυτήν την τάση.»

Ιμπεριαλισμός’, σελ. 23:

«Πριν από μισό αιώνα, όταν ο Μαρξ έγραφε το Κεφάλαιό του, η καταπληκτική πλειοψηφία των οικονομολόγων θεωρούσε τον ελεύθερο συναγωνισμό ‘φυσικό νόμο’. Η επίσημη επιστήμη προσπάθησε με τη συνωμοσία της σιωπής να σκοτώσει το έργο του Μαρξ, που απόδειχνε με τη θεωρητική και ιστορική ανάλυση του καπιταλισμού ότι ο ελεύθερος συναγωνισμός γεννάει τη συγκέντρωση της παραγωγής, και αυτή η συγκέντρωση σε μια ορισμένη βαθμίδα της ανάπτυξής της οδηγεί στο μονοπώλιο.»

Και αργότερα, στη σελ. 102, στο κεφάλαιο με τίτλο «VII. Ο ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟΣ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟ ΣΤΑΔΙΟ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ»:

«Ο ιμπεριαλισμός εμφανίστηκε σαν παραπέρα ανάπτυξη και άμεση συνέχιση των βασικών ιδιοτήτων του καπιταλισμού γενικά. Ο καπιταλισμός όμως έγινε καπιταλιστικός

ιμπεριαλισμός μόνο σε ορισμένη, πολύ υψηλή βαθμίδα της ανάπτυξής του, όταν μερικές βασικές ιδιότητες του καπιταλισμού άρχισαν να μετατρέπονται στο αντίθετό τους, όταν διαμορφώθηκαν και φανερώθηκαν σ' όλη τη γραμμή τα χαρακτηριστικά της μεταβατικής εποχής από τον καπιταλισμό σ' ένα ανώτερο κοινωνικο-οικονομικό καθεστώς. Το βασικό σε αυτή τη διαδικασία από οικονομική άποψη είναι η αντικατάσταση του καπιταλιστικού ελεύθερου συναγωνισμού από τα καπιταλιστικά μονοπώλια. Ο ελεύθερος συναγωνισμός είναι η βασική ιδιότητα του καπιταλισμού και της εμπορευματικής παραγωγής γενικά. Το μονοπώλιο είναι η άμεση αντίθεση του ελεύθερου συναγωνισμού. [...] Ταυτόχρονα, τα μονοπώλια, ξεπερνώντας από τον ελεύθερο συναγωνισμό, δεν τον καταργούν, μα υπάρχουν πάνω σ' αυτόν και δίπλα σ' αυτόν, γεννώντας έτσι μια σειρά εξαιρετικά οξείες και βίαιες αντιθέσεις, προστριβές, συγκρούσεις. Το μονοπώλιο είναι πέρασμα από τον καπιταλισμό σε ένα ανώτερο σύστημα.»

Στη συνέχεια του αποσπάσματος από το 'Grundrisse B'', ο Μαρξ προοικονομεί την άρνηση του ελεύθερου ανταγωνισμού από το ίδιο το κεφάλαιο:

«Η κυριαρχία του κεφαλαίου είναι η προϋπόθεση του ελεύθερου ανταγωνισμού, όπως ακριβώς η ρωμαϊκή δεσποτεία ήταν η προϋπόθεση του ελεύθερου ρωμαϊκού «ιδιωτικού δικαίου». Όσο το κεφάλαιο είναι αδύναμο αναζητά ακόμα μόνο του τα δεκανίκια προηγούμενων τρόπων παραγωγής – ή εκείνων που καταστρέφονται με τη δική του εμφάνιση. Μόλις αισθανθεί ισχυρό πετά τα δεκανίκια και κινείται σύμφωνα με τους δικούς του νόμους. Μόλις αρχίσει να αισθάνεται και να συνειδητοποιεί τον εαυτό του σαν φραγμό της εξέλιξης, καταφεύγει σε μορφές που ενώ φαίνονται να ολοκληρώνουν την κυριαρχία του κεφαλαίου, περιορίζοντας τον ελεύθερο ανταγωνισμό, είναι ταυτόχρονα προάγγελοι της διάλυσής του και της διάλυσης του τρόπου παραγωγής που βασίζεται σ' αυτό.»

Σε συνδυασμό με τα παραθέματα της προηγούμενης σημείωσης, γίνεται φανερό ότι η διαλεκτική της ιστορίας διαποτίζει το κλασικό έργο του Μαρξ και του Λένιν, σε αντίθεση με τον «δογματικά ορθόδοξο μαρξισμό» που ξεκινάει από «απαράβατες παραδοχές» αγνοώντας την ιστορική πραγματικότητα που καλείται να εξηγήσει, για να την αλλάξει...

Για μια μελέτη για την έκταση των μη παραγωγικών δραστηριοτήτων στις ΗΠΑ (~40%), βλ. [Rotta T.N. \(2018\). Μη παραγωγική συσσώρευση στις ΗΠΑ: ένα νέο αναλυτικό πλαίσιο. Cambridge Journal of Economics, 42\(5\), μετ. Δ. Περδίκη.](#)

Στο παρόν, θεωρούμε ως παραγωγική δραστηριότητα αυτή που συνδυάζει όλα τα παρακάτω στοιχεία, όταν δηλ. πρόκειται για παραγωγή ενός προϊόντος ή υπηρεσίας με

- αξία χρήσης (δηλ. μέσο παραγωγής ή μέσο κατανάλωσης, είτε της εργασιακής δύναμης, είτε είδος πολυτελείας· παραγωγική εργασία με τη γενική έννοια),
- εμπορευματική, ανταλλακτική αξία (δηλ. το προϊόν παίρνει τη μορφή του εμπορεύματος· παραγωγή αξίας),
- και υπεραξία (δηλ. το εμπόρευμα παράγεται καπιταλιστικά με σκοπό το κέρδος· παραγωγή υπεραξίας).

Αν λείπει οποιοδήποτε από τα παραπάνω, τότε η εργασία χάνει τον παραγωγικό της χαρακτήρα στον ΚΤΠ. Αν λείπει η ανταλλακτική αξία, δηλ. δεν παράγεται εμπόρευμα, τότε η παραγωγική διαδικασία δεν είναι παραγωγική (π.χ. εργασία στο δημόσιο). Αν λείπει η υπεραξία, τότε επίσης η παραγωγική διαδικασία δεν είναι παραγωγική για το κεφάλαιο, αν

και παράγει αξία (η μικροϊδιοκτησία, οι αυταπασχολούμενοι κ.ο.κ.). Τέλος, αν λείπει η αξία χρήσης, τότε η εργασία δεν είναι παραγωγική καν με τη γενική έννοια, και επομένως δεν μπορεί να είναι και με την καπιταλιστική έννοια. Αυτή είναι η περίπτωση που υπηρεσίες που καταναλώνει το κεφάλαιο, όπως οι νομικές, η διαφήμιση, οι συμβουλευτικές, οι καθαρά εμπορικές, κ.ο.κ., παίρνουν την εμπορευματική μορφή (πωλούνται από τον έναν κεφαλαιοκράτη στον άλλον), χωρίς να αποτελούν ούτε παραγωγικά μέσα ώστε να ενσωματωθούν στο τελικό εμπόρευμα του αγοραστή καπιταλιστή, ούτε μέσα ατομικής κατανάλωσης του καπιταλιστή, ως προϊόντα πολυτελείας. Οι παραγωγικές αυτές διαδικασίες στην ουσία αποτελούν λειτουργίες του κεφαλαίου στη διοίκηση και έλεγχο της παραγωγής (λογιστική), ή στη πειθάρχηση των εργαζομένων (διοίκηση «ανθρώπινων πόρων») ή στη χειραγώγηση των καταναλωτών (διαφήμιση). Προσομοιάζουν με αντίστοιχες λειτουργίες π.χ. της εκκλησίας στις φεουδαρχικές κοινωνίες. Όταν, πάλι, αυτές οι διαδικασίες λαμβάνουν χώρα ως κομμάτι της δραστηριότητας μιας κατά τα άλλα παραγωγικής επιχείρησης και διαδικασίας, τότε πρέπει να γίνει ένας επιπλέον διαχωρισμός, και το μεταβλητό κεφάλαιο (μισθοί) και το σταθερό κεφάλαιο (γραφεία, ηλεκτρονικοί υπολογιστές κ.ο.κ.), που καταναλώνονται, πρέπει να αφαιρούνται από το παραγωγικό σταθερό και μεταβλητό κεφάλαιο της επιχείρησης. Το κόστος των διαδικασιών και εργασιών αυτών, αντίθετα, αποτελεί μέρος της υπεραξίας που παράγει η επιχείρηση, το οποίο καταναλώνεται μη παραγωγικά. Ο Μαρξ αναφερόταν στα κόστη αυτά ως «faux frais», με χαρακτηριστικό παράδειγμα το ίδιο το εμπορικό κεφάλαιο, στον βαθμό που η λειτουργία του σχετίζεται αποκλειστικά με τη διαδικασία της κυκλοφορίας του κεφαλαίου, και δεν αποτελεί συνέχιση της διαδικασίας της παραγωγής του κεφαλαίου στη διαδικασία της κυκλοφορίας του, όπως συμβαίνει με τις μεταφορές ή τις επικοινωνίες, οι οποίες, αντίθετα, αποτελούν παραγωγικές διαδικασίες στον ΚΤΠ, και κλάδους της βιομηχανίας στη μαρξιστική πολιτική οικονομία. Βλ. σχετικά στο 'Κεφάλαιο Β', Κεφ. 6. *Τα έξοδα κυκλοφορίας*. σελ. 127 - 149. Παραθέτουμε ενδεικτικά:

σελ. 127: «Οι μεταμορφώσεις του κεφαλαίου από εμπόρευμα σε χρήμα και από χρήμα σε εμπόρευμα είναι ταυτόχρονα εμπορικές συναλλαγές του κεφαλαιοκράτη, πράξεις αγοράς και πούλησης.

[...] Μια και υποθέσαμε πως τα εμπορεύματα αγοράζονται και πουλιούνται στην αξία τους, στις πράξεις αυτές πρόκειται μόνο για τη μετατροπή της ίδιας αξίας από τη μια μορφή στην άλλη, από την εμπορευματική μορφή στη χρηματική και από τη χρηματική στην εμπορευματική, πρόκειται για αλλαγή κατάστασης. Αν τα εμπορεύματα πουλιούνται στις αξίες τους, τότε μένει αμετάβλητο το αξιακό μέγεθος τόσο στα χέρια του αγοραστή, όσο και του πουλητή· αλλάζει μόνο η μορφή ύπαρξής του.

[...] Η αλλαγή κατάστασης στοιχίζει χρόνο και εργατική δύναμη, όχι όμως για την παραγωγή αξίας, αλλά για τη μετατροπή της αξίας από τη μια μορφή στην άλλη [...]

σελ. 128: «Η εργασία αυτή [...] δε δημιουργεί αξία, όπως και η εργασία που ξοδεύεται κατά τη διεξαγωγή μιας δίκης στο δικαστήριο δεν αυξάνει το αξιακό μέγεθος του διαμφισθητούμενου αντικειμένου.»

σελ. 129: «Εδώ η λειτουργία του εμπορικού κεφαλαίου δημιουργεί μια αυταπάτη. [...] όταν με τον με τον καταμερισμό της εργασίας μια λειτουργία που αυτή καθαυτή είναι μη παραγωγική, που αποτελεί όμως αναγκαίο στοιχείο της αναπαραγωγής, μετατρέπεται από δευτερεύουσα λειτουργία πολλών σε αποκλειστική λειτουργία λίγων, σε ειδική τους απασχόληση, δεν αλλάζει ο χαρακτήρας της ίδια της λειτουργίας.»

σελ. 131: «Εκτός από το χρόνο που ξοδεύεται για τις πραγματικές αγορές και πούλησεις, ξοδεύεται χρόνος εργασίας και για τη λογιστική, στην οποία μπαίνει επίσης και αντικειμενοποιημένη εργασία: πέννες, μελάνι, χαρτί, τραπέζια, έξοδα γραφείων. Σ' αυτή λοιπόν τη λειτουργία, ξοδεύονται, από τη μια, εργατική δύναμη και, από την άλλη, μέσα εργασίας. Συμβαίνει εδώ ακριβώς το ίδιο που συμβαίνει και με το χρόνο αγοράς και πούλησης.»

σελ. 135: «Επομένως, τα έξοδα, που ακριβαίνουν το εμπόρευμα, χωρίς να του προσθέτουν αξία χρήσης, και που για την κοινωνία ανήκουν στα *faux frais* της παραγωγής, μπορούν για τον ατομικό κεφαλαιοκράτη ν' αποτελούν πηγή πλουτισμού. Από την άλλη, αυτά τα έξοδα κυκλοφορίας δε χάνουν το μη παραγωγικό χαρακτήρα τους [...] Λόγου χάρη οι ασφαλιστικές εταιρείες κατανέμουν τις απώλειες ατομικών κεφαλαιοκρατών σ' όλη την τάξη των κεφαλαιοκρατών. [...]

σελ. 146-147: «Δε χρειάζεται να επεκταθούμε εδώ σ' όλες τις λεπτομέρειες των εξόδων κυκλοφορίας, όπως λ.χ. στη συσκευασία, τη διαλογή κλπ. Ο γενικός κανόνας είναι πως όλα τα έξοδα κυκλοφορίας που απορρέουν μόνο από τη μορφή του εμπορεύματος, δεν προσθέτουν καμία αξία στο εμπόρευμα. Είναι απλώς έξοδα για την πραγματοποίηση της αξίας ή για τη μεταφορά της από τη μια μορφή στην άλλη. Το κεφάλαιο που έχει δαπανηθεί γι' αυτά τα έξοδα (μαζί και η εργασία που εξουσιάζεται απ' αυτό) ανήκει στα *faux frais* (μη παραγωγικά αλλά αναγκαία έξοδα) της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Η αναπλήρωσή τους πρέπει να γίνει από το υπερπροϊόν, και αποτελεί, όταν εξετάζουμε την τάξη των κεφαλαιοκρατών στο σύνολό της, αφαίρεση από την υπεραξία [...]

σελ. 149: «Η κυκλοφορία, δηλ η πραγματική μετατόπιση των εμπορευμάτων στο χώρο, γίνεται με τη μεταφορά των εμπορευμάτων. Η βιομηχανία μεταφορών αποτελεί, από τη μια μεριά, έναν αυτοτελή κλάδο παραγωγής, επομένως και μια ιδιαίτερη σφαίρα τοποθέτησης του παραγωγικού κεφαλαίου. Από την άλλη, τη διακρίνει το γεγονός ότι εμφανίζεται σαν συνέχιση ενός προτσές παραγωγής μέσα στο προτσές κυκλοφορίας και για το προτσές κυκλοφορίας.»

Αναφερθήκαμε εκτενώς στο θέμα αυτό γιατί αποτελεί ζήτημα μεγάλης διαπάλης στη μαρξιστική πολιτική οικονομία. Π.χ. για μια μάλλον αντίθετη άποψη από τη δική μας, η οποία – εκτιμούμε ότι - τείνει να εξισώνει την παραγωγική διαδικασία με την παραγωγή κέρδους για τον ατομικό κεφαλαιοκράτη, και όχι με την παραγωγή υπεραξίας για το συνολικό κεφάλαιο, βλ. Σταμάτης Γ. (1990). *Ο Μαρξ για την παραγωγική και μη παραγωγική εργασία*. Εξάντας. Αθήνα.

Αντίθετα, για μια σύγχρονη μελέτη για τον τρόπο που αξιοποιείται το κεφάλαιο που απασχολείται σε μη παραγωγικές διαδικασίες, βλ. [Lee, C. O. \(2015\). *Marx's Treatment of Pure Circulation Cost: A Note*](#), από την περίληψη του οποίου μεταφράζουμε:

«Τα καθαρά έξοδα κυκλοφορίας προκύπτουν από καθαρά εμπορικές δραστηριότητες, όπως αγορά και πώληση, τήρηση βιβλίων, υπολογισμός τιμών, μάρκετινγκ, αλληλογραφία, διαχείριση κεφαλαίων, μέσα κυκλοφορίας κ.λπ. Στην παραδοσιακή μαρξιστική βιβλιογραφία αυτά θεωρούνται ως αφαίρεση από την υπεραξία. Αλλά το πώς αποκαθίστανται από την υπεραξία όταν τα εμπορικά κεφάλαια ξοδεύονται γι' αυτές δεν έχει γίνει ακόμη σαφές. Το παρόν άρθρο υποστηρίζει ότι αποκαθίστανται, όπως ένα κοινωνικό επιπλέον κόστος, από τις αποκλίσεις μεταξύ της ονομαστικής και της πραγματικής αξίας των εμπορευμάτων, οι οποίες διαχέονται σε όλα τα κοινωνικά μέλη.»

Βλ. και

[Μαρίνι Ρ.Μ. \(2021\). Η διαλεκτική της εξάρτησης. μετ. Α. Μπάρτζος, επιμ. Δ. Περδίκη, από το Marini MR. \(2021\). *Dialectics of Dependency*. cosmonautmag.com \('Διαλεκτική της εξάρτησης', στο εξής\)](#)

[Dussel E. \(1990\). *Marx's Economic Manuscripts of 1861-63 and the "Concept" of Dependency*. LATIN AMERICAN PERSPECTIVES, Issue 65, Vol. 17 No. 2, p. 62-101.](#)

[Carrera J.I. \(2002\). *Transformations in capital accumulation: From the national production of an universal labourer to the international fragmentation of the productive subjectivity of the working-class*.](#)

[Wise R.D. & Martin D. \(2016\). Η πολιτική οικονομία της παγκόσμιας εργασιακής ρύθμισης, από τον συλλογικό τόμο *Εγχειρίδιο της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας της Παραγωγής \(Handbook of the International Political Economy of Production\)* \(σελ. 59-75\), Kees Van der Pijl \(επιμ.\), Edgar Elgar \(εκδ.\). μετ. Δ. Περδίκη.](#)

[Wise R.D. & Niell M. C. \(2021\). *Κεφάλαιο, Επιστήμη, Τεχνολογία: Η Ανάπτυξη των Παραγωγικών Δυνάμεων στον Σύγχρονο Καπιταλισμό*. Μηνιαία Επιθεώρηση. μετ. Δ. Περδίκη.](#)

[Μάντελ Ε. *Ο Υστερος Καπιταλισμός. Ο ιμπεριαλισμός στην τελική του φάση*, μετ.-επιμ. Κ. Χατζηαργύρης, Εκδόσεις Gutenberg](#) ('Υστερος Καπιταλισμός' στο εξής).

Grossmann H. (1992). *The Law of Accumulation and Breakdown of the Capitalist System. Being also a Theory of Crises*. Pluto Press.

[Smith, J \(2010\) *Imperialism & the Globalisation of Production*. Thesis. University of Sheffield, \('Smith 2010' στο εξής\)](#)

[Smith J. \(2016\). *Imperialism in the twenty-first century. The Globalization of Production, Super-Exploitation, and the Crisis of Capitalism*. New York: Monthly Review Press, \('Smith 2016' στο εξής\)](#)

[Smith J. \(2019\). *Εκμετάλλευση και υπερεκμετάλλευση στη θεωρία του ιμπεριαλισμού*. Θεματική των Σύγχρονων Οικονομικών του Ιμπεριαλισμού \(*The Modern Economics of Imperialism*\) στο 16ο Ετήσιο Συνέδριο Ιστορικού Υλισμού \(*16th Annual Historical Materialism Conference*\), το οποίο έλαβε χώρα στο Λονδίνο, τον Νοέμβριο του 2019, μετ. Δ. Περδίκη, και το 'Χίγκινμποτομ Α. 2012',](#)

Μερικές καλές πηγές για τις διεθνείς αλυσίδες παραγωγής και μεταφοράς (υπερ)αξίας – πέραν του έργου του John Smith ('Smith 2010, 2016', σημ. 25) - είναι οι παρακάτω:

[Suwandi, I. \(2019\). *Value chains: the new economic imperialism*. Monthly Review Press.](#)

[Suwandi, I., Jonna, R. J., & Foster, J. B. \(2019\). *Global commodity chains and the new imperialism*. Monthly Review, 70\(10\), 1-24.](#)

[Kumar, A. \(2020\). *Monopsony capitalism: Power and production in the twilight of the sweatshop age*. Cambridge University Press.](#)

Στο τελευταίο αυτό έργο περιγράφονται και τάσεις που αντιστέκονται στην υπερεκμετάλλευση της εργασίας, μέσω της ενδυνάμωσης των αγώνων των εργατικών τάξεων στις αναπτυσσόμενες χώρες του κόσμου, οι οποίοι πιέζουν για να μείνει μεγαλύτερο μέρος της παραγόμενης αξίας στις χώρες όπου πραγματικά παράγεται.

Από το περιοδικό της Μηνιαίας Επιθεώρησης

[Cheng E. & Baolin L \(2021\) 5 χαρακτηριστικά του νεοϊμπεριαλισμού. Αξιοποιώντας τη θεωρία του Λένιν για τον ιμπεριαλισμό στον εικοστό πρώτο αιώνα., Μηνιαία Επιθεώρηση \(Monthly Review\) από το ιστολόγιο communarios.blogspot.com.](#)

[Foster, J.B. \(2024\). Η νέα άρνηση του ιμπεριαλισμού στην Αριστερά. μετ. Δ. Κούλος, επιμ. Θ. Νασόπουλος, Δ. Περδίκης, από το *The New Denial of Imperialism on the Left*, Monthly Review, Volume 76, Number 06 \(November 2024\).](#)

[Επιπλέον μεταφράσεις της αρθρογραφίας του John Bellamy Foster στην ιστοσελίδα \[antapocrisis.gr\]\(http://antapocrisis.gr\):](#)

[Foster, J.B. \(2015\). Ο νέος ιμπεριαλισμός του παγκοσμιοποιημένου μονοπωλιακού χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. μετ. antapocrisis από το *The New Imperialism of Globalized Monopoly-Finance Capital*. Monthly Review.](#)

[Foster, J.B. \(2019\). Ο Υστερος Ιμπεριαλισμός, μετ. antapocrisis.gr από το *Late Imperialism. Fifty Years After Harry Magdoff's The Age of Imperialism*. Monthly Review, Volume 71, Issue 03 \(July-August 2019\).](#)

Αποσαφήνιση εννοιών «ιμπεριαλισμού»

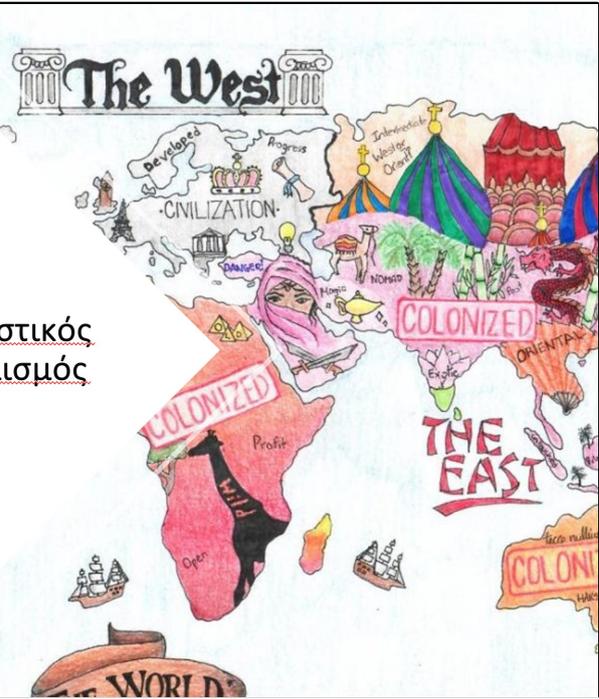
- **Ιμπεριαλιστικός καπιταλισμός:** πρακτικές καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και καταπίεσης ιδιόζουσες του (κρατικο)μονοπωλιακού σταδίου του καπιταλισμού

- **Καπιταλιστικός ιμπεριαλισμός:** πρακτικές καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και καταπίεσης στη διεθνή αγορά και στις διεθνείς (διακρατικές) σχέσεις

Καπιταλιστικός
ιμπεριαλισμός

Ιμπεριαλιστικές διεθνείς σχέσεις:

Ανταγωνισμός των εθνικών συνολικών κεφαλαίων

- για τη διανομή της συνολικά παραγόμενης διεθνώς υπεραξίας

- για τους όρους αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης και της φύσης, ως όρους αναπαραγωγής του κεφαλαίου.

Εκμετάλλευση και καταπίεση των λιγότερο ανεπτυγμένων εθνικών κεφαλαίων/κρατών/χωρών από τα πιο ανεπτυγμένα μέσω της διαφοροποίησης των ως άνω όρων και με σκοπό τη συστηματική της αναπαραγωγή.

‘Ιμπεριαλισμός’, σελ. 73:

«[...] μονοπωλιακή θέση λίγων πλουσιότερων χωρών, όπου η συσσώρευση του κεφαλαίου πήρε γιγάντιες διαστάσεις. Δημιουργήθηκε ένα τεράστιο ‘περίσσευμα κεφαλαίου’ στις προηγμένες χώρες.

[...] Όσο ο καπιταλισμός θα εξακολουθεί να είναι καπιταλισμός, το περίσσευμα του κεφαλαίου δε θα χρησιμεύει για το ανέβασμα του βιοτικού επιπέδου των μαζών σε μια δοσμένη χώρα, γιατί αυτό θα μείωνε τα κέρδη των καπιταλιστών, μα για το ανέβασμα των κερδών με την εξαγωγή κεφαλαίου στο εξωτερικό, στις καθυστερημένες χώρες. Σ’ αυτές τις καθυστερημένες χώρες, το κέρδος είναι συνήθως σχετικά μεγάλο, γιατί έχουν λίγα κεφάλαια, τη τιμή της γης δεν είναι μεγάλη, ο μισθός εργασίας χαμηλός, και οι πρώτες ύλες φτηνές.»

Grossmann H. (1992). *The Law of Accumulation and Breakdown of the Capitalist System. Being also a Theory of Crises*. Pluto Press, μετ. Δ. Περδίκης, σελ. 172:

«Στα παραδείγματα που αναφέρθηκαν παραπάνω, το κέρδος των πιο προηγμένων καπιταλιστικών χωρών συνίσταται στη μεταφορά κερδών από τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες. Δεν έχει σημασία αν οι τελευταίες είναι καπιταλιστικές ή μη καπιταλιστικές. Δεν πρόκειται για την πραγματοποίηση υπεραξίας αλλά για πρόσθετη υπεραξία που αποκτάται μέσω του ανταγωνισμού στην παγκόσμια αγορά μέσω άνισης ανταλλαγής ή ανταλλαγής μη ισοδύναμων.

Η τεράστια σημασία αυτής της διαδικασίας μεταφοράς και η λειτουργία της ιμπεριαλιστικής επέκτασης εξηγούνται μόνο με βάση τη θεωρία της κατάρρευσης που αναπτύχθηκε προηγουμένως. Έχω ήδη δείξει ότι ο καπιταλισμός δεν πάσχει από υπερπαραγωγή υπεραξίας αλλά, αντίθετα, από ανεπαρκή αξιοποίηση. Αυτό παράγει μια τάση κατάρρευσης που εκφράζεται με περιοδικές κρίσεις και η οποία στην περαιτέρω πορεία της συσσώρευσης οδηγεί αναγκαστικά σε μια τελική κατάρρευση. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, μια εισροή υπεραξίας μέσω του εξωτερικού εμπορίου θα αύξανε το ποσοστό κέρδους και θα μείωνε τη σοβαρότητα της τάσης κατάρρευσης. Σύμφωνα με την αντίληψη που έχω αναπτύξει και η οποία, πιστεύω, είναι επίσης η αντίληψη του Μαρξ, η αρχική υπεραξία διευρύνεται μέσω μεταβιβάσεων από το εξωτερικό. Σε προχωρημένα στάδια συσσώρευσης, όταν γίνεται όλο και πιο δύσκολο να αξιοποιηθεί το υπερβολικά συσσωρευμένο κεφάλαιο, αυτές οι μεταφορές γίνονται ζήτημα ζωής και θανάτου για τον καπιταλισμό. Αυτό εξηγεί τη σφοδρότητα της ιμπεριαλιστικής επέκτασης στο προχωρημένο στάδιο της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Επειδή είναι αδιάφορο αν οι χώρες που υφίστανται εκμετάλλευση είναι καπιταλιστικές ή μη καπιταλιστικές - και επειδή οι τελευταίες μπορούν με τη σειρά τους να εκμεταλλευτούν άλλες λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες μέσω του εξωτερικού εμπορίου - η συσσώρευση κεφαλαίου σε ένα προχωρημένο στάδιο συνεπάγεται εντατικοποιημένο ανταγωνισμό όλων των καπιταλιστικών χωρών στην παγκόσμια αγορά. Η προσπάθεια εξουδετέρωσης της τάσης διάσπασης μέσω της αυξημένης αξιοποίησης πραγματοποιείται σε βάρος άλλων καπιταλιστικών κρατών. Η συσσώρευση του κεφαλαίου παράγει μια όλο και πιο καταστροφική πάλη μεταξύ των καπιταλιστικών κρατών, μια συνεχή επανάσταση της τεχνολογίας, εξορθολογισμό, τεύλοροποίηση ή φορντοποίηση της οικονομίας - όλα αυτά αποσκοπούν στη δημιουργία του είδους της τεχνολογίας και της οργάνωσης που μπορεί να διατηρήσει την ανταγωνιστική υπεροχή στην παγκόσμια αγορά. Από την άλλη πλευρά, η συσσώρευση εντείνει τη διολίσθηση προς τον προστατευτισμό στις οικονομικά καθυστερημένες χώρες.»

Παρατηρούμε ότι απουσιάζει τελείως η λογική της άνισης ανταλλαγής με τη στενή έννοια, της υπερεκμετάλλευσης της εργασίας και του μονοπωλίου από την αντίληψη του Grossmann, αλλά ωστόσο, δίνεται έμφαση στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων στον ανταγωνιστικό αγώνα μεταξύ των καπιταλιστικών κρατών, διότι η επιπλέον υπεραξία στο διεθνές εμπόριο αποκτά χαρακτήρα «ζωής και θανάτου», εντός του πλαισίου που θέτει η ιστορική τάση πτώσης του ποσοστού κέρδους.

Παραθέτουμε από το 'Υστερος Καπιταλισμός' σημ. 25 να εκτενές απόσπασμα από το Κεφάλαιο 2 Η δομή της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας σελ. 56-57 που περιγράφει αυτό το πέρασμα από την απόλυτη και σχετική υπεραξία στην υπερεκμετάλλευση στη διεθνή σφαίρα, και τον ρόλο τη ιμπεριαλιστικής εκμετάλλευσης για το πέρασμα αυτό:

«Μπορούμε, μάλιστα να πούμε, δίχως δόση υπερβολής, πως σήμερα η καθαρή διαρροή αξίας είναι πιο σημαντική παρά στο παρελθόν, όχι μονάχα με τη μεταβίβαση μερισμάτων, τόκων και διευθυντικών απολαβών, σε όφελος των ιμπεριαλιστικών γιγάντιων εταιρειών καθώς και με το αυξανόμενο βάρος των χρεών, αλλά επίσης επειδή κερδίζει σε σημασία η άνιση ανταλλαγή. [...] Όπως αποσαφήνισε στο 20ό κεφάλαιο του πρώτου τόμου του 'Κεφαλαίου' ο Καρλ Μαρξ, η ανταλλαγή κάτω από άνισους όρους καθρεφτίζει μια διαφορά στη μέση παραγωγικότητα της εργασίας σε δύο χώρες. [...] Και δεν υπάρχει αμφιβολία πως η μοντέρνα βιομηχανική παραγωγή καταναλωτικών αγαθών αντιπροσωπεύει, σε σχέση με τη

μισοαυτοματισμένη παραγωγή μηχανών κι οχημάτων, μια διαφορά παραγωγικότητας αναμφισβήτητα πιο μεγάλη [...] Σαν αποτέλεσμα της μείωσης στον εφεδρικό στρατό της βιομηχανίας, αποβαίνει ουσιαστικά αδύνατο να αυξηθεί η παραγωγή απόλυτης υπεραξίας στις ιμπεριαλιστικές χώρες. Δυναμώνουν ασφαλώς παράλληλα οι προσπάθειες ν' αυξηθεί η ένταση της εργασίας. Οι προσπάθειες του κεφαλαίου συγκεντρώνονται επίσης στο ν' αυξήσει την απόσπαση σχετικής υπεραξίας – βέβαια μονάχα στην έκταση που μπορεί να εξουδετερωθεί η αντιφατική επίδραση της αύξησης της παραγωγικότητας πάνω στο ποσοστό υπεραξίας. Τα πράγματα διαφέρουν στην περίπτωση των υπανάπτυκτων χωρών. Εκεί η απαρχή εκβιομηχάνισης κι η συνδεδεμένη μαζί της αύξηση στη μέση κοινωνική παραγωγικότητα της εργασίας επιτρέπουν μια σημαντική μείωση στο κόστος αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης [...] Ωστόσο η αύξηση στη μέση κοινωνική παραγωγικότητα της εργασίας δεν επιφέρει μιαν αύξηση στο ηθικοϊστορικό κόστος αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, δε συνυπολογίζονται δηλαδή στο εργατικό μεροκάματο τυχόν καινούριες ανάγκες ή τουλάχιστον συνυπολογίζονται σε πολύ περιορισμένη μονάχα κλίμακα. Τούτο οφείλεται αφενός στο γεγονός πως η μακρόχρονη τάση για την εξέλιξη του εφεδρικού στρατού της βιομηχανίας είναι στις μισοαποικίες αντίθετη από εκείνη στις μητροπόλεις, επειδή η εκβιομηχάνιση προχωρεί μονάχα αργά και δεν μπορεί να αντισταθμίσει το ρυθμό απόσπασης των φτωχών αγροτών από τη γη τους. [...] Αφετέρου η διαμόρφωση, σαν αποτέλεσμα της αύξησης στον εφεδρικό βιομηχανικό στρατό, δυσμενών συσχετισμών δύναμης στην αγορά εργασίας εμποδίζει την κοινωνικά αποτελεσματική οργάνωση του προλεταριάτου στη βιομηχανία και τα ορυχεία – και κείνο πάλι έχει σαν αποτέλεσμα να πουλιέται το εμπόρευμα εργατική δύναμη κάτω από την αξία του. Το κεφάλαιο έχει έτσι τη δυνατότητα ν' αντισταθμίσει τη μείωση στο ποσοστό κέρδους με μιαν αύξηση στο ποσοστό υπεραξίας, κι αυτό με την περικοπή των πραγματικών μεροκαμάτων [...] Η πιο χαμηλή τιμή της εργατικής δύναμης στις εξαρτημένες και μισοαποικιακές χώρες επιτρέπει βέβαια να κρατιέται πιο ψηλό το μέσο ποσοστό του κέρδους – πράγμα που κι εξηγεί γιατί το ξένο κεφάλαιο εισρέει σ' αυτές τις χώρες.»

Βλ. σχ.

[Μαρίνι Ρ.Μ. \(2021\). Η διαλεκτική της εξάρτησης. μετ. Δ. Περδίκης, από το Marini MR. \(2021\). *Dialectics of Dependency*. cosmonautmag.com](#)

[Χίγκινμπότομ Α. \(2023\). Υπερεκμετάλλευση και η ιμπεριαλιστική ορμή του καπιταλισμού: Πώς η “Διαλεκτική της Εξάρτησης” του Μαρίνι υπερβαίνει το “Κεφάλαιο” του Μαρξ. Μετ. Δ. Περδίκη από Μηνιαία Επιθεώρηση \(Monthly Review\).](#)

[Εξάρτηση και υπερεκμετάλλευση: Η σχέση μεταξύ ξένου κεφαλαίου και κοινωνικών αγώνων στη Λατινική Αμερική. Τριηπειρωτική, Φάκελος 67 \(8 Αυγούστου 2023\), μετ. Θ. Νασόπουλος, επιμ. Δ. Περδίκης από το *Dependency and Super-exploitation: The Relationship between Foreign Capital and Social Struggles in Latin America*, Tricontinental, Dossier 67, 8 Αυγούστου 2023.](#)

[Foster, J.B., McChesney R.W., Jonna, R.J. \(2011\). *The Global Reserve Army of Labor and the New Imperialism*. Monthly Review, 63:6.](#)

[Λιόσης, Β. *Ιμπεριαλισμός και εξάρτηση. Η προσέγγιση του Λένιν, η περίπτωση της Ελλάδας και κριτική του σχήματος της αλληλεξάρτησης*. ΚΨΜ. 2012.](#)

[Cope Z. *Divided World, Divided Class. Global Political Economy and the Stratification of Labour*](#)

[Under Capitalism. 2015.](#)

[Cope Z. *The Wealth of \(Some\) Nations. Imperialism and the Mechanisms of Value Transfer.* Pluto Press. 2019.](#)

[King S.T. *Lenin's Theory of Imperialism Today: The Global Divide between Monopoly and Non-Monopoly Capital.* 2018.](#)

[Patnaik U., Patnaik P. *A theory of imperialism.* Monthly Review Press. 2017.](#)

[Patnaik U., Patnaik P. *Capital and Imperialism. Theory, History, and the Present.* Monthly Review Press. 2020.](#)

[Sotelo Valencia A. *United States in a World in Crisis. The Geopolitics of Precarious Work and Super-Exploitation.* Brill. 2020.](#)

[Claudio K. *Dependency Theory After Fifty YearsThe Continuing Relevance of Latin American Critical Thought.* Haymarket Books. 2023.](#)

Ιμπεριαλιστικές <--> εξαρτημένες χώρες

- Κοινό στοιχείο: τα εθνικά συνολικά τους κεφάλαια ανταγωνίζονται για τη διανομή της διεθνώς παραγόμενης υπεραξίας.
- Στοιχείο αντίθεσης: τα μονοπωλιακά κεφάλαια των ιμπεριαλιστικών χωρών υπερισχύουν στον ανταγωνισμό αυτόν και αναπαράγονται προνομιακά, και εις βάρος των κεφαλαίων των εξαρτημένων χωρών, με υπεραξία που παράγεται σε αυτές, και συνολικά, οι ιμπεριαλιστικές χώρες αναπτύσσονται εις βάρος των εξαρτημένων.

➤ **Οι ιμπεριαλιστικές χώρες καταπιέζουν και εκμεταλλεύονται τις εξαρτημένες**

‘Ιμπεριαλισμός’, σελ. 99:

«[...] το χρηματιστικό κεφάλαιο και η αντίστοιχη σ’ αυτό διεθνής πολιτική, που οδηγεί στον αγώνα των μεγάλων δυνάμεων για το οικονομικό και πολιτικό μοίρασμα του κόσμου, δημιουργούν μια ολόκληρη σειρά από μεταβατικές μορφές κρατικής εξάρτησης. Χαρακτηριστικές γι’ αυτήν την εποχή δεν είναι μόνο οι δύο βασικές ομάδες χωρών: οι χώρες που κατέχουν αποικίες και οι αποικιακές χώρες, αλλά και οι ποικίλες μορφές των εξαρτημένων χωρών, που πολιτικά, τυπικά είναι ανεξάρτητες, στην πράξη όμως είναι μπλεγμένες στα δίκτυα της χρηματιστικής και διπλωματικής εξάρτησης.»

Ο Λένιν δίνει παρακάτω (σελ. 100) ένα παράδειγμα μεγάλης αξίας για τη σύγχρονη πραγματικότητα, καθώς εξαρτημένες σε κάποιο βαθμό μπορούν να είναι ακόμη και σχετικά μεγάλες και ισχυρές χώρες (αν και, πλέον, όχι λόγω της αποικιοκρατίας όπως στο παράδειγμα της Πορτογαλίας των αρχών του 20ού αιώνα), με αρκετό βαθμό πολιτικής ανεξαρτησίας με «Δούρειο Ίππο» κυρίως την εξαγωγή κεφαλαίου:

«Μια κάπως διαφορετική μορφή χρηματιστικής και διπλωματικής εξάρτησης με καθεστώς πολιτικής ανεξαρτησίας μας δείχνει το παράδειγμα της Πορτογαλίας. Η Πορτογαλία είναι αυτοτελές κυρίαρχο κράτος, ουσιαστικά όμως εδώ και πάνω από 200 χρόνια, από τον καιρό του πολέμου της διαδοχής της Ισπανίας (1701-1714), βρίσκεται κάτω από την κηδεμονία της Αγγλίας. Η Αγγλία υπεράσπισε την Πορτογαλία και τις αποικιακές κτήσεις της Πορτογαλίας για να στερεώσει τη δική της θέση στον αγώνα ενάντια στους αντιπάλους της, την Ισπανία

και τη Γαλλία. Η Αγγλία πήρε σε αντάλλαγμα εμπορικά προνόμια για την εξαγωγή εμπορευμάτων και κυρίως για την εξαγωγή κεφαλαίου στην Πορτογαλία και τις αποικίες της, τη δυνατότητα να χρησιμοποιεί τα λιμάνια και τα νησιά της Πορτογαλίας, τα καλώδιά της κλπ. κ.ο.κ.»

Περαιτέρω αναλύεται το θέμα της εξάρτησης στον 'Ιμπεριαλιστικό οικονομισμό', σελ. 92: «Το μεγάλο χρηματιστικό κεφάλαιο μιας χώρας μπορεί πάντα να εξαγοράσει τις επιχειρήσεις των ανταγωνιστών και μιας ξένης, πολιτικά ανεξάρτητης χώρας, και πάντα το κάνει αυτό. [...] Η οικονομική 'προσάρτησή' είναι πέρα για πέρα 'πραγματοποιήσιμη' χωρίς την πολιτική και συναντιέται συνεχώς. [...]

Αυτοδιάθεση των εθνών ονομάζεται η πολιτική ανεξαρτησία τους. Ο ιμπεριαλισμός τείνει να την παραβιάσει, γιατί σε συνθήκες πολιτικής προσάρτησης η οικονομική προσάρτηση είναι συχνά βολικότερη, φτηνότερη (είναι ευκολότερο να εξαγοράσει κανείς τους υπαλλήλους, να πετύχει εκχωρήσεις, να περάσει ένα ευνοϊκό νόμο κλπ.) ευκολότερη, ησυχότερη, έτι ακριβώς όπως ο ιμπεριαλισμός τείνει ν' αντικαταστήσει τη δημοκρατία γενικά με την ολιγαρχία.»

Για έναν συναφή ορισμό, αν και όχι εξίσου συνοπτικό και επί της ουσίας των διακρατικών σχέσεων που προσιδιάζουν στον διεθνοποιημένο ΚΤΠ, βλ. και το [Λιόσης Β. \(2012\). Ιμπεριαλισμός και εξάρτηση. Η προσέγγιση του Λένιν, η περίπτωση της Ελλάδας και κριτική του σχήματος της αλληλεξάρτησης. ΚΨΜ](#), σελ. 147 (ο τονισμός στο πρωτότυπο):

«Ιμπεριαλιστικό είναι το κράτος στο οποίο εδράζονται και δραστηριοποιούνται τα πιο ισχυρά μονοπώλια και χρησιμοποιούν αυτό το κράτος (τους) ως διαμεσολαβητή και διεκπεραιωτή των οικονομικών συμφερόντων τους στη διεθνή και την εθνική σκηνή.

Μπορούν λόγω της τεράστιας υλικής δύναμής τους, να επιβάλουν τη θέλησή τους σε ασθενέστερα μονοπώλια ή και να τα συντρίβουν κάτω από τον ανελέητο καπιταλιστικό ανταγωνισμό. Τη θέλησή τους συχνά την επιβάλλουν και σε κρατικές οντότητες, αν και όχι πάντα ομαλά. Επιπλέον, χαρακτηρίζονται από την εξαγωγή κεφαλαίου που είναι σε υψηλότερα ή πολύ υψηλότερα επίπεδα από τις υπόλοιπες χώρες. Όμως, δε χαράζουν μόνο τις βασικές οικονομικές πολιτικές στη διεθνή σκηνή, αλλά καθορίζουν και τη βασική κατεύθυνση των γενικότερων πολιτικών επιλογών στο παγκόσμιο προσκήνιο και παρασκήνιο. Αυτό το επιτυγχάνουν μέσω των μεγάλων ιμπεριαλιστικών οργανισμών (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Παγκόσμια Τράπεζα, ΟΟΣΑ, ΝΑΤΟ, Ευρωπαϊκή Ένωση) αλλά και 'στενότερων' οργανισμών όπως οι G7 και η λέσχη Μπίντελμπεργκ, που δεν είναι τίποτα άλλο παρά διμπεριαλιστικές συμμαχίες.

Επομένως, τα ιμπεριαλιστικά κράτη είναι αυτά που παίρνουν αποφάσεις τόσο για τις βασικές οικονομικές επιλογές που εφαρμόζονται στην παγκόσμια σκηνή, όσο και για τις ιμπεριαλιστικές επεμβάσεις που εκδηλώνονται είτε με τον κατακερματισμό χωρών με πολεμικές αεροπορικές επιχειρήσεις (Γιουγκοσλαβία) είτε με ευθεία ιμπεριαλιστική επέμβαση (Ιράκ, Αφγανιστάν) ή με την απειλή ότι κάτι τέτοιο επίκειται (Β. Κορέα, Ιράν).»

Παρατηρούμε ότι ο ορισμός είναι εκτενής, και συνδυάζει διάφορα εμπειρικά στοιχεία, τόσο της οικονομίας όσο και της πολιτικής, χωρίς να αποκαλύπτει, όμως, την εσωτερική τους σύνδεση.

Κεφάλαιο 2 Η δομή της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας σελ. 51 στον 'Υστερο Καπιταλισμό':

«Στην εποχή του ιμπεριαλισμού η όλη τούτη δομή αλλάζει δραστικά. Γιατί και η διαδικασία

πρωτογενούς συσσώρευσης του κεφαλαίου στις όχι ακόμη καπιταλιστικοποιημένες οικονομίες γίνεται πια υποτελής στην αναπαραγωγή του μεγάλου καπιταλιστικού κεφαλαίου της Δύσης. Την οικονομική ανάπτυξη του 'Τρίτου Κόσμου' καθορίζει πλέον η εξαγωγή κεφαλαίου από τις ιμπεριαλιστικές χώρες, αντί για τη διαδικασία πρωτογενούς συσσώρευσης από τις εγχώριες ηγέτιδες τάξεις. Κι η ανάπτυξη τούτη διαμορφώνεται σα συμπλήρωμα στις ανάγκες της καπιταλιστικής παραγωγής στις μητροπόλεις – κι αυτό όχι σαν έμμεση συνέπεια του συναγωνισμού από τα φτηνά προϊόντα της μητρόπολης, όσο σαν άμεσο αποτέλεσμα του γεγονότος πως κι η επένδυση του κεφαλαίου ξεκινά από τη μητρόπολη κι αποβλέπει μονάχα σ' επιχειρήσεις που υπηρετούν τα συμφέροντα της ιμπεριαλιστικής μπουρζουαζίας.»

Βλ., και

[Ντουσσέλ Ε. \(1990\). Τα οικονομικά χειρόγραφα του Μαρξ του 1861-63 και η "έννοια" της εξάρτησης. μετ. Ιωάννης Παπαδάκης, επιμ. Διονύσης Περδίκης. Latin American Perspectives \(τεύχος 65, τόμ.. 17 ν. 2, Άνοιξη 1990, 62-101\).](#)

για τον ορισμό της εξάρτησης.

Προδευτική φάση της ιστορίας του ΚΤΠ (εποχή Μαρξ)

- Ιμπεριαλισμός ανεπτυγμένων εμπορικών και βιομηχανικών κεφαλαίων των βιομηχανικών καπιταλιστικών μητροπόλεων,
- έναντι προκαπιταλιστικών (δουλεία, μικροϊδιοκτησία, κοκ) αποικιών,
- εξωτερικό εμπόριο:
πρώτες ύλες και τρόφιμα <--> βιομηχανικά καταναλωτικά αγαθά.
- Προστατευτισμός στο εμπόριο μεταξύ των ανεπτυγμένων ιμπεριαλιστικών χωρών

➤ Ο ιμπεριαλισμός συλλαμβάνεται ως κάτι «εξωτερικό» του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής με το οποίο ο Μαρξ θα ασχολούνταν σε μετέπειτα σταθμούς της ανάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο (κατά τους τόμους που σχεδίαζε για το κράτος, τη διεθνή αγορά, την κρίση).

Παραθέτουμε από την [εισαγωγή του Μαρξ στο έργο του Συμβολή στη Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, δημοσιευμένο στα 1859](#):

«Εξετάζω το σύστημα της αστικής οικονομίας με την ακόλουθη σειρά: κεφάλαιο, έγγεια ιδιοκτησία, μισθωτή εργασία, κράτος, εξωτερικό εμπόριο, παγκόσμια αγορά.

[...] Οι οικονομικές συνθήκες της ζωής των τριών μεγάλων τάξεων, στις οποίες χωρίζεται η νεότερη αστική κοινωνία, αναλύονται στα τρία πρώτα μέρη· η αλληλοσύνδεση των άλλων τριών μερών είναι ολοφάνερη. Το πρώτο μέρος του πρώτου βιβλίου, που πραγματεύεται το κεφάλαιο, αποτελείται από τα ακόλουθα κεφάλαια: 1) Το εμπόρευμα, 2) Το χρήμα ή η απλή κυκλοφορία και 3) Το κεφάλαιο γενικά. Το παρόν μέρος αποτελείται από τα δυο πρώτα κεφάλαια. Έχω μπροστά μου ολοκληρω το υλικό με τη μορφή μονογραφιών γραμμένων σε χωριστές περιόδους όχι για να δημοσιευτούν, άλλα για να ξεκαθαρίσω ο ίδιος τις σκέψεις μου· η συστηματική επεξεργασία του σύμφωνα με το σχέδιο που υπέδειξα θα εξαρτηθεί από τις περιστάσεις.»

Ο Μαρξ θα αλλάξει τον σχεδιασμό αυτόν αρκετές φορές στην πορεία, και τελικά θα προλάβει να δημοσιεύσει εν ζωή μόνο τον πρώτο τόμο του Κεφαλαίου. Π.χ. βλ. σχετικά στον Πρόλογο των Συντελεστών της νέας έκδοσης του πρώτου τόμου του [Κεφαλαίου στα ελληνικά από τις εκδόσεις ΚΨΜ](#).

Αρχή ιμπεριαλιστικού σταδίου (εποχή Λένιν)

- Ιμπεριαλισμός χωρών που έχουν αναπτύξει τον (κρατικο)μονοπωλιακό καπιταλισμό,
 - έναντι προκαπιταλιστικών (δουλεία, μικροϊδιοκτησία, κ.ο.κ.) αποικιών ή και τυπικά ανεξάρτητων χωρών που μόλις αναπτύσσουν τον καπιταλισμό,
 - εξωτερικό εμπόριο:
 πρώτες ύλες και τρόφιμα <--> βιομηχανικά καταναλωτικά και κεφαλαιουχικά αγαθά
 - αλλά, πλέον, και ως κυρίαρχη ανερχόμενη τάση, την **εξαγωγή κεφαλαίων**.
 - Ανταγωνισμός ιμπεριαλιστικών χωρών για τις αποικίες και σφαίρες επιρροής.
- Ο ιμπεριαλισμός συλλαμβάνεται ως κάτι που αφορά κυρίως τις πιο «εξωτερικές» διαδικασίες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, και κυρίως, τη διανομή της υπεραξίας («μονοπωλιακός καπιταλισμός») ή/και των αποικικών, αν και γίνεται αναφορά σε «διπλή και τριπλή εκμετάλλευση» στο εσωτερικό των αποικιών, και σε «εργατική αριστοκρατία» στο εσωτερικό των ιμπεριαλιστικών χωρών.

Σύγχρονη, ύστερη, ώριμη φάση του ιμπεριαλιστικού καπιταλισμού

- Ιμπεριαλισμός χωρών των οποίων το μονοπωλιακό κεφάλαιο βρίσκεται στην κορυφή των διεθνών αλυσίδων παραγωγής και μεταφοράς (υπερ)αξίας,
- έναντι τυπικά ανεξάρτητων καπιταλιστικών χωρών, στις οποίες επίσης έχει αναπτυχθεί στον έναν ή στον άλλο βαθμό ο κρατικο-μονοπωλιακός καπιταλισμός, αλλά βρίσκονται στους ενδιάμεσους και χαμηλότερους κρίκους των διεθνών αλυσίδων παραγωγής και μεταφοράς (υπερ)αξίας,
- εξωτερικό εμπόριο:
 - βιομηχανικά καταναλωτικά και κεφαλαιουχικά αγαθά και υπηρεσίες υψηλότερης τεχνολογίας που μονοπωλούνται
 - <-->
 - πρώτες ύλες, τρόφιμα, βιομηχανικά καταναλωτικά και κεφαλαιουχικά αγαθά και υπηρεσίες χαμηλότερης τεχνολογίας, που δεν μονοπωλούνται
- ανισόμετρη εξαγωγή κεφαλαίων, και με ανερχόμενη τάση την υπεργολαβία.
- Έλεγχος μετανάστευσης
- Διεθνής κρατικομονοπωλιακός ανταγωνισμός.

➤ Ο ιμπεριαλισμός πλέον λαμβάνει κυρίαρχα τη μορφή του διεθνούς καταμερισμού εργασίας, **αφορά τα ενδότερα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, την ίδια τη διάρθρωσή της.**

Βλ. για παράδειγμα το Γράφημα 3 «*New World Immigration Policy Index 1860-1913*» στο [Hatton T.J. & Williamson J.G. \(2005\). A dual policy paradox: why have trade and immigration policies always differed in labor-scarce economies?, Working Paper 11866, NBER Working Paper Series,](#)

από όπου μεταφράζουμε από την περίληψη:

«Οι σημερινές οικονομίες περιορισμένης έντασης εργασίας έχουν πολιτικές ανοιχτού εμπορίου και κλειστής μετανάστευσης, ενώ έναν αιώνα πριν, είχαν ακριβώς τις αντίθετες, πολιτικές ανοιχτής μετανάστευσης και κλειστού εμπορίου.»

και:, εκτενέστερα:

«Μετανάστες και κράτος πρόνοιας. [...], η μετανάστευση είχε ελάχιστες ή καθόλου δημοσιονομικές επιπτώσεις στον πρώτο παγκόσμιο αιώνα. Δεδομένου ότι δεν υπήρχε κράτος πρόνοιας, οι απειλές για το δημόσιο ταμείο από τη μετανάστευση ήταν ως επί το πλείστον άσχετες: οι μετανάστες δεν παρήγαγαν έσοδα για τον ομοσπονδιακό φόρο εισοδήματος και δεν λάμβαναν ομοσπονδιακές μεταβιβάσεις. Έτσι, οι δασμοί απέφεραν άφθονα δημοσιονομικά οφέλη στην εποχή πριν από το 1914, ενώ οι μετανάστες δεν επέφεραν κανένα δημοσιονομικό κόστος. Με την απότομη άνοδο του κράτους πρόνοιας από τη δεκαετία του 1930 έως τη δεκαετία του 1970, οι κοινωνικές υπηρεσίες επεκτάθηκαν δραματικά, ενώ οι ομοσπονδιακές και κεντρικές κυβερνήσεις διαφοροποίησαν τις πηγές

φορολογικών εσόδων τους.

[...] Το γεγονός ότι οι μετανάστες του Νέου Κόσμου στα τέλη του εικοστού αιώνα υπέστησαν πολύ μεγαλύτερα εισοδηματικά μειονεκτήματα στις αγορές εργασίας από ό,τι έναν αιώνα νωρίτερα, έχει προσθέσει περαιτέρω καύσιμα στις φορολογικές αντι-μεταναστευτικές πυρκαγιές στη σύγχρονη εποχή. Δηλαδή, ενώ οι άνδρες μετανάστες στις ΗΠΑ κέρδιζαν 16,3% λιγότερο από τους γεννημένους στη χώρα τους το 1990, κέρδιζαν μόνο 6,4% λιγότερο το 1909 [...] Σε σχέση με τους γηγενείς, οι μετανάστες σήμερα είναι λιγότερο παραγωγικοί από ό,τι ήταν πριν από έναν αιώνα [...] Σε σχέση με τους γηγενείς, οι μετανάστες σήμερα είναι επομένως πολύ πιο πιθανό να χρειάζονται κοινωνικές μεταβιβάσεις από ό,τι ήταν πριν από έναν αιώνα (όταν, φυσικά, τέτοιες μεταβιβάσεις δεν ήταν ούτως ή άλλως πιθανές). Έτσι, τα ποσοστά φτώχειας των Ηνωμένων Πολιτειών το 1959 ήταν 20,9% για τα νοικοκυριά με γεννημένους στη χώρα προστάτες και 14,2% για τα νοικοκυριά με γεννημένους στο εξωτερικό προστάτες, πολύ χαμηλότερα για τους γεννημένους στο εξωτερικό. Τα ποσοστά αυτά είχαν αντιστραφεί δραματικά μέχρι το 1999: 11,8% για τα νοικοκυριά που γεννήθηκαν στη χώρα τους και 17,4% για τα νοικοκυριά που γεννήθηκαν στο [...] Ο Πίνακας 4 αναφέρει για την ΕΕ διαφορές ποσοστιαίων μονάδων μεταξύ μεταναστών και υπηκόων στην εξάρτησή τους από διάφορα επιδόματα πρόνοιας στα μέσα της δεκαετίας του 1990. Για αυτές τις οκτώ ευρωπαϊκές χώρες, οι μετανάστες έχουν κατά μέσο όρο μεγαλύτερη εξάρτηση από τα επιδόματα ανεργίας και τα οικογενειακά επιδόματα, αλλά μικρότερη εξάρτηση από τις συντάξεις. Η υψηλότερη εξάρτησή τους από το κράτος πρόνοιας αντανακλά τόσο τη δημογραφία (οι μετανάστες είναι νεότεροι και έχουν περισσότερα παιδιά) όσο και τις διαφορές στην κατάσταση της αγοράς εργασίας (οι μετανάστες έχουν υψηλότερα ποσοστά ανεργίας και χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης). Η χαμηλότερη επίδρασή τους στις συντάξεις αντανακλά επίσης τη δημογραφία (οι μετανάστες είναι νεότεροι).

[...] Το πρόσφατο παρελθόν υποδηλώνει ότι οι διαφορές μεταξύ των χωρών όσον αφορά την αντιμεταναστευτική άποψη καθορίζονται από την κλίμακα της μετανάστευσης, η οποία αντιπροσωπεύει την απειλή για την αγορά εργασίας, και από το μέγεθος του κράτους πρόνοιας, το οποίο αντανακλά το δυνητικό βάρος της πρόνοιας. Και δεδομένου ενός καθολικού δικαιώματος ψήφου, οι ανησυχίες αυτές αντικατοπτρίζονται σε σκληρές μεταναστευτικές πολιτικές. Εκ πρώτης όψεως, ο γρίφος μπορεί να φαίνεται ότι είναι ότι η κοινή γνώμη δεν είναι πιο αρνητική απέναντι στη μετανάστευση. Δύο εξηγήσεις εξηγούν τον γρίφο. Πρώτον, η κοινή γνώμη θα ήταν πολύ πιο αρνητική αν οι μεταναστευτικές πολιτικές ήταν πιο φιλελεύθερες. Δεύτερον, δεδομένων των αρκετά αυστηρών μεταναστευτικών πολιτικών, ο μέσος ψηφοφόρος σήμερα απειλείται λιγότερο από τον ανταγωνισμό στην αγορά εργασίας απ' ό,τι θα απειλούνταν ο μέσος εργαζόμενος πριν από έναν αιώνα. Όπως έδειξε ο Πίνακας 6, όσο πιο πλούσια είναι η χώρα, τόσο πιο αντι-μεταναστευτική είναι η κοινή γνώμη, αλλά στο εσωτερικό μιας χώρας, τα πιο μορφωμένα άτομα είναι λιγότερο αντι-μεταναστευτικά. Το γεγονός ότι ο διάμεσος ψηφοφόρος δεν είναι πλέον ανειδίκευτος και ότι το χάσμα μεταξύ των δεξιοτήτων των γηγενών και των μεταναστών έχει διευρυνθεί από κοινού προσφέρουν έναν σημαντικό λόγο για τον οποίο η κοινή γνώμη δεν είναι ακόμη πιο αρνητική και οι μεταναστευτικές πολιτικές δεν είναι ακόμη πιο σκληρές από ό,τι είναι.»

Κεφάλαιο 6.4 Οι υπεργολαβίες ξεπερνώντας τις υπεράκτιες δραστηριότητες, σελ. 233-240, στο ('Smith J 2010'):

«Η προτίμηση για υπεργολαβία είναι ιδιαίτερα έντονη στις βιομηχανίες χαμηλής

τεχνολογίας, κυρίως εκείνες που παράγουν καταναλωτικά αγαθά, ενώ η εξωτερική ανάθεση της παραγωγής σε βιομηχανίες υψηλής τεχνολογίας είναι πιθανότερο να παραμείνει εσωτερική [...] Ένας λόγος για τον οποίο η εξωτερική ανάθεση μπορεί να είναι πιο κερδοφόρος είναι ότι, όπως σημειώνει ο Martin Wolf, 'οι πολυεθνικές πληρώνουν περισσότερο - και φέρονται καλύτερα στους εργαζομένους τους από τις τοπικές επιχειρήσεις', η μεταφορά της παραγωγής σε ανεξάρτητες τοπικές επιχειρήσεις συνεπάγεται συνεπώς μείωση του κόστους εργασίας. Ένα ακόμη κίνητρο για «αποκαθετοποίηση» είναι το γεγονός ότι η υπερβολαβία σημαίνει επίσης 'καθαρά χέρια' - η εταιρεία υπερβολάβος «εξωτερικεύει» όχι μόνο τον επιχειρηματικό κίνδυνο και τις παραγωγικές διαδικασίες χαμηλής «προστιθέμενης αξίας», αλλά και την άμεση ευθύνη για τη ρύπανση, τους μισθούς πείνας και την καταστολή των συνδικάτων. Εν τέλει το καθοριστικό είναι η επίδρασή της στα κέρδη και τις αξίες των περιουσιακών στοιχείων των πολυεθνικών. Οι πολυεθνικές προτιμούν όλο και περισσότερο να «εξωτερικοποιούν» τις δραστηριότητές τους, επειδή αναγκάζοντας τους παραγωγούς σε οξύμενο ανταγωνισμό μεταξύ τους είναι ένας αποτελεσματικότερος τρόπος για να μειωθούν οι μισθοί και να εντατικοποιηθεί η εργασία παρά να γίνει αυτό εσωτερικά μέσω διορισμένων διαχειριστών. Ένα άλλο ισχυρό κίνητρο που ευνοεί τις υπερβολαβίες είναι ότι επιτρέπουν στις πολυεθνικές να εκφορτώσουν μεγάλο μέρος του κόστους και των κινδύνων που συνδέονται με διακυμάνσεις της ζήτησης και με μεγαλύτερες διαταραχές στις παγκόσμιες αγορές. Το κύμα των υπερβολαβιών καθοδηγείται από την επιθυμία να μειωθεί το κόστος, να εξωτερικευθεί ο κίνδυνος και να επικεντρωθούν οι ανταγωνιστικές πιέσεις στους ανεξάρτητους παραγωγούς στο νότιο άκρο της αλυσίδας. Σε αντίθεση με τις άμεσες ξένες επενδύσεις, η σχέση υπερβολαβίας δεν συνεπάγεται καμία ροή κεφαλαίων B-N. Η επιχείρηση που αναθέτει την υπερβολαβία είναι ελεύθερη να επικεντρωθεί στον 'πυρήνα των ικανοτήτων' της, οι οποίες [...] συχνά συνεπάγονται το να μην κατασκευάζουν στην πραγματικότητα τίποτα, και στο να εκτρέψει τα επενδυτικά κεφάλαια σε αυτό που οι Silver et al. αποκαλούν 'χρηματοπιστωτική διαμεσολάβηση και κερδοσκοπικές συναλλαγές'. Με άλλα λόγια, τα αυξημένα κέρδη που επιστρέφονται από υπερβολαβία δεν επενδύονται στην παραγωγή ούτε στο εσωτερικό ούτε στο εξωτερικό και μπορούν να αφιερωθούν αποκλειστικά στη χρηματοπιστωτική μηχανική με στόχο την αξιοποίηση των περιουσιακών στοιχείων και την κερδοσκοπία, τροφοδοτώντας τη 'χρηματοπιστωτικοποίηση' των ιμπεριαλιστικών οικονομιών.»

'Smith 2016', Κεφάλαιο 3 Οι δύο μορφές της σχέσης της υπερβολαβίας, Παρ. Ασύμμετρες δομές αγοράς: μονοπωλιακές «ηγέτιδες εταιρείες» στο Βορρά, ανηλεής ανταγωνισμός στο Νότο, σελ. 91, μετ. Δ. Περδίκη:

«Ο Δείκτης Συνθετότητας, του οποίου το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα, σύμφωνα με τους Abdon et al., είναι ότι 'οι πλουσιότερες χώρες είναι οι κύριοι εξαγωγείς των πιο σύνθετων προϊόντων, ενώ οι φτωχότερες χώρες είναι οι κύριοι εξαγωγείς των λιγότερο σύνθετων προϊόντων' αποκαλύπτει με αξιοσημείωτη σαφήνεια την έκταση στην οποία οι φτωχές χώρες, και επομένως οι εταιρείες των φτωχών χωρών, δεν ανταγωνίζονται με εταιρείες σε πλούσιες χώρες.»

Στα ελληνικά ενδιαφέρον έχει η μελέτη [Οικονομάκης Γ. \(2017\). Το ερώτημα της ιμπεριαλιστικής εκμετάλλευσης. Από τον «νόμο» του Μαρξ στο Κεφάλαιο, στην «άνιση ανταλλαγή» του Αργύρη Εμμανουήλ. Τετράδια Μαρξισμού. τ. 5.](#) Αντιγράψουμε από τη περίληψη:

«[...] Το άρθρο εξετάζει όψεις της σχετικής συζήτησης επιχειρώντας την ερμηνεία της «άνιση ανταλλαγής»-ιμπεριαλιστικής εκμετάλλευσης στη βάση της διαφορετικής παραγωγικής δομής και συνακόλουθα διαφορετικής δυναμικής της ζήτησης για τα προϊόντα των περισσότερο και λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.»

Στο άρθρο αυτό ο Οικονομάκης στέκεται κριτικά στην έννοια του μονοπωλίου:

«Στη βάση επίσης των παραπάνω, δεν χρειάζεται να καταφύγουμε, όπως ο Αμίν, σε μια 'συμπληρωματική' ερμηνεία περί 'μονοπωλιακών τιμών' για την εξήγηση των αρνητικών για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες όρων εμπορίου-ανταλλαγής, η οποία, πέραν άλλων, αντιφάσκει με τη βασική υπόθεση της θεωρίας του Εμμανουήλ (θεωρία που άλλωστε ο Αμίν κριτικά αποδέχεται) ότι ο κεφαλαιακός ανταγωνισμός οδηγεί στην εξίσωση των ποσοστών κέρδους.»

Ωστόσο, δυσκολευόμαστε να καταλάβουμε τι άλλο από μονοπωλιακές καταστάσεις περιγράφει μια συστηματικά αναπαραγόμενη διαφορά στην «ελαστικότητα ζήτησης» των εμπορευμάτων που «παράγουν» χώρες διαφορετικού επιπέδου ανάπτυξης, ειδικά, όταν, στη σημερινή εποχή τα εμπορεύματα αυτά κατασκευάζονται τελικά στις αναπτυσσόμενες χώρες, και είναι κυρίως ο σχεδιασμός τους που λαμβάνει χώρα στις ανεπτυγμένες χώρες, ενώ το πρωτότυπο σχέδιο προστατεύεται νομικά με διπλώματα ευρεσιτεχνίας και αξιοποιείται με μονοπωλιακή αποκλειστικότητα.

Μεταφράζουμε ενδεικτικά για το χαρακτηριστικό παράδειγμα της Apple και της Foxconn από το [King ST. \(2018\). Lenin's Theory of Imperialism Today: The Global Divide between Monopoly and Non-Monopoly Capital. Doctor of Philosophy Centre for Strategic Economic Studies, Victoria University, Melbourne:](#)

«Ένα παράδειγμα της παγκοσμιοποιημένης ιεραρχικής εξειδίκευσης που εξετάζεται από τους συγγραφείς των ΔΑΑ (Σ.τ.Μ., Διεθνείς Αλυσίδες Αξίας Αλυσίδες, Global Value Changes, GVC) [...] είναι η σχέση μεταξύ της Apple και των εργολάβων της. Η Apple, με έδρα την Καλιφόρνια, είναι μια μη κατασκευαστική εταιρεία που συχνά κατατάσσεται ως η πιο κερδοφόρα πολυεθνική εταιρεία στον κόσμο. Αναθέτει την άμεση παραγωγή ως επί το πλείστον στη Foxconn, μια γιγαντιαία εταιρεία με έδρα την Ταϊβάν. Για να αναφέρουμε ένα μόνο παράδειγμα έρευνας για ένα προϊόν της Apple, οι Milberg και Winkler δείχνουν ότι το 2010, η Apple εισήγαγε ολοκληρωμένα iPhones προς 179 δολάρια το καθένα από την Foxconn στην Κίνα και τα πωλούσε προς 600 δολάρια στη λιανική αγορά των ΗΠΑ. Συνολικά οι εξαγωγές iPhone από την Κίνα προς τις ΗΠΑ το 2009 ήταν 2 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ το εισόδημα που έλαβαν η κινεζική εργασία και το κινεζικό κεφάλαια από το σύνολο αυτό ήταν μόλις 73,3 εκατομμύρια δολάρια ή 3,6%.

Εξετάζοντας την αντίστοιχη κερδοφορία των δύο εταιρειών, μέχρι το 2014 η Foxconn κέρδισε 3,6 δισ. δολάρια κέρδη για περιουσιακά στοιχεία ύψους 78 δισ. δολαρίων (4,6% απόδοση του ενεργητικού –RoA, Σ.τ.Μ., Return on Assets). Τα κέρδη 37 δισ. δολαρίων της Apple

εκείνο το έτος προήλθαν από 207 δισεκατομμύρια δολάρια σε περιουσιακά στοιχεία - 18% RoA - τέσσερις φορές υψηλότερο από ό,τι η

Foxconn. Η Foxconn απασχολούσε περίπου 1,3 εκατομμύρια εργαζόμενους το 2014, δίνοντάς της κέρδος 2.768 δολάρια ανά εργαζόμενο που απασχολούσε. Οι 80.000 εργαζόμενοι της Apple απέφεραν στην εταιρεία 463.000 δολάρια κέρδος ανά εργαζόμενο, ή περίπου 167 φορές περισσότερο. Σε κάθε περίπτωση μιλάμε για κέρδος της εταιρείας ανά

εργαζόμενο. Το πολύ διαφορετικό εισόδημα των ίδιων των εργαζομένων της Foxconn και της Apple αντιπροσωπεύει μια ακόμη τεράστια διαφορά.»

Ενδιαφέρον έχει ότι αυτή η πραγματικότητα είναι τόσο δύσκολο να αγνοηθεί εμπειρικά, ώστε οι «δογματικά ορθόδοξοι» μαρξιστές που αρνούνται να παραδεχθούν την κεντρικότητα του μονοπωλίου στη σύγχρονη, διεθνή οικονομία, επιλέγουν να ταυτίζουν τα μονοπώλια, στην πράξη συνήθως ολιγοπώλια, με τα λεγόμενα ρυθμιστικά κεφάλαια, δηλ. τα κεφάλαια που σε κάθε ιστορική συγκυρία εφαρμόζουν την επικρατούσα (συνήθως πιο παραγωγική) τεχνική παραγωγής σε κάθε κλάδο, και αποτελούν επομένως τα κεφάλαια που συμμετέχουν ενεργά στην τάση εξίσωσης του ποσοστού κέρδους του κλάδου με το γενικό της - παγκόσμιας σε αυτήν την περίπτωση - κοινωνίας. Το πλήθος των υπολοίπων κεφαλαίων του κλάδου, τότε, υποτίθεται ότι αναπαράγονται με ένα χαμηλότερο ποσοστό κέρδους λόγω έλλειψης ανταγωνιστικότητας, δηλ. λόγω χαμηλότερης παραγωγικότητας... Οι μαρξιστές αυτοί παραβλέπουν τη δράση της αποκλειστικής, μονοπωλιακής χρήσης της τεχνολογίας ή φυσικών πόρων από τα μονοπωλιακά κεφάλαια αυτά, ή τη θεωρούν ως ένα απλό επιφανόμενο. Ειδικότερα, παραβλέπουν την κατάληξη της δράσης αυτής σε έναν διεθνή καταμερισμό εργασίας (βλ. σημ. 38, 49), στον οποίο τα μονοπωλιακά και τα μη μονοπωλιακά κεφάλαια απασχολούνται στην ουσία σε διαφορετικούς κλάδους παραγωγής, δηλ. παράγουν διαφορετικού είδους εμπορεύματα και υπηρεσίες που αντιστοιχούν σε διαφορετικές τιμές παραγωγής, π.χ. η Apple παράγει την τεχνολογία, και η Foxconn την υπηρεσία συναρμολόγησης των εμπορευμάτων που μετά πωλούνται με το εμπορικό σήμα της Apple. Άραγε οι δύο αυτές εταιρείες συνιστούν έναν κλάδο «τεχνολογίας», και παράγουν παρόμοια εμπορεύματα που κατατείνουν προς μια ενιαία τιμή παραγωγής; Για μια τέτοια απόπειρα να εξηγηθούν οι διεθνείς αλυσίδες παραγωγής και μεταφοράς (υπερ)αξίας χωρίς την έννοια του μονοπωλίου, βλ. [Starosta. G. \(2010\). Global Commodity Chains and the Marxian Law of Value. Antipode. 4:2, p. 433-465.](#) Μεταφράζουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα για το πως αντιλαμβάνεται ο εν λόγω αρθρογράφος τα «μικρά» κεφάλαια (για εμάς, μη μονοπωλιακά που καρπώνονται κέρδος χαμηλότερο του μέσου), έναντι των «κανονικών», δηλ. αυτών που παράγουν στην «τιμή παραγωγής» του κλάδου (για εμάς, μονοπωλιακά που καρπώνονται υπερκέρδος):

«Με άλλα λόγια, η ικανότητα αξιοποίησής τους καθορίζεται από το επιτόκιο που θα μπορούσαν να αποφέρουν τα περιορισμένου μεγέθους αυτά κεφάλαια εάν έκλειναν τις επιχειρήσεις τους και μετατρέπονταν σε τοκοφόρα κεφάλαια. Αντίστοιχα, αυτό το ποσοστό αξιοποίησης θα ποικίλλει ανάλογα με το συγκεκριμένο μέγεθος των διαφόρων μικρών κεφαλαίων, αφού το προαναφερθέν επιτόκιο θα διαφέρει σε κάθε περίπτωση. Τα μικρά κεφάλαια αποτελούν στην πραγματικότητα μια διαστρωμάτωση κεφαλαίων διαφορετικού μεγέθους, ορισμένα από τα οποία μπορεί να διαφέρουν ελάχιστα από τα κανονικά κεφάλαια, σε σημείο που να μην γίνονται αντιληπτά μέσω της μπρεσιονιστικής παρατήρησης [...] Αυτό σημαίνει ότι, με την πρώτη ματιά, ορισμένα μικρά κεφαλαία μπορεί να φαίνονται εντυπωσιακά 'μεγάλα'. Το θέμα είναι ότι παρ' όλα αυτά δεν φτάνουν το συγκεκριμένο μέγεθος που απαιτείται για να μετατραπούν σε κανονικά κεφάλαια, δηλαδή δεν φτάνουν το 'ορισμένο ελάχιστο κεφάλαιο [που] απαιτείται σε κάθε επιχειρηματικό κλάδο για να παραχθούν εμπορεύματα στην τιμή παραγωγής τους' [...]»

Η βάση του προβλήματος είναι η προσπάθεια να αποκλειστούν από τη λογική του αρθρογράφου οι «εξω-οικονομικοί» παράγοντες της μονοπωλιακής, κρατικής, στρατιωτικής κ.ο.κ., ισχύος, όπως αυτοί εμφανίζονται στο ζήτημα αυτό ως η επιβολή της μονοπωλιακής

αποκλειστικότητας επί φυσικών και κοινωνικών (τεχνολογικών) πόρων. Αυτή δε συμβαίνει απλά και μόνο διότι τα μικρά κεφάλαια είναι πολύ μικρά για να επενδυθούν στους τομείς υψηλής τεχνολογίας, αλλά γιατί τα ιμπεριαλιστικά κράτη εμποδίζουν τα εξαρτημένα να συγκεντρώσουν τα απαραίτητα κεφάλαια, και στη συνέχεια να τα επενδύσουν αναλόγως, μέσω διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, κανονιστικών ή/και προστατευτικών ρυθμίσεων, αλλά και με καθαρά στρατιωτικοπολιτικά μέσα.

Σύγκριση	Ιμπεριαλιστικές	Εξαρτημένες
Κεφάλαιο	Μονοπωλιακό – στη διεθνή κλίμακα, πλασματικό Ανώτερη οργανική σύνθεση βιομηχανικού κεφαλαίου	Μη μονοπωλιακό – στη διεθνή κλίμακα, βιομηχανικό, με χαμηλότερη οργανική σύνθεση κεφαλαίου
Εργασία	Δημιουργική, επιτελική, σύνθετη, διανοητική, σε μεγάλο βαθμό μη παραγωγική, μισθωτή εργασία που επιτελεί τη λειτουργία του κεφαλαίου στην παραγωγή Αυξημένη παραγωγικότητα	Επαναληπτική, εκτελεστική, απλή, χειρωνακτική, παραγωγική. Μειωμένη παραγωγικότητα
Εργασιακή δύναμη	Μεγαλύτερης αξίας, ικανή για πιο σύνθετη εργασία	Μικρότερης αξίας, ικανή για πιο απλή εργασία. Αυξημένη ανεργία.
Εκμετάλλευση εργασίας	Μικρότερος βαθμός εκμετάλλευσης (ποσοστό υπεραξίας), εργατική αριστοκρατία, νέα μικροαστική τάξη Άμεση ιδιοποίηση αποτελεσμάτων δημιουργικής εργασίας	Υπερεκμετάλλευση, επιβίωση άτυπων ή/και προκαπιταλιστικών μορφών εκμετάλλευσης», ή και εξαναγκασμένης εργασίας Σύγχρονες μορφές άμεσης ιδιοποίησης τύπου «πρωταρχικής συσσώρευσης
Μετανάστευση	Εισροές Ενθάρρυνση ειδικευμένης (διαρροή εγκεφάλων) Καταστολή/έλεγχος ανειδίκευτης	Εκροές
Κερδοφορία	Μονοπωλιακά υπερκέρδη	Κέρδη κάτω του παγκόσμιου μέσου ποσοστού, αλλά ανώτερο του μέσου επιτοκίου
Εξαγωγή κεφαλαίων	Προς άλλες ιμπεριαλιστικές χώρες: διαδικασία συγκεντροποίησης κεφαλαίου Παραγωγικές προς εξαρτημένες χώρες	Προς ιμπεριαλιστικές χώρες: αποθησαυρισμός, «κυκλικές», δηλ. επιστρέφουν διά φορολογικών παραδείσεων ως ΑΞΕ, για να τύχουν ευνοϊκής φορολογικής μεταχείρισης
Διεθνείς μεταφορές υπεραξίας	Συστηματικά και σε μεγάλο βαθμό θετικές	Συστηματικά, λίγο ή πολύ, αρνητικές

Γενικά δεν είναι εύκολο να βρεθούν στη βιβλιογραφία συγκριτικά στοιχεία της παραγωγικότητας της εργασίας μεταξύ διαφορετικών χωρών, τα οποία να είναι σύμφωνα με τον μαρξιστικό ορισμό της έννοιας, είτε ως φυσική ποσότητα παραγμένου προϊόντος, όταν γίνονται ενδοκλαδικές συγκρίσεις, είτε ως παραγμένη αξία στην περίπτωση διακλαδικών συγκρίσεων, για κάθε εργατοώρα ή ανά εργάτη για δεδομένη την εργάσιμη μέρα. Συνήθως οι συγκρίσεις γίνονται χρησιμοποιώντας τον λόγο της προστιθέμενης αξίας διά του μοναδιαίου κόστους εργασίας. Ένα τέτοιο μέτρο, όμως, συσκοτίζει την επίδραση της άνισης ανταλλαγής, τόσο ως προς τον αριθμητή, καθώς στην προστιθέμενη αξία μπορεί να συμπεριληφθεί μια επιπλέον υπεραξία που πιθανόν να προκύπτει από μια μονοπωλιακή τιμή αγοράς, δηλ. ανώτερη της κλαδικής τιμής παραγωγής), όσο και ως προς τον παρανομαστή, μιας και το μοναδιαίο κόστος εργασίας μπορεί να συμπεριλαμβάνει την επίδραση φαινομένων υπερεκμετάλλευσης της εργασίας, είτε με τη μορφή μιας τιμής της εργασιακής δύναμης μικρότερης της μέσης γι' αυτό το είδος εργασίας, είτε (και) με τη μορφή αυξημένου βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας, π.χ. μέσω αυξημένης έντασης της εργασίας. Οπότε τα μέτρα αυτά αξιοποιούνται για να συγκαλύπτουν την ιμπεριαλιστική εκμετάλλευση. Ακόμη και αυτό το μέτρο, όμως, αποδεικνύει ο John Smith ότι δε συμβαδίζει με οποιαδήποτε έννοια εξίσωσης των διεθνών βαθμών εκμετάλλευσης, και, επομένως, εξήγησης των μισθολογικών διαφορών στη βάση των διεθνών διαφορών στην παραγωγικότητα της εργασίας. Βλ. σχετικά στο *Chapter 5—The Productivity Paradox and the Purchasing Power Anomaly*, σελ. 171-202 στο ('Smith 2010'), και ειδικότερα, στο *Γράφημα*

5.7 *Labour productivity and labour cost* της σελ. 199, όπως και στον αντίστοιχο Πίνακα 5.1 *Value added vs. Labour Cost 1995-1999* της σελ. 201· παρομοίως στο αντίστοιχο Κεφάλαιο 6 *The Purchasing Power anomaly and the Productivity Paradox* ('Smith 2016', σημ. 25), σελ. 167 – 223.

Σε συνέχεια της προηγούμενης σημείωσης, και θεωρώντας δεδομένο ότι οι διεθνείς μισθολογικές διαφορές υπερβαίνουν τις όποιες διεθνείς διαφορές στην παραγωγικότητα, προτείνουμε την ανάλυσή τους σε δύο συνιστώσες: η μια συνιστώσα αφορά τις διαφορές στην αξία της εργασιακής δύναμης, όπως αυτή προκύπτει από το ιστορικό επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων, συμπεριλαμβανομένου του υποκειμένου της εργασίας, που είναι αναγκαία για τη διεξαγωγή μιας συγκεκριμένης εργασίας με την επικρατούσα παραγωγικότητα διεθνώς σε ένα κλάδο της παραγωγής· η δεύτερη συνιστώσα αφορά τις διαφορές στην τιμή της εργασιακής δύναμης, οι οποίες αντιστοιχούν σε διαφορετικούς βαθμούς εκμετάλλευσης, και, επομένως, και ποσοστά υπεραξίας, και αποτελούν το ιστορικό αποτέλεσμα των διαφορετικών συνθηκών της ταξικής πάλης σε κάθε χώρα. Η δεύτερη αυτή συνιστώσα συνδέεται άμεσα με την έννοια της ιμπεριαλιστικής εκμετάλλευσης. Παραδεχόμαστε, βέβαια, ότι μια τέτοια ανάλυση αποτελεί προσαρμογή της αρχικής μαρξικής έννοιας της αξίας της εργασιακής δύναμης από μια ενιαία κοινωνία στη σφαίρα της διεθνούς αγοράς και των πολλών και διαπλεκόμενων σε αυτήν εθνικών κοινωνικο-οικονομικών σχηματισμών, καθώς η αρχική μαρξική έννοια συμπεριλαμβάνει στην αξία της εργασιακής δύναμης τη μακρόχρονη επίδραση της ταξικής πάλης στο λεγόμενο «ιστορικό και ηθικό στοιχείο» της.

Βλ στο ('Smith 2010'), Κεφάλαιο 3.3 *Η 'θηλυκοποίηση' της εργασίας και η προλεταριοποίηση των γυναικών*, σελ. 126-127, μετ. Δ. Πεردίκης:

«Μία από τις πιο αξιοσημείωτες και επακόλουθες πτυχές της μετατόπισης προς το νότο του κέντρου βάρους του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού ήταν η μαζική ενσωμάτωση των νέων γυναικών στην μισθωτή εργασία. [...] Η μεταβαλλόμενη σύνθεση των φύλων του εργατικού δυναμικού είναι ιδιαίτερα σημαντική στη μεταποιητική βιομηχανία. [...] Η προτίμηση των ξένων επενδυτών για γυναικεία εργασία πουθενά δεν εκφράζεται σαφέστερα από ό, τι στον πολλαπλασιασμό της στις Ειδικές Οικονομικές Ζώνες (EOZ). [...] Συνένοχοι σε αυτήν την αποτρόπαια εκμετάλλευση είναι οι κρατικές αρχές των νότιων εθνών, οι οποίες θεωρούν την υποτιθέμενη φτηνία και ευαλωτότητα της γυναικείας εργασίας ως μέσο προσέλκυσης ξένων κεφαλαίων και προχωρώντας ταχύτερα στο δρόμο της ανάπτυξης των EOZ. [...] Η προσφορά γυναικείας εργασίας ανταποκρίθηκε στη ζήτηση λόγω οικονομικής αναγκαιότητας [...] Μια πηγή αυτής της οικονομικής αναγκαιότητας ήταν η επιδείνωση των όρων εμπορίου για τις παραδοσιακές εξαγωγές του Νότου. [...] Η επίμονη, εκτεταμένη και βαθιά φτώχεια εξηγεί γιατί η προσφορά γυναικείας εργασίας έρχεται στους πιο διαφορετικούς πολιτισμούς και κοινωνίες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων όπου η πατριαρχική καταπίεση παραδοσιακά περιορίζει τις γυναίκες στο σπίτι. [...] οι γυναίκες είναι έτοιμες να εργάζονται περισσότερες ώρες και με χαμηλότερους μισθούς από τους άνδρες και αντιμετωπίζουν μεγαλύτερα εμπόδια από ό, τι οι άνδρες στην οργάνωση για να αντισταθούν στην πίεση των εργοδοτών. [...] η επέκταση της απασχόλησης των γυναικών στη βιομηχανία συμβαδίζει συχνά με μια ιδεολογική επίθεση με στόχο την ενίσχυση του καθεστώτος δεύτερης κατηγορίας για τις γυναίκες και των κοινωνικών διαχωρισμών μεταξύ ανδρών και γυναικών στο εργατικό

δυναμικό. [...] αυτό το αυξανόμενο ποσοστό [δεν] σημαίνει αναγκαστικά ότι οι διαφορές μεταξύ των δύο φύλων μειώνονται ή ότι η εκβιομηχάνιση η προσανατολισμένη στις εξαγωγές απελευθερώνει τις γυναίκες από την πατριαρχική καταπίεση. Οι καπιταλιστές εργοδότες, φυσικά, δεν ενδιαφέρονται για το φύλο των εργαζομένων τους, αλλά για τη μεγιστοποίηση του ποσοστού εκμετάλλευσης και την ελαχιστοποίηση της αντίστασης. Αλλά δεν είναι καθόλου ουδέτεροι οι διαχωρισμοί των φύλων: αποτελούν ένα ισχυρό εργαλείο που τους βοηθά να επιτύχουν αυτούς τους στόχους. [...] Οι πολυεθνικές, τα κράτη και οι τοπικοί εργοδότες χρησιμοποιούν τις διαφορές μεταξύ των δύο φύλων και την εμφανή ανοχή των νεαρών γυναικών εργαζομένων στη χαμηλή αμοιβή, τις ώρες εργασίας και τις συμβάσεις προσωρινής απασχόλησης που είναι χαρακτηριστικές της εκβιομηχάνισης υπό την ηγεσία των πολυεθνικών, για να αποδυναμώσουν την αντίσταση σε αυτές τις χειρότερες συνθήκες και να τις επιβάλουν σε όλους τους εργαζόμενους, συμπεριλαμβανομένων των ανδρών. [...] Μόλις επιτευχθεί αυτή η υποβάθμιση των συνθηκών εργασίας, παρατηρείται συχνά μείωση των κινήτρων για τις πολυεθνικές να προσλάβουν γυναικεία εργασία και συχνά παρατηρείται ένας βαθμός «απο-θηλυκοποίησης» της μεταποιητικής βιομηχανίας. [...] Η διπλή επιβάρυνση της καταπίεσης και της αυξημένης εκμετάλλευσης που υφίστανται οι εργαζόμενες γυναίκες στον παγκόσμιο Νότο μπορεί να φανεί στο γεγονός ότι οι γυναίκες εργαζόμενοι είναι ακόμη πιο πιθανό να παγιδευτούν στην άτυπη οικονομία από τους άνδρες εργαζόμενους και να αρνηθούν τα ελάχιστα νόμιμα δικαιώματα και προστασία.»

Βλ. στο ('Smith 2010', σημ. 25), Κεφάλαιο 3.2 Η άτυπη οικονομία: ο 'σχετικός υπερπληθυσμός του καπιταλισμού', σελ. 119-127, μετ. Δ. Περδίκης:

«Σε μια έκθεση του 2002 "Η αξιοπρεπής εργασία και η άτυπη οικονομία", η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας ανέφερε ότι "σε προβλέψεις, η άτυπη οικονομία αναπτύσσεται ταχέως σε σχεδόν κάθε γωνιά της γης, συμπεριλαμβανομένων των βιομηχανικών χωρών - δεν μπορεί πλέον να θεωρηθεί ένα προσωρινό ή υπολειπόμενο φαινόμενο. Το μεγαλύτερο μέρος της νέας απασχόλησης τα τελευταία χρόνια, ιδίως στις αναπτυσσόμενες χώρες και στις χώρες που βρίσκονται σε μεταβατικό στάδιο, είναι στην άτυπη οικονομία." [...] Η χαρακτηριστικότερη ιδιότητα της άτυπης οικονομίας είναι ότι δεν ρυθμίζεται από το κράτος, π.χ. απουσία φορολογίας, ελάχιστων εργασιακών προτύπων, επιβολής των υγειονομικών και περιβαλλοντικών προτύπων κλπ. [...] Η επέκταση της άτυπης οικονομίας δεν σημαίνει ότι το κράτος απουσιάζει, σημαίνει ότι έχει υποχωρήσει, ότι έχει επανέλθει σε πιο πρωτόγονες μορφές, μειωμένες στις βασικές του ικανότητες: εξαναγκασμό και παρασιτισμό. Η άτυπη οικονομία διεγείρει αυτόν τον ρόλο της διαφθοράς και της υποβάθμισης με πολλούς τρόπους, από τις δωροδοκίες που καταβάλλονται στους υπαλλήλους για να αποφευχθεί η ρύθμιση και η φορολογία, τη συνεργασία μεταξύ της αστυνομίας και των ηγετών των συμμοριών για να διατηρήσουν τον έλεγχο των παραγκουπόλεων ή για να προστατεύσουν τα μονοπώλια της αγοράς. [...] Απέχει παρασάγγας η πραγματικότητα από το ότι η μισθωτή εργασία αντιστοιχεί στην τυπική οικονομία, και η αυτοαπασχόληση στην άτυπη οικονομία. Πολύ, σε ορισμένες χώρες, η περισσότερη, από την μισθωτή εργασία εκτελείται στην άτυπη οικονομία. [...] Υπάρχουν πειστικότερες ενδείξεις ότι «η αυτοαπασχόληση, οι περιστασιακές αγορές εργασίας και οι υπερβολικές και όχι οι συνδικαλιστικές συμβάσεις φαίνονται να είναι ένα καθοριστικό χαρακτηριστικό των πρόσφατων οικονομικών τάσεων», αντιφάσκοντας με μια μεγάλη εσφαλμένη αντίληψη που κάποτε διαπερνούσε την κύρια ακαδημαϊκή και κυρίαρχη σκέψη: ότι η πορεία της προόδου θα οδηγούσε στη σταθερή

μείωση της άτυπης οικονομίας και στην απορρόφησή της σε σύγχρονες, πολιτισμένες κοινωνικές ρυθμίσεις. [...] Επομένως, αυτό που είναι πραγματικά μοντέρνο δεν είναι η καθολική πρόοδος προς την ευημερία και το κράτος δικαίου, αλλά μια επιτάχυνση της κατάβασης στον πόλεμο του καθενός εναντίον όλων. [...] Και όχι μόνο στον παγκόσμιο Νότο. Αυτή η οπισθοδρόμηση έχει επίσης επιταχύνει στις ιμπεριαλιστικές χώρες και αναμφισβήτητα θα δοθεί ισχυρή ώθηση στα χρόνια της ύφεσης που αρχίζουν τώρα.»

Σχετικά με τη συστηματική αναπαραγωγή της δουλείας ή καταναγκαστικής εργασίας στον καπιταλισμό βλ.

[Rioux S., LeBaron G. & Verovšek, P.J. \(2019\). *Capitalism and unfree labor: a review of Marxist perspectives on modern slavery*. Review of International Political Economy.](#)

[Higginbottom A. \(2019\) *Enslaved African Labour: Violent Racial Capitalism*, στο I. Ness, Z. Cope \(eds.\), *The Palgrave Encyclopedia of Imperialism and Anti-Imperialism*.](#)

Κεφάλαιο 2.3, Μεταφορά σε υπεράκτιες εταιρείες, υπεργολαβίες και «παγκόσμιο εργασιακό arbitrage», σελ. 70-79 του ('Smith J 2010' σμ. 25):

«[...] οι ποιοτικές διαφορές μεταξύ των άμεσων επενδύσεων ΑΞΕ Β-Β και ΑΞΕ Β-Ν σημαίνουν ότι δεν μπορούν να συγκριθούν απλουστευτικά. Οι ροές επενδύσεων μεταξύ των ΗΠΑ, της Ευρώπης και της Ιαπωνίας είναι συμμετρικές, στο μέτρο που επενδύουν μεταξύ τους. Σε χτυπητή αντίθεση με αυτό, οι διασυννοριακές επενδύσεις μεταξύ των παγκόσμιων χωρών του Νότου και των "Τριαδικών" εθνών είναι εξαιρετικά ασύμμετρες: οι ΑΞΕ Ν-Β αποτελεί αμελητέο κλάσμα των ΑΞΕ Β-Ν. [...] Δεδομένου ότι το συσσωρευμένο απόθεμα των άμεσων ξένων επενδύσεων στο Νότο έχει αυξηθεί, η ροή των επαναπατρισμένων κερδών έχει αυξηθεί σε ένα ισχυρό χείμαρρο [...] στο σημείο όπου ο επαναπατρισμός κέρδους Ν-Β προσεγγίζει τώρα, εάν δεν υπερβαίνει, τις νέες ροές άμεσων ξένων επενδύσεων Β-Ν. Ο Μίλμπεργκ σχολιάζει ότι "οι καθαρές ροές κεφαλαίων [...] είναι αναμφισβήτητα [...] διεστραμμένες, υπό την έννοια ότι η αποπληρωμή του χρέους και ο επαναπατρισμός του κέρδους από πολυεθνικές επιχειρήσεις οδήγησαν σε μια ροή από τις αναπτυσσόμενες στις ανεπτυγμένες χώρες". [...] Σύμφωνα με την Παγκόσμια Έκθεση Επενδύσεων 2008 της Unctad, τα κέρδη των πολυεθνικών επιχειρήσεων «παράγονται όλο και περισσότερο στις αναπτυσσόμενες χώρες και όχι στις ανεπτυγμένες χώρες». [...] Τα δηλωθέντα κέρδη αγνοούν τις υποτιμημένες αναφορές, τις τιμές μεταβίβασης κ.λπ., οι οποίες είναι πιθανό να υποτιμήσουν σημαντικά την πραγματική κλίμακα των ροών κέρδους Νότου-Βορρά. [...] οι ροές άμεσων ξένων επενδύσεων μεταξύ των ΗΠΑ, της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής διογκώνονται από μη παραγωγικές επενδύσεις. Επιπλέον, μεγάλο μέρος της υποτιθέμενης «μεταποιητικής επένδυσης Β-Β» είναι σε επιχειρήσεις που έχουν μεταφέρει σε υπεράκτιες δραστηριότητες / υπεργολαβίες ορισμένες ή όλες τις παραγωγικές τους δραστηριότητες προς χώρες χαμηλών μισθών. [...] Το συντριπτικό βάρος των συγχωνεύσεων και εξαγορών στις ροές ΑΞΕ Β-Β αντικατοπτρίζει μια διαδικασία συγκέντρωσης και μονοπωλίου μεταξύ των πολυεθνικών επιχειρήσεων, στον χρηματοπιστωτικό τομέα και σε όλους τους βιομηχανικούς κλάδους, παράλληλα με τη μετατόπιση των παραγωγικών διαδικασιών σε «αναπτυσσόμενες» οικονομίες χαμηλού μισθού. Οι στατιστικές των ΑΞΕ συγχωνεύουν έτσι δύο πολύ διαφορετικές τάσεις: τη διαδικασία συγκέντρωσης ιδιοκτησίας στα χέρια των βορείων καπιταλιστών και τη διαδικασία αποσύνθεσης των παραγωγικών διαδικασιών και τη διασπορά τους, όπου είναι δυνατόν, στα νότια έθνη.»

Για μια από τις καλύτερες συνοπτικές παρουσιάσεις του σύγχρονου διεθνούς καταμερισμού εργασίας, βλ. [Wise R.D. & Martin D. \(2016\). Η πολιτική οικονομία της παγκόσμιας εργασιακής ρύθμισης.](#) από τον συλλογικό τόμο *Εγχειρίδιο της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας της Παραγωγής (Handbook of the International Political Economy of Production)* (σελ. 59-75), Kees Van der Pijl (επιμ.), Edgar Elgar (εκδ.). μετ. Δ. Περδίκης. Ο καταμερισμός αυτός συμπεριλαμβάνει όλο και περισσότερο και την εξειδικευμένη, δημιουργική, επιστημονική εργασία, βλ [Wise R.D. & Niell M. C. \(2021\). Κεφάλαιο, Επιστήμη, Τεχνολογία: Η Ανάπτυξη των Παραγωγικών Δυνάμεων στον Σύγχρονο Καπιταλισμό.](#) Μηνιαία Επιθεώρηση. μετ. Δ. Περδίκης. Για την ιστορική διαμόρφωση του διεθνούς καταμερισμού εργασίας βλ. [Carrera J.I. \(2002\). Transformations in capital accumulation: From the national production of an universal labourer to the international fragmentation of the productive subjectivity of the working-class.](#)

Χαρακτηριστική είναι η [εικόνα](#) του [άρθρου της Wikipedia για τη μετανάστευση](#) με τους καθαρούς ρυθμούς μετανάστευσης οι οποίοι είναι θετικοί κυρίως για τις ιμπεριαλιστικές χώρες, και αρνητικοί για τις εξαρτημένες. Βλ. επίσης το άρθρο [Wise R.D. \(2009\) Forced Migration and US Imperialism: The Dialectic of Migration and Development, Critical Sociology, 35\(6\), p. 767-784](#) για το φαινόμενο στην αμερικάνικη ήπειρο και σε σχέση με τον ιμπεριαλισμό των ΗΠΑ.

Διεθνείς μεταφορές υπεραξίας

- Κυκλοφορία εμπορευμάτων (διεθνές εμπόριο):
 - Διαφορά επιπέδου ανάπτυξης (οργανική σύνθεση κεφαλαίου, παραγωγικότητα εργασίας) → ευρεία άνιση ανταλλαγή, καταρχήν ΜΗ ιμπεριαλιστική
 - Διαφορά αξίας απλής/μέσης εργασιακής δύναμης + βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας = διαφορά ποσοστού υπεραξίας → στενή άνιση ανταλλαγή, ιμπεριαλιστική εκμετάλλευση
 - Διαφορά μονοπωλιακών – (μη) μονοπωλιακών τιμών → στενή άνιση ανταλλαγή, ιμπεριαλιστική εκμετάλλευση
 - Ανταλλαγή παραγωγικής με μη παραγωγική εργασία
- Κυκλοφορία κεφαλαίων:
 - Κρατικός δανεισμός
 - Ιμπεριαλισμός «δολαρίου»
 - Επαναπατρισμός κερδών
 - Τιμολόγηση ενδο-εταιρικών ανταλλαγών

‘Κεφάλαιο Γ’’, Κεφ. 14. Αιτίες που αντιδρούν, σελ. 300, όπου καταγράφεται το εξωτερικό εμπόριο στις αντίρροπες τάσεις στην πτώση του μέσου ποσοστού κέρδους:

«Κεφάλαια, που είναι τοποθετημένα στο εξωτερικό εμπόριο, μπορούν να αποφέρουν υψηλότερο ποσοστό κέρδους, πρώτο, γιατί εδώ γίνεται συναγωνισμός με εμπορεύματα, που παράγονται από χώρες με μικρότερες ευκολίες παραγωγής, έτσι που η πιο προοδευμένη χώρα πουλάει τα εμπορεύματά της πάνω από την αξία τους, μ’ όλο που τα πουλάει πιο φτηνά από των συναγωνιζόμενων χωρών. Το ποσοστό του κέρδους ανεβαίνει, εφόσον η εργασία της πιο προοδευμένης χώρας αξιοποιείται εδώ σαν εργασία μεγαλύτερου ειδικού βάρους, ανεβαίνει το ποσοστό του κέρδους, γιατί η εργασία, που πληρώνεται όχι σαν ποιοτικά ανώτερη εργασία, πουλιέται σαν τέτοια. Το ίδιο πράγμα μπορεί να συμβεί και με τη χώρα, στην οποία στέλνονται εμπορεύματα και από την οποία προμηθεύονται εμπορεύματα. Μπορεί δηλαδή η χώρα αυτή να δίνει *in natura* περισσότερη υλοποιημένη εργασία από όση παίρνει, παρ’ όλο που παίρνει το εμπόρευμα πιο φτηνά από ό, τι θα μπορούσε να το παραγάγει η ίδια. Ακριβώς, όπως ο εργοστασιάρχης, που χρησιμοποιεί μια νέα εφεύρεση προτού γενικευθεί η χρησιμοποίησή της πουλάει πιο φτηνά από τους άλλους, που τον συναγωνίζονται και που ωστόσο πουλάει το εμπόρευμά του πάνω από την ατομική του αξία, δηλαδή αξιοποιεί σαν υπερεργασία την ειδικά μεγαλύτερη παραγωγική δύναμη της εργασίας που χρησιμοποιεί. Πραγματοποιεί έτσι ένα πρόσθετο κέρδος.»

Εδώ βλέπουμε ότι η ευρεία άνιση ανταλλαγή συνιστά ανταλλαγή άνισων ποσών εργασίας,

αλλά όχι άνισων ποσών αξίας, ενώ ο Μαρξ την παρομοιάζει με την κατάσταση που παρουσιάζεται στον ενδοκλαδικό ανταγωνισμό όταν ένας καπιταλιστής καταφέρνει να είναι πιο παραγωγικός από τους ανταγωνιστές του. Η διαφορά είναι, όμως, όπως σχολιάζει σχετικά ο Ricci στο [Ricci, A. \(2021\). Value and unequal exchange in international trade: The geography of global capitalist exploitation. Routledge](#), ότι σε αντίθεση με το συγκυριακό της αυξημένης παραγωγικότητας ενός ατομικού καπιταλιστή έναντι των ανταγωνιστών του, το πλεονέκτημα μέσης παραγωγικότητας μιας χώρας έναντι μιας άλλης τείνει να είναι δομικό, και συστηματικά αναπαραγόμενο, ακόμη και χωρίς τη δράση των μονοπωλίων:

«Σε αυτό το σημαντικό παράθεμα, δύο πτυχές χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής. Πρώτον, η οιοονεί πρόσδοδος της πιο παραγωγικής επιχείρησης σε έναν κλάδο αντιπροσωπεύει μια προσωρινή κατάσταση, η οποία διαρκεί έως ότου η καινοτομία εξαπλωθεί και γίνει η συνήθης τεχνική παραγωγής του κλάδου (‘γενικευθεί η χρησιμοποίησή της’). Αντίθετα, [...] το πλεονέκτημα της πιο παραγωγικής χώρας είναι ένα μακροχρόνιο φαινόμενο, το οποίο θα μπορούσε να εξαφανιστεί μόνο όταν εξαλειφθούν οι διαφορές στην οικονομική ανάπτυξη μεταξύ των χωρών. Εφόσον, όμως, στην παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία υπάρχουν μηχανισμοί κυκλικής και σωρευτικής αιτιότητας, οι οποίοι αναπαράγουν συνεχώς τις διαφορές στην οικονομική ανάπτυξη μεταξύ των χωρών, το φαινόμενο της άνισης ανταλλαγής αναπαράγεται και το ίδιο συνεχώς, αποτελώντας έτσι ένα συνηθισμένο και μόνιμο χαρακτηριστικό της παγκόσμιας αγοράς. Δεύτερον, ο Μαρξ σημειώνει ότι το διεθνές εμπόριο παραμένει αμοιβαία επωφελές για όλες τις συμμετέχουσες χώρες, παρά τις μεταβιβάσεις αξίας που συνεπάγεται. Αυτό είναι σύμφωνο με ένα άλλο χωρίο, στο οποίο ο Μαρξ αναφέρει ότι η εκμεταλλεόμενη χώρα εξακολουθεί να επωφελείται από το διεθνές εμπόριο: "(Τ)η πλουσιότερη χώρα εκμεταλλεύεται τη φτωχότερη, ακόμη και όταν η τελευταία κερδίζει από την ανταλλαγή" (Marx, MTSV, 803). Αυτές οι παρατηρήσεις δείχνουν πώς ο Μαρξ θεωρούσε την άνιση ανταλλαγή ως ένα συνηθισμένο φαινόμενο του διεθνούς εμπορίου μεταξύ καπιταλιστικών χωρών. Στην πραγματικότητα, η άνιση ανταλλαγή προκύπτει από τη φυσιολογική λειτουργία του νόμου της αξίας σε διεθνές επίπεδο και, ως τέτοια, υπάρχει σε συνθήκες τέλειου ανταγωνισμού της αγοράς, όπου το εμπόριο απορρέει από την ελεύθερη βούληση των εταίρων στη βάση ενός αμοιβαίου οφέλους ή μιας κατάστασης ανάγκης που δεν μπορεί να ξεπεραστεί διαφορετικά.»

Συνεχίζοντας το παραπάνω παράθεμα, από το ‘Κεφάλαιο Γ’, Κεφ. 14. Αιτίες που αντιδρούν, σελ. 300:

«Από την άλλη, όσον αφορά τα κεφάλαια, που έχουν επενδυθεί σε αποικίες κλπ, μπορούν να αποφέρουν υψηλότερα ποσοστά κέρδους, γιατί εκεί, λόγω του χαμηλότερου επιπέδου ανάπτυξης, το ποσοστό του κέρδους στέκει γενικά πιο ψηλά, όπως επίσης στέκει πιο ψηλά και ο βαθμός εκμετάλλευσης της εργασίας όταν χρησιμοποιούν δούλους, κούλι κλπ.»

Εδώ περνάμε πλέον από την ευρεία, στη στενή έννοια της άνισης ανταλλαγής, στο σημείο που περνάμε από τις διαφορές στο επίπεδο ανάπτυξης (δηλ. οργανική σύνθεση κεφαλαίου), στις διαφορές στον βαθμό εκμετάλλευσης της εργασίας.

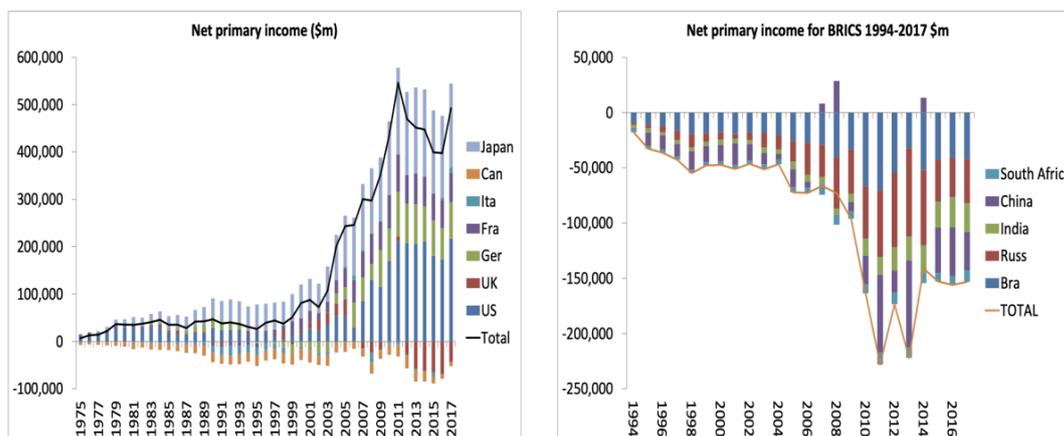
[Νόρφλντ Τ. Διαστάσεις του Ιμπεριαλισμού του Δολαρίου, μετ. Άρης Ντα Κούνια Ντα Κώστα Ντίας επιμ: Φώτης Τσικριτέας, αναδημοσίευση από το ιστολόγιο του συγγραφέα \[economicsofimperialism.blogspot.com\]\(http://economicsofimperialism.blogspot.com\).](#)

Άλλες μορφές ιμπεριαλιστικής εκμετάλλευσης

- Κυκλοφορία (ειδικευμένης) εργασιακής δύναμης (διαρροή εγκεφάλων)
- Άμεση ιδιοποίηση φυσικού πλούτου
- Άμεση ιδιοποίηση κοινωνικού πλούτου (π.χ. παραδοσιακών μορφών καλλιέργειας, εμπειρικής γνώσης)

Βλ. [Ghosh B.N. & Ghosh R. \(2001\) The problem of brain drain. In Contemporary issues in Development Economics. Routledge](#), και για την περίπτωση της Ελλάδας και του νέου κύματος μετανάστευσης κατά την πρόσφατη καπιταλιστική κρίση το Λαμπριανίδης Λ. (2011) *Επενδύοντας στη φυγή*. Εκδ. Κριτική ΑΕ.

Μέτρα ιμπεριαλιστικής εκμετάλλευσης: Ισοζύγια διεθνών μεταφορών υπεραξίας

Εικόνα 2. Καθαρό πρωτογενές εισόδημα G7 (1975 - 2017) και BRICS (1994 - 2016) σε εκατομμύρια δολάρια¹⁰¹.

[Roberts M. \(2019\). The economics foundations of imperialism.](#)

[Roberts M. \(2019\). *HM2 – The economics of modern imperialism.*](#)

[Roberts M. \(2022\). The wealth of nations.](#)

[Carchedi, G., & Roberts, M. \(2021\). *The Economics of Modern Imperialism, Historical Materialism*, 29\(4\), 23-69. <https://doi.org/10.1163/1569206X-12341959>](#)

[Cope, Z. \(2019\). The wealth of \(some\) nations: imperialism and the mechanics of value transfer. *Review of Economics and Economic Methodology Volume IV, Issue 1, Summer 2020*, 157. Πήραμε τα στοιχεία που παραθέτουμε και το κείμενο που μεταφράσαμε από τις σελίδες 67-70.](#)

[Norfield T. \(2021\). *Word power. Economics of Imperialism.*](#)

[Ricci, A. \(2021\). *Unequal exchange and increasing global inequality.* preprint.](#)

[Ricci, A. \(2019\). *Unequal exchange in the age of globalization. Review of Radical Political Economics*, 51\(2\), 225-245.](#)

Για περισσότερες λεπτομέρειες τόσο σχετικά με τα αποτελέσματα των μελετών, όσο και με τη μεθοδολογία, αλλά και τις θεωρητικές παραδοχές του Ricci, συστήνουμε το βιβλίο του:

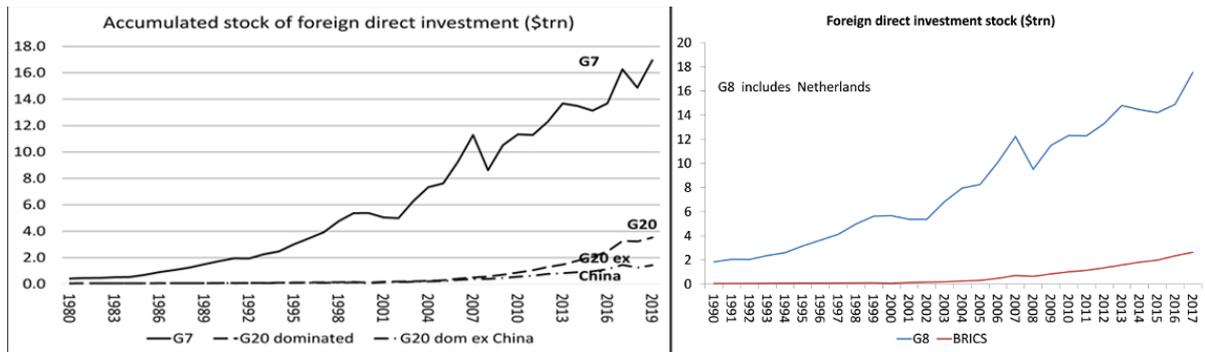
[Ricci, A. \(2021\). *Value and unequal exchange in international trade: The geography of global capitalist exploitation.* Routledge.](#)

[Feng, Z. \(2018\). *International value, international production price and unequal exchange. Economic growth and transition of industrial structure in East Asia*, 73-96.](#)

[Νόρφιλντ Τ. *Διαστάσεις του Ιμπεριαλισμού του Δολαρίου*, μετ. Άρης Ντα Κούνια Ντα Κώστα Ντίας](#)

[επιμ: Φώτης Τσικριτέας, αναδημοσίευση από το ιστολόγιο του συγγραφέα economicsofimperialism.blogspot.com.](#)
[List of countries by GNI \(nominal\) per capita \(Wikipedia\).](#)

Μέτρα ιμπεριαλιστικής εκμετάλλευσης: Συσσώρευση κεφαλαίου στο εξωτερικό

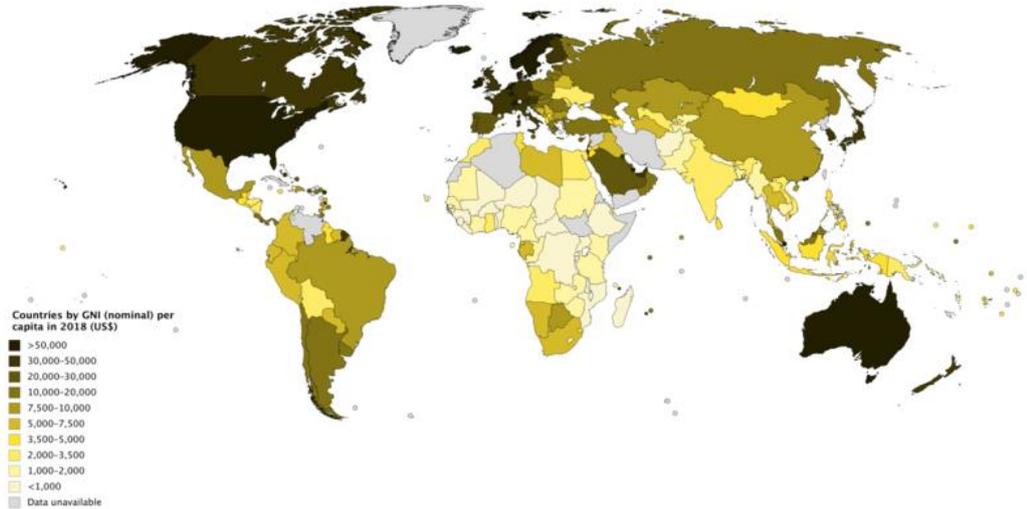

Εικόνα 9. Συσσωρευμένο απόθεμα άμεσων ξένων επενδύσεων (σε τρις δολάρια ΗΠΑ), G7 και υπόλοιποι G20 με ή χωρίς την Κίνα (αριστερά)⁹⁰, και G7 συν την Ολλανδία και BRICS (δεξιά)¹⁰¹.

[Carchedi, G., & Roberts, M. \(2021\). *The Economics of Modern Imperialism*. *Historical Materialism*, 29\(4\), 23-69. <https://doi.org/10.1163/1569206X-12341959>](#)

[Roberts M. \(2019\). HM2—The economics of modern imperialism](#)

Μέτρα ιμπεριαλιστικής εκμετάλλευσης: Εθνικό, κατά κεφαλήν, εισόδημα

[Wikipedia \(List of countries by GNI per capita\)](#)

Εικόνα 8. Ακαθάριστο Εθνικό Εισόδημα κατά κεφαλήν για το 2018 σε δολάρια ΗΠΑ⁹⁹.

Ιμπεριαλιστικές <--> εξαρτημένες χώρες

Σύγκριση	Ιμπεριαλιστικές	Εξαρτημένες
Εκμετάλλευση φύσης	(Σχετική) Προστασία περιβάλλοντος	Υπερεκμετάλλευση φυσικού περιβάλλοντος και καταστροφή του
Κρατική ισχύς (διοικητική/θεσμική, πολιτική, στρατιωτική)	Ακριβό, πολύπλοκο, ικανό, ιμπεριαλιστικό κράτος Ηγεμόνας (ΗΠΑ), ιμπεριαλιστικές δυνάμεις (~G7), ιμπεριαλιστές - «κουρελούδες»	Φτηνό, ανεπαρκές, συνήθως χρεωκοπημένο, εξαρτημένο κράτος έως και νεοαποικία ή “failed state”
Καπιταλιστική ανάπτυξη	Ανεξάρτητη, κυρίαρχη	Εξαρτημένη (υπο)ανάπτυξη: - λιγότερο ή περισσότερο υποταγμένη στην προνομιακή αναπαραγωγή του ιμπεριαλιστικού μονοπωλιακού κεφαλαίου - λιγότερο ή περισσότερο ταχύρρυθμη, αλλά πάντοτε κατώτερη των ιστορικών δυνατοτήτων του ανθρώπινου πολιτισμού σε κάθε εποχή και συγκυρία.
Ταξική πάλη	Κοινωνική συναίνεση/ειρήνη, φιλελεύθερη δημοκρατία Φασισμός και πολεμική οικονομία σε περιόδους κρίσεων και πολέμων	Οξυμένη, πολιτική αστάθεια, καταπίεση, (φασιστικές) δικτατορίες και πραξικοπήματα, καταστολή συνδικαλισμού κ.ο.κ. -> αδύναμοι κρίκοι Διεισδύει το ξένο, ιμπεριαλιστικό, μονοπωλιακό κεφάλαιο ως συνιστώσα του εθνικού, συνολικού κεφαλαίου
Μετάβαση στον σοσιαλισμό	Ευκολότερη, λόγω ανώτερης ανάπτυξης και αυξημένης εθνικής ανεξαρτησίας	Δυσκολότερη, λόγω εξαρτημένης υποανάπτυξης

Πχ. βλ. σχετικά στα:

[Foster J.B., Brett C., Richard Y. \(2010\) *The ecological rift: capitalism's war on the earth*, Monthly Review Press, New York](#), και ειδικότερα στο κεφάλαιο 15. *Imperialism and Ecological Metabolism, Part three: Dialectical Ecology*.

[Frame M.L. \(2022\) *Ecological Imperialism: A World-Systems Approach*, The American Journal of Economics and Sociology, 81:3.](#)

[Frame, M. \(2020\). *Ecological Imperialism: A Theoretical Overview*. In: Ness, I., Cope, Z. \(eds\) *The Palgrave Encyclopedia of Imperialism and Anti-Imperialism*. Palgrave Macmillan, Cham. \[https://doi.org/10.1007/978-3-319-91206-6_205-1\]\(https://doi.org/10.1007/978-3-319-91206-6_205-1\).](#)

Επιφυλασσόμαστε να παραθέσουμε συγκριτικά για τη διαφορετική ένταση της ταξικής πάλης σε άλλη ευκαιρία. Θεωρούμε, όμως, ότι πέραν του να συναχθεί θεωρητικά ένα τέτοιο επιχείρημα από τις διεθνείς διαφορές στον βαθμό εκμετάλλευσης, συμβαδίζει και με την καθημερινή εμπειρία των αυταρχικών καθεστώτων, (φασιστικών) δικτατοριών και πραξικοπημάτων, την καταστολή του συνδικαλισμού και τις δολοφονίες συνδικαλιστών, κ.ο.κ., που παρατηρούνται με πολύ μεγαλύτερη συχνότητα στις εξαρτημένες χώρες από ότι στις ιμπεριαλιστικές. Αυτή η παρατήρηση εκτιμούμε ότι ενισχύεται και από το γεγονός ότι όλες οι (πρώιμες) σοσιαλιστικές επαναστάσεις έγιναν σε χώρες εκτός του πυρήνα των καπιταλιστικά ανεπτυγμένων ιμπεριαλιστικών χωρών, και πολλές από αυτές συνδέθηκαν με τα αντιαποικιακά κινήματα μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Δυναμική διαφοροποίηση εντός – κυρίως – της κάθε ομάδας

Ιμπεριαλιστικές χώρες:

1. Ηγεμόνας (ΗΠΑ, παλιότερα Μ. Βρετανία, σήμερα υπάρχουν στοιχεία υπερ-ιμπεριαλισμού που δεν πρέπει να απολυτοποιούνται)
2. Ιμπεριαλιστικές δυνάμεις (δηλ. Μ. Βρετανία, Γερμανία, Γαλλία, Ιαπωνία)
3. Άλλες ιμπεριαλιστικές χώρες (~υπόλοιποι G7, π.χ. Καναδάς, Ιταλία, αλλά και Ολλανδία, Βέλγιο, Ελβετία, Αυστρία, Αυστραλία)
4. Ιμπεριαλιστές - «κουρελούδες» (χώρες που επωφελούνται της ιμπεριαλιστικής λείας αλλά αδυνατούν να χαράξουν αυτόνομη στρατηγική, π.χ., Ισραήλ, Ν. Κορέα, Ισπανία, μέχρι και φορολογικοί παράδεισοι όπως Λουξεμβούργο, Μονακό κ.ο.κ.)

Εξαρτημένες χώρες:

1. Κίνα, Ρωσία, δηλ. πρώην/νυν σοσιαλιστικές, περιφερειακές ή και – εν δυνάμει- παγκόσμιες δυνάμεις που, όμως, υποφέρουν από την ιμπεριαλιστική εκμετάλλευση.
2. Υπόλοιποι BRICS+, δηλ. πρώην αποικίες, αναπτυσσόμενες χώρες που έχουν επιτύχει έναν βαθμό βιομηχανικής ανάπτυξης.
3. Χώρες ενδιάμεσης ανάπτυξης, πλήρως παραδομένες στο ιμπεριαλιστικό στρατόπεδο (π.χ. Ελλάδα).
4. Νεοαποικίες (π.χ. Αϊτή)
5. Failed – states (κατεστραμμένα κράτη, π.χ. Λιβύη, Συρία)

Ιμπεριαλισμός', σελ. 14:

«[...] ο καπιταλισμός έχει ξεχωρίσει τώρα μια χούφτα [...] πολύ πλούσια και ισχυρά κράτη που ληστεύουν όλον τον κόσμο – 'κόβοντας απλά κουπόνια'.»

Και αργότερα στη σελ. 72:

«Σχεδόν όλος ο υπόλοιπος κόσμος παίζει, έτσι είτε αλλιώς, το ρόλο του οφειλέτη και του φόρου υποτελή σ' αυτές τις χώρες (σημ. ΔΠ., αναφέρεται παραπάνω στις Αγγλία, Γαλλία, Ηνωμένες Πολιτείες και Γερμανία), που είναι διεθνείς τραπεζίτες, σ' αυτούς τους τέσσερις 'τύλους' του παγκόσμιου χρηματιστικού κεφαλαίου.»

Όπως και στη σελ. 75:

«Στέρηση βάση για την ιμπεριαλιστική καταπίεση και εκμετάλλευση της πλειοψηφίας των εθνών και χωρών του κόσμου, για τον καπιταλιστικό παρασιτισμό μιας χούφτας πολύ πλούσιων κρατών!»

Αλλά και στη σελ. 117:

«Η έννοια 'κράτος-εισοδηματίας' (Rentnerstaat), ή κράτος τοκογλύφος, γίνεται έτσι κοινόχρηστη στην οικονομική φιλολογία για τον ιμπεριαλισμό. Ο κόσμος χωρίστηκε σε μια χούφτα κράτη-τοκογλύφους και σε μια τεράστια πλειοψηφία κράτη οφειλέτες.»

Και τέλος στη σελ. 126:

«Ο ιμπεριαλισμός στις αρχές του 20ού αιώνα αποπεράτωσε το μοίρασμα του κόσμου ανάμεσα σε μια χούφτα κράτη, που το καθένα τους εκμεταλλεύεται τώρα (με την έννοια της απόσπασης υπερκέρδους) ένα μέρος 'ολόκληρου του κόσμου', όχι πολύ μικρότερο από

εκείνο που εκμεταλλευόταν η Αγγλία το 1858.»

Σχετικά με χώρες που μπορούν να χαρακτηριστούν ως «ιμπεριαλιστές-κουρελούδες», βλ. τα παρακάτω παραθέματα από έργα του Λένιν.

Λένιν ΒΙ. (1915). *Ιμπεριαλισμός και Σοσιαλισμός στην Ιταλία/Imperialism and Socialism in Italy*. [Lenin Collected Works](#), Progress Publishers, [197[4]], Moscow, [Volume 21](#), p. 357-366. [marxists.org](#) (μετ. Δ. Περδίκης):

«Ο ιταλικός ιμπεριαλισμός έχει ονομαστεί 'ιμπεριαλισμός των φτωχών' (*l'imperialismo della rovera gente*), λόγω της φτώχειας της χώρας και της απόλυτης εξαθλίωσης των μαζών των Ιταλών μεταναστών.

Κάθε χώρα που έχει περισσότερες αποικίες, κεφάλαια και στρατούς από "εμάς", στερεί από "εμάς" ορισμένα προνόμια, ορισμένα κέρδη ή υπερκέρδη. Όπως μεταξύ των μεμονωμένων καπιταλιστών υπερκέρδη αποκομίζει εκείνος του οποίου οι μηχανές είναι ανώτερες από τον μέσο όρο ή ο οποίος κατέχει ορισμένα μονοπώλια, έτσι και μεταξύ των εθνών υπερκέρδη αποκομίζει εκείνος που βρίσκεται σε καλύτερη οικονομική κατάσταση από τους άλλους. Η δουλειά της αστικής τάξης είναι να παλεύει για προνόμια και πλεονεκτήματα για το εθνικό της κεφάλαιο και να ξεγελάει το έθνος ή τον απλό λαό (με τη βοήθεια του Λαμπριόλα και του Πλεχάνωφ) περνώντας για πόλεμο εθνικής απελευθέρωσης τον ιμπεριαλιστικό αγώνα για το 'δικαίωμα' να λεηλατεί τους άλλους.

[...] Πριν από τον πόλεμο της Τρίπολης, η Ιταλία δεν λεηλατούσε άλλα έθνη, τουλάχιστον όχι σε μεγάλη έκταση. Δεν είναι αυτό μια απαράδεκτη προσβολή της εθνικής υπερηφάνειας; Οι Ιταλοί καταπιέζονται και ταπεινώνονται σε σύγκριση με άλλα έθνη. Η ιταλική μετανάστευση ήταν 100.000 ετησίως στις δεκαετίες του εβδομήντα του περασμένου αιώνα - τώρα κυμαίνεται μεταξύ 500.000 και 1.000.000. Όλοι αυτοί οι άνθρωποι είναι άποροι, που εκδιώχθηκαν από την πατρίδα τους από την πείνα με την κυριολεκτική έννοια της λέξης. Όλοι τους παρέχουν εργατικό δυναμικό για τους χειρότερα αμειβόμενους κλάδους της βιομηχανίας - αυτή η μάζα κατοικεί στα πιο πολυσύχναστα, φτωχικά και άθλια τμήματα των αμερικανικών και ευρωπαϊκών πόλεων. Από 1.000.000 το 1881, ο αριθμός των Ιταλών στο εξωτερικό αυξήθηκε σε 5.500.000 το 1910, η συντριπτική πλειοψηφία αυτής της μάζας ζει στις πλούσιες και 'μεγάλες» χώρες, για τις οποίες οι Ιταλοί είναι η πιο ακατέργαστη, ανειδίκευτη, φτωχή και ανυπεράσπιστα εργατική μάζα.[...]. Πώς μπορεί κανείς να μη συμφωνήσει με τον Λαμπριόλα και άλλους Ιταλούς 'Πλεχάνωφ' ότι η Ιταλία 'δικαιούται' να κατέχει την αποικία της στην Τρίπολη, να καταπιέζει τους Σλάβους στη Δαλματία, να τεμαχίζει τη Μικρά Ασία κ.λπ.

[...] Το ερώτημα έχει τεθεί ευθέως και πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι ο ευρωπαϊκός πόλεμος έχει κάνει τεράστιο καλό στην ανθρωπότητα, καθώς έφερε στην πραγματικότητα εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπους διαφόρων εθνικοτήτων αντιμέτωπους με μια εναλλακτική λύση: είτε να υπερασπιστεί, με τουφέκι ή με στυλό, άμεσα ή έμμεσα, με οποιαδήποτε μορφή, το κυρίαρχο έθνος και τα εθνικά προνόμια γενικά, καθώς και τα προνόμια ή τις αξιώσεις της 'δικής του' αστικής τάξης, δηλαδή να είναι οπαδός ή λακές της ή αλλιώς να χρησιμοποιήσει κάθε αγώνα, ιδιαίτερα τη σύγκρουση των όπλων για τα προνόμια του κυρίαρχου έθνους, ώστε να ξεσκεπάσει και να ανατρέψει κάθε κυβέρνηση, κατά πρώτο λόγο τη δική του, μέσω της επαναστατικής δράσης ενός διεθνώς ενωμένου προλεταριάτου. Δεν υπάρχει μέση οδός- με άλλα λόγια, η απόπειρα να πάρει κανείς μια μέση θέση σημαίνει, στην πραγματικότητα, ότι παίρνει κρυφά το μέρος της ιμπεριαλιστικής αστικής τάξης.»

Λένιν ΒΙ. (2006). *Τα αποτελέσματα της συζήτησης για την αυτοδιάθεση. Σύγχρονη Εποχή.* Αθήνα. 8. Το ιδιαίτερο και το γενικό στη θέση των Ολλανδών και των Πολωνών σοσιαλδημοκρατών διεθνιστών, σελ. 150:

«Και οι χώρες είναι 1) μικρές και αδύναμες μέσα στο σύγχρονο 'σύστημα' των μεγάλων Δυνάμεων· 2) και οι δυο από γεωγραφική άποψη βρίσκονται ανάμεσα σε ιμπεριαλιστές ληστές που διαθέτουν γιγάντια δύναμη και ανταγωνίζονται με τη μεγαλύτερη οξύτητα (Αγγλία και Γερμανία, Γερμανία και Ρωσία)· 3) και στις δυο είναι εξαιρετικά ζωηρές οι αναμνήσεις και οι παραδόσεις από τον καιρό που ήταν κι οι ίδιες 'μεγάλες Δυνάμεις': η Ολλανδία ήταν μεγάλη αποικιακή Δύναμη· πιο ισχυρή από την Αγγλία· η Πολωνία ήταν πιο πολιτισμένη και πιο ισχυρή μεγάλη Δύναμη από τη Ρωσία και την Πρωσία· 4) και οι δυο διατήρησαν ως τα σήμερα τα προνόμια που συνίστανται στην καταπίεση ξένων λαών: ο Ολλανδός αστός κατέχει τις πλουσιότερες Ολλανδικές Ινδίες· ο Πολωνός τσιφλικός καταπιέζει τον Ουκρανό και το Λευκορώσο 'κολίγο', ο πολωνός αστός τον Εβραίο κτλ.»

Στο ('Πόλεμος & Επανάσταση', σημ. 5), Δώδεκα σύντομες θέσεις για την υποστήριξη από μέρους του Γκ. Γκρόλιχ της υπεράσπισης της πατρίδας.:

σελ. 299:

«[...] η «αστική κυβέρνηση' της Ελβετίας, χάρη στους πολυάριθμους θεσμούς του ελβετικού τραπεζικού κεφαλαίου, είναι όχι μόνο 'αστική κυβέρνηση' αλλά και ιμπεριαλιστική αστική κυβέρνηση.

[...] όπως η Ελβετία γενικά δεν μπορεί να αποσπαστεί από το δίκτυο των δεσμών της παγκόσμιας αγοράς έτσι και η σύγχρονη, πολύ αναπτυγμένη και στον ανώτατο βαθμό πλούσια, αστική Ελβετία δεν μπορεί ν' αποσπαστεί από το δίκτυο των παγκόσμιων ιμπεριαλιστικών σχέσεων [...]

σελ. 301:

«Όποιος στον πόλεμο αυτό παραδέχεται την υπεράσπιση της πατρίδας αυτός γίνεται συνεργός της 'δική τους' εθνικής αστικής τάξης, που και στην Ελβετία είναι πέρα για πέρα ιμπεριαλιστική επειδή συνδέεται από οικονομική άποψη με τις μεγάλες Δυνάμεις και έχει τραβηχτεί στην παγκόσμια ιμπεριαλιστική πολιτική.»

σελ. 306:

«Σε περίπτωση 'νίκης' σε έναν τέτοιο πόλεμο να πεινάει, να καταγράφει 100.000 νεκρούς, να βάζει στις τσέπες της ελβετικής αστικής τάξης κι άλλα δισεκατομμύρια πολεμικά κέρδη, να της εξασφαλίζει νέα επικερδή επένδυση κεφαλαίου στο εξωτερικό και να περιέλθει σε νέα οικονομική εξάρτηση από τους ιμπεριαλιστές 'συμμάχους' του – τις μεγάλες Δυνάμεις.»

Η θέση που εκφράζουμε εδώ μπορεί να μοιάζει με μια επιφανειακή ματιά ως αντίθετη με τη θέση του Λένιν ότι η Ρωσία ήταν ιμπεριαλιστική την εποχή του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, μιας και δεν ήταν μια καπιταλιστικά ιμπεριαλιστική δύναμη, εφόσον όπως έγραφε ο ίδιος στο Λένιν ΒΙ. (2006) *Για το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των εθνών, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, σελ. 48* (οι τονισμοί σε όλες τις περιπτώσεις δικοί μας):

«Όχι μονάχα τα μικρά κράτη, μα και η Ρωσία λ.χ. οικονομικά εξαρτιέται ολοκληρωτικά από τη δύναμη του ιμπεριαλιστικού χρηματιστικού κεφαλαίου των 'πλούσιων' αστικών χωρών.»

Ιμπεριαλιστική ή/και «μεγάλη δύναμη» μεν, εξαρτημένη δε; Σε τέτοιες αντιφάσεις της τυπικής λογικής πέφτει όποιος δεν αποκαλύπτει την ιστορικά συγκεκριμένη οικονομική ουσία του ιμπεριαλισμού. Ο Λένιν έγραφε σε μια εποχή που οι μεν μεγάλες καπιταλιστικές δυνάμεις ήταν και ιμπεριαλιστικές, διότι εκμεταλλευόταν ένα μεγάλο μέρος του κόσμου,

κυρίως ως αποικίες, και η μόνη ιμπεριαλιστική δύναμη που δεν ήταν καπιταλιστικά ιμπεριαλιστική ήταν η Ρωσία, η οποία επίσης καταπίεζε ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού της στις «εσωτερικές» αποικίες της «μισοφεουδαρχικής αυτοκρατορίας» της. Αντιγράφουμε από την ίδια έκδοση, από το *Η σοσιαλιστική επανάσταση και το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των εθνών (Θέσεις)*, παρ. 6. *Τρεις τύποι χωρών σχετικά με την αυτοδιάθεση των εθνών*, σελ. 114:

«Σχετικά με την αυτοδιάθεση των εθνών πρέπει να διακρίνουμε τρεις βασικούς τύπους χωρών:

Πρώτο, τις προχωρημένες κεφαλαιοκρατικές χώρες της Δυτικής Ευρώπης και τις Ενωμένες Πολιτείες. Στις χώρες αυτές έχουν από καιρό τελειώσει τα αστικοπροοδευτικά εθνικά κινήματα. Το καθένα από αυτά τα 'μεγάλα' έθνη καταπιέζει ξένα έθνη στις αποικίες και μέσα στη χώρα του. [...]

Δεύτερο, την Ανατολική Ευρώπη: Αυστρία, Βαλκάνια και ιδιαίτερα η Ρωσία. Εδώ ακριβώς ο ΧΧ αιώνας ανέπτυξε πολύ τα αστικοδημοκρατικά εθνικά κινήματα και όξυνε τον εθνικό αγώνα. Τα καθήκοντα του προλεταριάτου αυτών των χωρών, τόσο στο ζήτημα της ολοκλήρωσης του αστικοδημοκρατικού μετασχηματισμού τους, όσο και στο ζήτημα της βοήθειας προς τη σοσιαλιστική επανάσταση των άλλων χωρών, δεν μπορούν να εκπληρωθούν χωρίς την υπεράσπιση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης των εθνών. Εξαιρετικά δύσκολο και εξαιρετικά σπουδαίο είναι εδώ το καθήκον της συνένωσης της ταξικής πάλης των εργατών των εθνών που καταπιέζουν και των εργατών που καταπιέζονται.

Τρίτο, τις μισοαποικιακές χώρες, όπως η Κίνα, η Περσία, η Τουρκία κι όλες οι αποικίες που ο πληθυσμός τους φτάνει το δισεκατομμύριο. Στις χώρες αυτές τα αστικοδημοκρατικά κινήματα εν μέρει μόλις αρχίζουν, εν μέρει κάθε άλλο παρά τελείωσαν. Οι σοσιαλιστές πρέπει όχι μόνον να απαιτούν την χωρίς όρους, χωρίς αποζημίωση και άμεση απελευθέρωση των αποικιών – και η διεκδίκηση αυτή στην πολιτική της έκφραση δε σημαίνει τίποτα άλλο παρά ακριβώς την αναγνώριση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης. Οι σοσιαλιστές πρέπει να υποστηρίζουν με τον πιο αποφασιστικό τρόπο τα πιο επαναστατικά στοιχεία των αστικοδημοκρατικών εθνικοαπελευθερωτικών κινήματων σ' αυτές τις χώρες και να βοηθούν το ξεσκήκωμά τους – και σε περίπτωση ανάγκης και τον επαναστατικό τους πόλεμο – ενάντια στις ιμπεριαλιστικές Δυνάμεις που τις καταπιέζουν.»

Ο αναγνώστης ας προσέξει τα εισαγωγικά με τα οποία περικλείει τον όρο 'μεγάλα' έθνη ο Λένιν παραπάνω. ('Πόλεμος & Επανάσταση', σημ. 5), *Το ζήτημα της ειρήνης*, σελ. 97, βρίσκουμε μια από τις λίγες ευθείες αναφορές στο πραγματικό νόημα του όρου 'μεγάλο' έθνος:

«[...] αν όλοι οι σοσιαλιστές των 'μεγάλων' Δυνάμεων, δηλαδή των Δυνάμεων που διαπράττουν μεγάλες ληστείες, δεν υπερασπίζονται αυτό το ίδιο δικαίωμα [σημ ΔΠ, της αυτοδιάθεσης] προκειμένου για τις αποικίες, αυτό γίνεται ακριβώς γιατί και μόνο γιατί στην πραγματικότητα είναι ιμπεριαλιστές και όχι σοσιαλιστές.»

Επιστρέφοντας στην έκδοση *Για το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των εθνών*, σελ. 57, ο Λένιν περιγράφει αναλυτικά την 'ιδιομορφία' της Ρωσίας:

«Από την άποψη του εθνικού ζητήματος οι ιδιομορφες συνθήκες της Ρωσίας είναι ίσα-ίσα αντίθετες από κείνο που είδαμε στην Αυστρία. Η Ρωσία είναι κράτος με ενιαίο εθνικό κέντρο, το μεγαλωρωσικό. Οι μεγαλωρώσοι κατέχουν μια τεράστια συμπαγή έκταση, και ο αριθμός τους φτάνει περίπου τα 70 εκατομμύρια ανθρώπους. Η ιδιομορφία αυτού του εθνικού κράτους είναι, πρώτον, ότι οι 'αλλογενείς' (που αποτελούν συνολικά την

πλειοψηφία του πληθυσμού – τα 57%) κατοικούν ακριβώς στις ακρινές περιοχές. Δεύτερο, ότι η καταπίεση των αλλογενών είναι πολύ μεγαλύτερη απ' ό, τι στα γειτονικά κράτη (και μάλιστα όχι μονάχα στα ευρωπαϊκά κράτη). Τρίτο, ότι σε μια ολόκληρη σειρά περιπτώσεις οι καταπιεζόμενες εθνότητες που ζουν στις ακρινές περιοχές έχουν από την άλλη πλευρά των συνόρων ομογενείς τους που απολαμβάνουν μεγαλύτερη εθνική ανεξαρτησία (φτάνει να θυμηθούμε έστω και μόνο τα κράτη που βρίσκονται στα δυτικά και νότια σύνορα του κράτους: τους φιλανδούς, τους σουηδούς, τους πολωνούς, τους ουκρανούς, τους ρουμάνους). Τέταρτο, ότι η ανάπτυξη του καπιταλισμού και το γενικό επίπεδο του πολιτισμού συχνά είναι ανώτερα στις 'αλλογενείς' ακρινές περιοχές παρά στο κέντρο του κράτους: Τέλος, ίσα-ίσα στα γειτονικά ασιατικά κράτη βλέπουμε πως άρχισε η περίοδος των αστικών επαναστάσεων και των εθνικών κινημάτων, που αγκαλιάζουν εν μέρει τις συγγενικές εθνότητες μέσα στα σύνορα της Ρωσίας.»

Αντίστοιχα, είναι πολλές οι αναφορές του Λένιν τις αποικίες της Ρωσίας σε όλο του το έργο, και τέτοια είναι και η μόνη αναφορά που κάνει στη Ρωσία ως ιμπεριαλιστική δύναμη στο κυρίως έργο του για τον ιμπεριαλισμό ('Ιμπεριαλισμός', σημ. 2), στον πίνακα της σελ. 94 με τίτλο *Αποικιακές κτήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων* και στην επόμενη σελ. 95 όπου γράφει:

«Τέλος, βλέπουμε μια χώρα, την πιο καθυστερημένη οικονομικά (Ρωσία), όπου ο νεότερος καπιταλιστικός ιμπεριαλισμός είναι τυλιγμένος, μπορούμε να πούμε, μ' ένα εξαιρετικά πυκνό δίκτυο προκαπιταλιστικών σχέσεων.»

Γίνεται, ελπίζουμε κατανοητό τι είδους ιμπεριαλιστική δύναμη ήταν η Ρωσία πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Επιστρέφοντας στο θέμα του μεγέθους μιας δύναμης σε σύνδεση με την ιμπεριαλιστική καταπίεση και εκμετάλλευση, επιχειρούμε να δώσουμε μια εξήγηση, γιατί ο Λένιν χρησιμοποιεί τον έναν όρο σε σχέση με τον άλλον στην ιστορική πραγματικότητα της εποχής του. Στις δύο περιπτώσεις που αποτελούσαν τον κανόνα της ιμπεριαλιστικής εκμετάλλευσης και εθνικής καταπίεσης της εποχής της αυγής του ιμπεριαλιστικού σταδίου του καπιταλισμού, δηλ. είτε των αποικιών καπιταλιστικών χωρών, είτε της μισοφεουδαρχικής αυτοκρατορίας, η καταπίεση και εκμετάλλευση των άλλων εθνών, γινόταν κυρίως με προ-καπιταλιστικούς τρόπους, δηλ. χωρίς την τυπική εθνική πολιτική ανεξαρτησία, και χωρίς να συνιστά ο πλούτος απαραίτητα εμπορευματική (υπερ)αξία, π.χ. μέσω δουλείας, της εργασίας των 'κούληδων', ή μέσω φόρων υποτέλειας, άμεσης αρπαγής (ιδιοποίησης) των πρώτων υλών και της γης κ.ο.κ.. Στους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής, όταν ακόμη η καπιταλιστική παραγωγή της σχετικής υπεραξίας δεν έχει αρχίσει να επαναστατικοποιεί τα μέσα παραγωγής και την εργασιακή διαδικασία, και δεν έχει αρχίσει να εκτοξεύει την παραγωγική δύναμη της εργασίας, ο πλούτος της κοινωνίας εξαρτάται κυρίως από τους φυσικούς όρους της παραγωγής, τη γη, το υπέδαφος, τα ζώα, ενώ και ο αριθμός των ανθρώπων-υπηκόων που τα δουλεύουν όλα αυτά μετράει πιο πολύ ως προς τη φυσική του πλευρά, και όχι την κοινωνική, εφόσον οι μηχανές και τα εργαλεία είναι σχετικά απλά, και η παραγωγικότητα χαμηλή. Εν τέλει, για να εκμεταλλευτεί μια ιμπεριαλιστική δύναμη άλλους λαούς έπρεπε να ήταν και 'μεγάλη' με την απόλυτη, 'γεωγραφική' έννοια, να συγκεντρώνει δηλ. μεγάλη ποσότητα του – κυρίως - φυσικού αυτού πλούτου, και αντίστροφα, αν ήταν 'μεγάλη', είτε καπιταλιστική είτε μισοφεουδαρχική, εκμεταλλευόταν άλλους λαούς και επομένως ήταν και ιμπεριαλιστική. Στη σημερινή εποχή είναι η δράση του μονοπωλίου στο διεθνές εμπόριο μεταξύ τυπικά ανεξάρτητων κρατών, και αυτή του πλασματικού, κυρίως του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, ο κυριότερος τρόπος ιμπεριαλιστικής εκμετάλλευσης, ενώ

και η ιμπεριαλιστική καταπίεση περνά – κατά κανόνα – μέσα από πιο εκλεπτυσμένους μηχανισμούς, όπως φανερώνει η συμμετοχή της Ελλάδας στην ΕΕ και στο ΝΑΤΟ. Την εποχή εκείνη, ο Λένιν αναφερόταν στην εξάρτηση τυπικά ανεξάρτητων κρατών από το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο, αλλά μάλλον ως εξαίρεση, ενώ ο κανόνας ήταν οι αποικίες/αυτοκρατορίες.

Επιπλέον για τη Ρωσία:

[Stansfield S. \(2019\) *Είναι η Ρωσία ιμπεριαλιστική;*, Μηνιαία Επιθεώρηση \(Monthly Review\) από την ιστοσελίδα της ΚΕΔ.](#)

[Crises are fueling the global arms trade: SIPRI report. Deutsche Welle και](#)

[SIPRI: Global arms industry flourishing despite COVID. Deutsche Welle.](#)

[Petrushkevich AN. \(2021\). *Foreign Direct Investment in the EAEU: Asymmetric Participation in the Globalized Economy, in: Connections. A Journal for Historians and Area Specialists.*](#)

[Bulatov, A. \(2017\). *Offshore orientation of Russian Federation FDI. Transnational Corporations, 24\(2\), 71-89.*](#)

[Kuznetsov, A. V. \(2021\). *Direct Investment from Russia Abroad: Changes since 2018. Herald of the Russian Academy of Sciences, 91\(6\), 700-707.*](#)

Για την Κίνα:

[Li, M. \(2021\). *China: Imperialistic or Semi-Periphery?*. Monthly Review.](#)

Βλ. σχετικά την αρθρογραφία που ασκεί κριτική στον χαρακτηρισμό των κινεζικών επενδύσεων στον αναπτυσσόμενο κόσμο ως «παγίδα χρέους»:

[Jones L. & Hameiri S. \(2020\). *Debunking the Myth of 'Debt-trap Diplomacy'*. Chatham House. ISBN: 978 1 78413 411 2.](#)

[Kairy S. \(2021\). *Chinese Debt Trap Diplomacy: The Debate and the Gaps in the Literature*. moderndiplomacy.eu.](#)

[Liu Q. \(2020\). *China's One Belt One Road Initiative—A Debt Trap? A Debt Trap?* Master thesis for the Faculty of the College of Arts, Humanities and Social Sciences, University of Denver.](#)

Ελλάδα: εξαρτημένη, ενδιάμεσης ανάπτυξης, μέλος ΕΕ και ΝΑΤΟ

1. Ενδιάμεσης ανάπτυξης, χαμηλή τεχνολογική ανάπτυξη, δεν κατέχει διεθνή μονοπώλια (πλην του εφοπλιστικού κεφαλαίου που λειτουργεί ως ξένο), καταλαμβάνει ενδιάμεσες προς κατώτερες θέσεις στις διεθνείς παραγωγικές αλυσίδες
2. Εξαρτημένη από τον ευρωατλαντικό ιμπεριαλισμό (ΗΠΑ-ΝΑΤΟ-ΕΕ), μέσω της διείσδυσης του ξένου κεφαλαίου και του ελέγχου όλων των στρατηγικών τομέων της παραγωγής.
3. Σε υποχώρηση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας μετά την καπιταλιστική κρίση, χρεωκοπία και μνημονιακή διαχείριση της τελευταίας 10ετίας.
4. Πολιτική εξάρτηση: όλα τα κόμματα ομνύουν στη συμμετοχή της Ελλάδας σε ΕΕ και ΝΑΤΟ. Ακόμη και αυτά που αντιτίθενται σε αυτήν, δεν καταθέτουν καμία συγκεκριμένη πολιτική πρόταση αποδέσμευσης (π.χ. ΚΚΕ, ΝΑΡ/ΑΝΤΑΡΣΥΑ).
5. Στρατιωτική εξάρτηση: νατοϊκές βάσεις, καταστροφή εγχώριας αμυντικής βιομηχανίας.
6. Πολιτιστική εξάρτηση κ.ο.κ.

Ωστόσο:

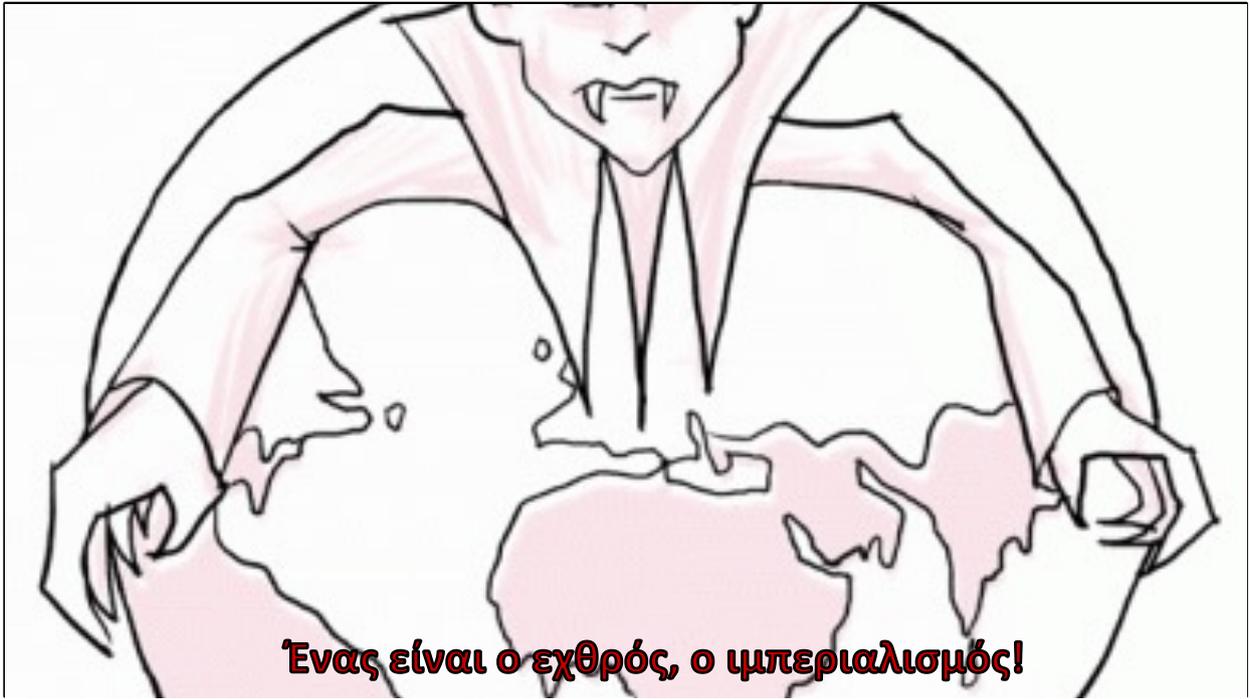
1. Η σχετική ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων και εργασιακής δύναμης εντός της ΕΕ, και δευτερευόντως στις χώρες της Σένγκεν,
2. και η ενσωμάτωση του (μικρομεσαίου) κεφαλαίου στις διεθνείς αλυσίδες παραγωγής, λειτουργούν στην κατεύθυνση ενσωμάτωσης μεγάλου μέρους του λαού στη στρατηγική του ιμπεριαλισμού, ή έστω στην ανοχή σε αυτήν, και στην κάμψη του αυθόρμητου αντιιμπεριαλισμού.

Βλ. στην [αναδημοσίευση συνέντευξης του Γ. Γράψα στο ΠΡΙΝ, 15/01/2017](#):

«Ειδικά σήμερα ζούμε μια νέα ιστορική περίοδο του διεθνούς ιμπεριαλισμού, την περίοδο της καπιταλιστικής ανασυγκρότησης, όπου συντελούνται κοσμογονικές αλλαγές στην ίδια την δομή αυτών των κοινωνιών. Η εξάρτηση και της χώρας μας από τις Δυτικές μητροπόλεις περνάει όχι μόνο, και όχι κυρίως, μέσα από την ξένη πολιτικοστρατιωτική παρουσία, όσο από τα δάνεια, το ξεπούλημα των επιχειρήσεων στο πολυεθνικό κεφάλαιο, την υποταγή της χώρας σε ένα νέο ληστρικό καταμερισμό εργασίας. Η εξάρτηση, δηλαδή, πολύ περισσότερο από χθες, δεν είναι ένα εξωτερικό χαρακτηριστικό, ένα καρκίνωμα του Ελληνικού καπιταλισμού, αλλά οργανικό στοιχείο, εδραιωμένο στις ίδιες τις παραγωγικές σχέσεις. Η σύγχρονη αντιιμπεριαλιστική πάλη, αποκτά νέο ποιοτικά περιεχόμενο.»

Βλ. πιο αναλυτικά κι εδώ:

[Δ. Περδίκης \(2023\). Για το περιεχόμενο και την οργάνωση του αντιιμπεριαλιστικού αγώνα στη χώρα μας στη σύγχρονη ιστορική συγκυρία](#)

Βασική και κυρίαρχη αντίθεση

Βασική αντίθεση: κεφάλαιο (νεκρή εργασία) <--> ζωντανή εργασία

Κυρίαρχη αντίθεση

(ως ιστορικά (πιο) συγκεκριμένη μορφή της βασικής αντίθεσης, και κυρίαρχη συνισταμένη τόσο της βασικής αντίθεσης όπως εμφανίζεται άμεσα σε ένα πιο συγκεκριμένο επίπεδο ανάλυσης των κοινωνικών αντιθέσεων, όσο και των δευτερευουσών αντιθέσεων):

Ιμπεριαλιστικό, μονοπωλιακό (πλασματικό) κεφάλαιο (νεκρή εργασία) <-->

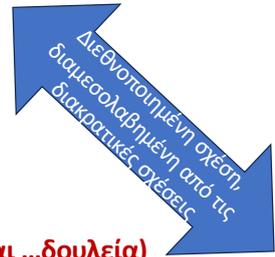
μη μονοπωλιακό (παραγωγικό) κεφάλαιο <-->

νέα και παλιά μικροαστική τάξη <-->

εργατική αριστοκρατία <-->

δημιουργική, επιτελική εργασία <-->

υπερεκμεταλλευόμενη εργασία (έως και ...δουλεία)

[Δ.Περδίκης \(2024\). «Ανταγωνισμός για την παγκόσμια ηγεμονία» ή αντιιμπεριαλιστικός αγώνας για την εθνική ανεξαρτησία στην προοπτική του σοσιαλισμού;». ThePressProject.](#)

Σε προηγούμενη αρθρογραφία μας διερευνήσαμε τις συνέπειες που έχει η πόλωση αυτή εντός της εργατικής τάξης, αλλά και εντός του κεφαλαίου, στη στρατηγική και τακτική του κομμουνιστικού κινήματος, ειδικά στη χώρα μας, βλ. [Περδίκης Δ. \(2021\). Αντιιμπεριαλιστική Αντιμονοπωλιακή Δημοκρατική Μετωπική πολιτική: επίκαιρη και αναγκαία όσο ποτέ.](#)

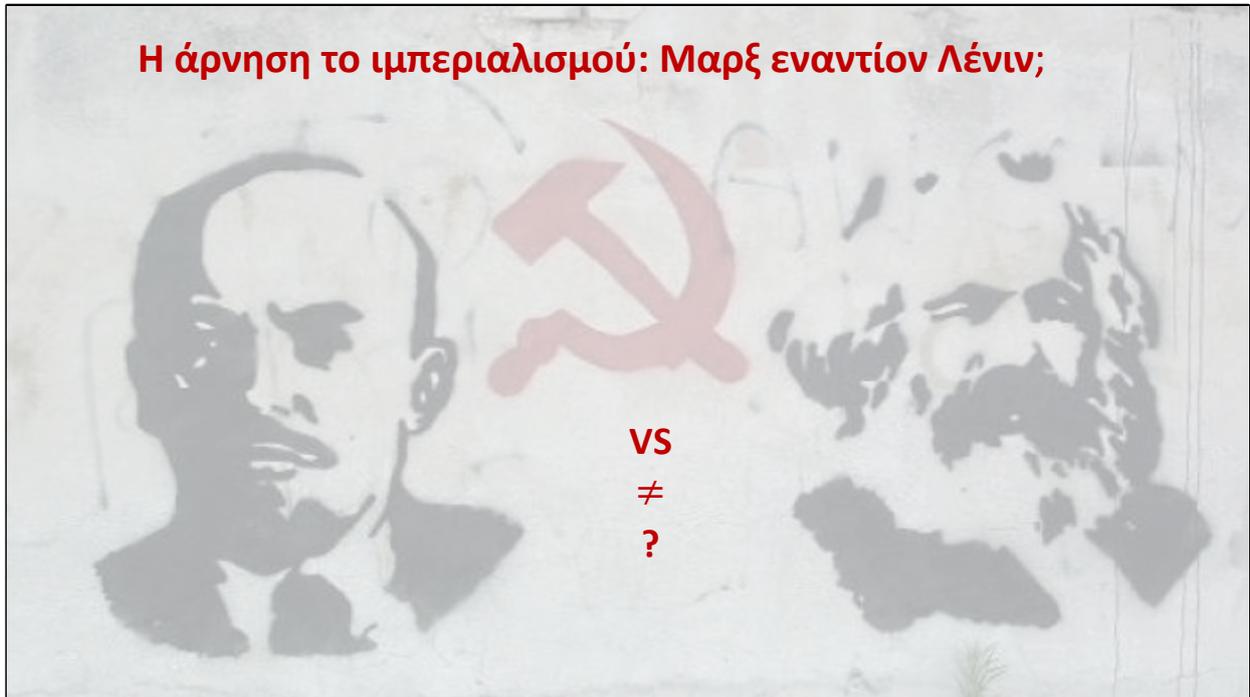
Το στρατηγικό περιεχόμενο του αντιιμπεριαλιστικού αγώνα

- Για την **αστική τάξη των εξαρτημένων χωρών**, αν κι εφόσον εμπλακεί σε αυτόν, πρόκειται για αγώνα ενάντια στον ιμπεριαλιστικό φόρο υποτέλειας, προκειμένου να εκμεταλλεύεται η ίδια την εργατική τάξη και τη φύση του εθνικού κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού, για εθνικά ανεξάρτητη ανάπτυξη, για άνοδο στον διεθνή καταμερισμό εργασίας -> **αγώνας για εθνική ανεξαρτησία**
- Για την **εργατική τάξη και τα εργαζόμενα λαϊκά στρώματα**:
 - **Αγώνας ενάντια στις πιο οξυμένες και άδικες μορφές καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και καταπίεσης, για άνοδο στον διεθνή καταμερισμό εργασίας, ενάντια στην υπερεκμετάλλευση της εργασίας και της φύσης, της πολιτικής ανισότητας και ιμπεριαλιστικής καταπίεσης, τον ρατσισμό.**
 - **Αγώνας ενάντια στον σύγχρονο καπιταλισμό, γενικά, για τον σοσιαλισμό, εφόσον στερεί από το παρασιτικό, ιμπεριαλιστικό, μονοπωλιακό κεφάλαιο την «ανάσα ζωής» που του προσφέρει η ιμπεριαλιστική εκμετάλλευση.**

Παραθέτουμε από το Λένιν Β.Ι. (2006). *Τα αποτελέσματα της συζήτησης για την εθνική αυτοδιάθεση*. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, από την παράγραφο με τίτλο *Μαρξισμός ή Προυντονισμός*, σελ. 145-146:

«Σημασία δεν έχει αν πριν από τη σοσιαλιστική επανάσταση θα απελευθερωθεί το 1/50 ή το 1/100 των μικρών εθνών, σημασία έχει ότι στην ιμπεριαλιστική εποχή, εξαιτίας αντικειμενικών αιτιών, το προλεταριάτο χωρίστηκε σε δύο διεθνή στρατόπεδα, από τα οποία το ένα έχει διαφθαρεί με τα ψίχουλα που πέφτουν από το τραπέζι της κεφαλαιοκρατίας των μεγάλων Δυνάμεων – ανάμεσα στ' άλλα και από τη διπλή ή τριπλή εκμετάλλευση των μικρών εθνών – ενώ το άλλο δεν μπορεί να απελευθερωθεί το ίδιο, χωρίς να απελευθερώσει τα μικρά έθνη, χωρίς να διαπαιδαγωγεί τις μάζες με αντισωβινιστικό πνεύμα, δηλ. με πνεύμα ενάντια στις προσαρτήσεις, δηλ. με το πνεύμα της 'αυτοδιάθεσης'.»

Η άρνηση το ιμπεριαλισμού: Μαρξ εναντίον Λένιν;

Η άρνηση του ιμπεριαλισμού από τον «δογματικά ορθόδοξο» μαρξισμό

1. Άρνηση της ιστορικότητας (ιστορική νομοτέλεια, περιοδολόγηση) του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και του καπιταλισμού γενικότερα.
2. Άρνηση του παρασιτισμού του σύγχρονου καπιταλισμού, ιδιαίτερα του μη παραγωγικού χαρακτήρα πολλών δραστηριοτήτων του κεφαλαίου.
3. Άρνηση του (κρατικο)μονοπωλιακού χαρακτήρα της κοινωνικοποίησης της παραγωγής στο σύγχρονο στάδιο του καπιταλισμού.
4. Άρνηση των συστηματικά άνισων εμπορευματικών ανταλλαγών ή των πρακτικών άμεσης ιδιοποίησης.
5. Άρνηση της υπερεκμετάλλευσης της εργασίας.
6. Άρνηση της συστηματικής διαφοροποίησης εντός του διεθνούς καταμερισμού εργασίας.
7. Άρνηση της ιμπεριαλιστικής εκμετάλλευσης ως διεθνούς, κοινωνικής, παραγωγικής πλέον, σχέσης, διαμεσολαβημένης από τα κράτη.
8. Άρνηση της σύγχρονης, κυρίαρχης κοινωνικής αντίθεσης.
9. Άρνηση της αναγκαιότητας των αντίστοιχων κοινωνικών και πολιτικών συμμαχιών.
10. Άρνηση της στρατηγικής σημασίας του αντιιμπεριαλιστικού αγώνα για την ανατροπή του καπιταλισμού και τον σοσιαλισμό.
11. Άρνηση της αναγκαιότητας του αγώνα για εθνική αυτοδιάθεση και ανεξαρτησία από τον ιμπεριαλισμό.
12. Άρνηση της πολυπλοκότητας της επαναστατικής διαδικασίας που συνεπάγονται τα ως άνω.

Κριτική του Μάντελ στον Άλτουσέρ:

Παραθέτουμε από το 'Υστερος Καπιταλισμός' και συγκεκριμένα από το Κεφάλαιο 1 Νόμοι κίνησης κι ιστορία του κεφαλαίου, σελ. 11-13:

«Στο μεταξύ έχει αποβεί κοινοτοπία πως οι νόμοι κίνησης του καπιταλισμού, που επισήμανε ο Μαρξ, είναι προϊόν μιας διαλεκτικής ανάλυσης που προχωρεί από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο [...] Μα παραγνωρίζεται ο όλος πλούτος της μεθόδου τούτης του Μαρξ, όταν την περιορίζουμε στην άνοδο από το 'αφηρημένο στο συγκεκριμένο'. Πρώτο, παραβλέπεται έτσι πως για το Μαρξ το συγκεκριμένο αποτελεί τόσο το 'πραγματικό σημείο ξεκινήματος' όσο και το στόχο της διαδικασίας της γνώσης, που τη θεωρεί σαν κάτι το ενεργό και πραχτικό, σαν την 'αναπαραγωγή του συγκεκριμένου μέσω της σκέψης'. Κατά δεύτερο λόγο λησμονούν πως στην 'άνοδο από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο' (όπως την έχει περιγράψει ο Λένιν) προηγήθηκε μια άνοδος από το συγκεκριμένο στο αφηρημένο. [...] Τρίτο, καταστρέφεται έτσι η ενότητα και των δύο διαδικασιών, της αναλυτικής και της συνθετικής. [...] Τέταρτο, τέλος, η πετυχημένη αναπαραγωγή της συγκεκριμένης ολότητας αποχτά αποδεικτική δύναμη μονάχα με την πραχτική εφαρμογή της, κι αυτό σημαίνει ανάμεσα στ' άλλα – όπως και τονίζει ρητά ο Λένιν- πως επιβάλλεται να πραγματοποιηθεί στο κάθε βήμα της ανάλυσης 'ένας έλεγχος με βάση τα δεδομένα, δηλαδή την πράξη'. Με βάση τα παραπάνω, και για να αναφερθούμε ξανά στο Λένιν, η μαρξιστική διαλεκτική εξυπακούει 'μια διπλή ανάλυση, παραγωγική, αλλά κι επαγωγική, λογική αφενός κι ιστορική αφετέρου'. Αποτελεί την ενότητα των δύο τούτων μεθόδων. Κι εφόσον η επαγωγική

ανάλυση δεν μπορεί παρά να είναι ιστορικοεπαγωγική, αφού για το Μαρξ όλες οι σχέσεις είναι πάντοτε ιστορικά καθορισμένες σχέσεις, έχουμε στη διαλεκτική αυτή μιαν ενότητα θεωρίας κι ιστορικής εμπειρίας.»

Για να καταδείξουμε τη δυστοκία που υπάρχει στην αποδοχή νέων βασικών εννοιών στη μαρξιστική πολιτική οικονομία, είναι ενδεικτική η άρνηση θεωρητικοποίησης της έννοιας της υπερεκμετάλλευσης από μαρξιστές που κατά τα άλλα την επισημαίνουν και την αποδέχονται εμπειρικά. Πέραν των σύγχρονων, σχολιάζουμε παρακάτω τις αντιφατικές τάσεις του Μάντελ (στο 'Υστερος Καπιταλισμός'), ο οποίος δεν καταφέρνει να αποστάξει θεωρητικά την εμπειρική παρατήρηση που κάνει για το πέρασμα από την παραγωγή σχετικής και απόλυτης υπεραξίας στην ιμπεριαλιστική υπερεκμετάλλευση. Έτσι, όπως παρατηρεί και ο 'Smith J 2010, 2016' επιμένει στη διάσταση της διαφοράς της μέσης παραγωγικότητας, και μάλλον «αγνοεί» τη διαφορά στον βαθμό εκμετάλλευσης και στην αξία της εργασιακής δύναμης, όταν στη συνέχεια καταγράφει τους κατ' αυτόν 10 «*βασικούς κανόνες*» της παγκόσμιας καπιταλιστικής αγοράς (σελ. 58-61). Ωστόσο, οι αναφορές στην - κατ' ουσία- υπερεκμετάλλευση συνεχίζονται και στο Κεφάλαιο 3 *Οι τρεις κύριες πηγές υπερκέρδους στην εξελικτική πορεία του σύγχρονου καπιταλισμού*, στη σελ. 64, το σημείο 3 και στη σελ. 65, το σημείο 1. Φυσικά, σε αντίθεση με τους σύγχρονους «*δογματικά ορθόδοξους*» μαρξιστές, η στάση του Μάντελ εξηγείται από το ότι δεν είχε διαμορφωθεί ακόμη η σύγχρονη πραγματικότητα της διεθνοποίησης της παραγωγής μέσω της μεταφοράς του μεγαλύτερου μέρους της βιομηχανικής μεταποίησης στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Μάλιστα, ως προς τη διεθνοποίηση της καπιταλιστικής παραγωγής, οδηγείται στην παρακάτω λανθασμένη εκτίμηση της αιτίας της ανισομέρειας της καπιταλιστικής ανάπτυξης στη διεθνή σφαίρα στο Κεφάλαιο 3, σελ. 69:

«Τελικά οι διαφορές στο επίπεδο ανάπτυξης των μητροπόλεων από το ένα μέρος και των αποικιών και μισσαποικιών από τ' άλλο οφείλονται στο ότι η καπιταλιστική παγκόσμια αγορά γενικεύει την καπιταλιστική κυκλοφορία των εμπορευμάτων, όχι όμως και την καπιταλιστική εμπορευματική παραγωγή»

Από την πλευρά μας, θα τονίσουμε ότι το ιμπεριαλιστικό στάδιο του ΚΤΠ είναι ακριβώς εκείνο το παρασιτικό και αντιδραστικό στάδιο της ιστορίας του ΚΤΠ, όπου η άμεση, εξω-οικονομική, κρατική βία, καθορίζει όλο και περισσότερο την τιμή της εργατικής δύναμης, αντί για τους «*νόμους λειτουργίας της αγοράς*», και ακριβώς λόγω της κρίσης αυτής της αγοράς ως τέτοιας, δηλ. καπιταλιστικής. Μάλιστα, ο Μάντελ γράφει σχετικά (Κεφάλαιο 5 *Αξιοποίηση του κεφαλαίου, πάλη των τάξεων και ποσοστό υπεραξίας στον ύστερο καπιταλισμό*, σελ. 151):

«Όμως, ο φασισμός κι ένας παγκόσμιος πόλεμος δεν αποτελούν 'ομαλές' συνθήκες. Κι αντικειμενικά μια από τις κύριες λειτουργίες τους υπήρξε ν' ανοίξουν ταυτόχρονα όλους τους κρουσμούς για την αύξηση του ποσοστού υπεραξίας, να συνδυάσουν δηλαδή, τουλάχιστο μερικά, την αύξηση στην παραγωγικότητα και στην ένταση της εργασίας με μια μείωση στην πραγματική αμοιβή της.»

Εμείς απλά παρατηρούμε ότι ένας τέτοιος συνδυασμός μπορεί κάλλιστα να ανταποκρίνεται στις συνήθεις συνθήκες σε εξαρτημένες χώρες με εξαιρετικά αυταρχικά, καταπιεστικά ή και (ημι-)φασιστικά καθεστώτα, με συνδικαλιστικές απαγορεύσεις, δολοφονίες συνδικαλιστών και ιθαγενών πληθυσμών κ.ο.κ.... Ταυτόχρονα, και με το βλέμμα στη σύγχρονη ιστορική συγκυρία, σκεφτόμαστε ότι ένας παγκόσμιος πόλεμος τελικά ίσως να μην είναι και τόσο

«εξωτερικό» φαινόμενο της περίφημης λειτουργίας της καπιταλιστικής αγοράς, αλλά εσωτερική ανάγκη της για το ξεπέρασμα της κρίσης του κεφαλαίου, και ως τέτοια μπορεί να σχεδιάζεται από το ιμπεριαλιστικό μονοπωλιακό κεφάλαιο...

Μεταφράζουμε εκτενώς από τον επίλογο του 'Χίγκινμποτομ Α. (2012)', σημ. 9:

«Δουλεύοντας με την ιστορία για να επεκτείνουμε την λογική του Κεφαλαίου φτάσαμε τώρα στο εναρκτήριο σημείο της θεωρητικής ανασκευής. Η υπεραξία είναι η κοινή ουσία σε όλα τα στάδια του καπιταλισμού, αν και αυτή η ουσία τροποποιείται ως όρος της επέκτασης στο ιμπεριαλισμό. Ο ιμπεριαλισμός είναι μία αλλαγή στις αναγκαίες σχέσεις της καπιταλιστικής παραγωγής στην εξαγωγή της υπεραξίας, και όχι μόνο στις μορφές της κατανομής της. Η ώθηση για την πρόσθετη υπεραξία μέσω της υπερεκμετάλλευσης της εργασιακής δύναμης είναι μία γενική και αναγκαία τάση του καπιταλισμού που γίνεται κυρίαρχη στο ιμπεριαλιστικό στάδιο του καπιταλισμού. Ο ιμπεριαλισμός είναι ένας μετασχηματισμός τόσο των εσωτερικών σχέσεων του καπιταλισμού όσο και των εξωτερικών. Στην ρίζα των υπερκερδών του ιμπεριαλισμού είναι οι μορφές της πρόσθετης υπεραξίας που πηγάζει από "τους διαφορετικούς τρόπους που η εργασία αγκαλιάζει την παγκόσμια αγορά" και ειδικά των καταπιεστικών μορφών εκμετάλλευσης της εργασίας. Η πρόσθετη υπεραξία ως υπεραξία που αντλήθηκε σε μεγαλύτερο ποσοστό εκμετάλλευσης απ' ότι θα μπορούσε να πετύχει ο ανταγωνιστικός καπιταλισμός, συνδέεται με τις ποιοτικές αλλαγές που σχετίζονται με τον έναν ή τον άλλον τρόπο με τον σχηματισμό του μονοπωλίου ή, για να το θέσουμε από την άλλη του πλευρά, τον αποκλεισμό. Η πρόσθετη υπεραξία μπορεί να εξαχθεί μέσω μηχανισμών που δρουν μεμονωμένα ή συνδυασμένα: η υπερεκμετάλλευση της εργασίας μέσω των χαμηλών μισθών εργασίας και εξάντλησης της εργασίας· η εξαγωγή στα όρια της εξάντλησης των μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων· και μέσω της εξασφάλισης της τεχνολογικής γνώσης ως ιδιωτική ιδιοκτησία. Η ενότητα αυτών των φαινομενικά εντελώς διαφορετικών μηχανισμών είναι ότι παράγουν υπερκέρδη. Οι δύο πρώτοι μηχανισμοί εκμεταλλεύονται και ενισχύουν κοινωνικές καταπιέσεις και εθνικές ανισότητες. Η πρόσθετη υπεραξία εδώ δεν είναι απλά μια οικονομική έννοια, αλλά ενισχύεται από εξωοικονομικά μέσα των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Το κεφάλαιο ψάχνει τον βέλτιστο συνδυασμό της παραγωγικότητας της εργασίας (με την ευρεία έννοια) και του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασιακής δύναμης, ως πηγές πρόσθετης υπεραξίας, με όλες τις δυνατές ιστορικές, γεωγραφικές και κοινωνικές παραλλαγές. Η υπερεκμετάλλευση της εργασίας στα μέσα του 19ου αιώνα, είτε σε συνθήκες "άτυπης αυτοκρατορίας" όπου Λατινοαμερικάνοι εξαγωγείς συμπίεζαν τους μισθούς εργασίας στην εμπορευματική παραγωγή [...] ή στην αποικιακή Ιρλανδία [...], ήταν ένας μοχλός εξαναγκασμού που αντιστάθμιζε την χαμηλή παραγωγικότητα. Αντίστροφα, ο Tomich [...] αναφέρει αυξημένη παραγωγικότητα της εργασίας στο δεύτερο ρεύμα της καπιταλιστικής σκλαβιάς. Η εξαγωγή του κεφαλαίου στο τέλος του 19ου αιώνα είδε μία εξάπλωση των φυτειών και των ορυχείων, που αξιοποιούσαν την υπερεκμετάλλευση της εργασίας σε συνδυασμό με την γονιμότητα του εδάφους και την εφαρμογή της επιστήμης και των μηχανών, όπως για παράδειγμα τα ορυχεία χρυσού στην Νότια Αφρική [...]. Έπειτα υπάρχουν τα "εργοστάσια της παγκόσμιας αγοράς" της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης όπου ο συνδυασμός της υψηλής τεχνολογίας με τους χαμηλούς μισθούς εργασίας είναι η νόρμα. Απαντώντας στην καίρια συνεισφορά του Arthur [...] πάνω στην εσωτερική ολότητα του καπιταλισμού, η ολοκλήρωση του θεωρητικού σχεδίου του Μαρξ δεν μπορεί να προχωρήσει μέσω απλής επέκτασης,

ολοκληρώνοντας τα βιβλία που λείπουν πάνω στην μισθωτή εργασία και την έγγεια ιδιοκτησία σαν κομμάτια που λείπουν από το όλο, χωρίς να αναγνωρίσουμε τις αλλαγές σε αυτό το όλο. Το να κάνουμε κάτι άλλο σημαίνει να περιμένουμε υπερβολικά πράγματα από τον Μαρξ και ελάχιστα από τον Μαρξισμό. Η ιστορική αλλαγή προσπέρασε το σχέδιο έκδοσης του Μαρξ. Ο Λένιν αναγνώρισε τον ιμπεριαλισμό ως μια νέα ολότητα του καπιταλισμού ως σύστημα. Ο ιμπεριαλισμός φέρνει εθνική καταπίεση μαζί με την επί μακρών μη αναγνωρισμένη καταπίεση λόγω φύλου εντός της "εσωτερικής ολότητας" του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και αναπαραγωγής, και κάνοντας το αυτό μεταμορφώνει την ίδια την ολότητα. Η πρόκληση που έχουμε μπροστά μας δεν είναι απλά να συγκεκριμενοποιήσουμε τις κατηγορίες του Μαρξ, αλλά να τις ξανασκεφτούμε σε συστημικό επίπεδο. Η παγκοσμιοποίηση του νόμου της αξίας επωφελείται των ανισοτήτων των εργασιακών δυνάμεων το ίδιο σθεναρά όσο δίνει ώθηση στην παραγωγικότητα και την εντατικοποίηση της εργασίας. Οι διαδικασίες είναι αλληλένδετες, μέσω της ανταλλαγής εμπορευμάτων, η ζωντανή εργασία ως η υπόσταση της αξίας συστηματικά εξισώνεται, και όμως το εμπόρευμα εργασιακή δύναμη που είναι η πηγή της αξίας είναι συστηματικά άνισο. Η ώθηση αυτής της αντίφασης είναι η καπιταλιστική παραγωγή εμπορευμάτων που κυριαρχείται από την παραγωγή υπεραξίας, "η απεριόριστη ώθηση για συσσώρευση υπεραξίας". Αυτό φέρνει ανατροπές τόσο πολιτικά όσο και θεωρητικά· γιατί τα καταπιεσμένα και εκμεταλλεζόμενα υποκείμενα της εργασίας από το κεφάλαιο είναι τα νέα υποκείμενα της επανάστασης.»

Παράδειγμα της σχολαστικότητας των εννοιών της «ιμπεριαλιστικής πυραμίδας», αλλά και του «υποϊμπεριαλισμού» είναι προτάσεις όπως η παρακάτω, από το [Μαυρουδέας Σ. \(2019\) Είκοσι χρόνια μετά την εισαγωγή του ευρώ η ευρωπαϊκή ενοποίηση βρίσκεται σε βαθύτατη κρίση. Η πάλη για την αποδέσμευση από την ΕΕ βασικός κόμβος της επαναστατικής στρατηγικής. ΠΡΙΝ \(21-04-2019\)](#), όπου -από την πλευρά μας τουλάχιστον- δεν μπορεί να γίνει κατανοητή οποιαδήποτε διαφορά από τη λενινιστική έννοια της ιμπεριαλιστικής εξάρτησης:

«Ο ελληνικός υπο-ιμπεριαλισμός, εν μέσω της διαρκούς υποβάθμισης του στην ιμπεριαλιστική πυραμίδα και έχοντας απωλέσει τους περισσότερους βαθμούς ελευθερίας κίνησης έναντι των μεγάλων ιμπεριαλιστικών κέντρων, είναι πλήρως ανίκανος να κινηθεί ανεξάρτητα από τους ξένους πάτρωνές του.»

Βλ. σχ. και

[Foster, J.B. \(2024\). Η νέα άρνηση του ιμπεριαλισμού στην Αριστερά. μετ. Δ. Κούλος, επιμ. Θ. Νασόπουλος, Δ. Περδίκης, από το The New Denial of Imperialism on the Left, Monthly Review, Volume 76, Number 06 \(November 2024\).](#)

Περαιτέρω μελέτη, εμβάθυνση και διάλογος...

- [Συγκεντρωμένες διαλέξεις, αρθρογραφία και μεταφράσεις στην ιστοσελίδα του Συλλόγου Διάδοσης Μαρξ. Σκέψης «Γ. Κορδάτος»](#)
- [Διάλογος για τον σύγχρονο καπιταλισμό, ιμπεριαλισμό και πόλεμο, στην ιστοσελίδα της Πρωτοβουλίας για την Ανασυγκρότηση του Κομμουνιστικού Κινήματος.](#)
- Ομάδα μελέτης του σύγχρονου καπιταλισμού και ιμπεριαλισμού στον Όμιλο Μαρξιστικών Ερευνών.